

Bonden som landskapsforvalter i et praksisfellesskap. Jordbruk, flystøy og moralske landskap

Tonje Aarre Sommarset

RURALIS - Institutt for rural- og regionalforskning
Universitetssenteret Dragvoll
N-7491 Trondheim

Telefon: +47 73 82 01 60
E-post: post@ruralis.no

Rapport 4/2020

Utgivelsesår: 2020

Antall sider: 128

ISSN 1503-2035

Tittel: Bonden som landskapsforvalter i et praksisfellesskap. Jordbruk, flystøy og moralske landskap

Forfatter: Tonje Aarre Sommarset

Utgiver: Ruralis

Utgiversted: Trondheim

Prosjekt: Individuelt masterprosjekt

Kort sammendrag

Rapporten omhandler Ørlandsjordbruket og hvordan en gruppe støyberørte bønder tilpasser seg utbyggingen av ny kampflybase i nærmiljøet. Kampflybaseutbyggingen medfører at videre bosetting i nærområdet er uønsket, og samtlige beboere i det som blir definert som rød støysone blir derfor tilbudt innløsning av bolighus. Samtidig blir det forventet at landbruksvirksomheten i området videreføres. For 33 gårdsbruk innebærer dette at bøndene må ta stilling til hvorvidt de vil flytte fra gården eller ikke, samt hvordan de eventuelt kan tilpasse gårdsdrifta.

De endrede forutsetningene for å drive gård i rød støysone fører til en geografisk deling av bofunksjon og næringsfunksjon på gårdsbrukene, ved at bøndene må flytte ut fra gårdsbruket, og «pendle» tilbake for å drive eiendommen. Denne geografiske delingen av gårdens funksjoner tydeliggjør de moralske forpliktelsene bøndene har til gården, yrket og landskapet. Delingen av bofunksjon og næringsfunksjon medfører videre en dreining fra et landbruk bygd opp rundt familiegårdsbruket og praksisfellesskapet mot det bøndene på Ørlandet omtaler som et entreprenørlandbruk. Dette er en innstilling til gårdsdrift som bryter med landbruksfaglig praksis og tradisjon, og som derfor kan sies å representere noe nytt i norsk landbruk.

Hovedfunn er at et flertall av bøndene i rød støysone velger å flytte fra gården, at de planlegger for avvikling av særlig husdyrdrifta, og at omlegging til korndrift blir ansett som en fornuftig tilpasningsstrategi. En rådende holdning blant bøndene er dermed at landbruket og landskapet rundt kampflybasen over tid vil bli preget av ensidig kornproduksjon, og at husdyrdrifta, med enkelte unntak, vil opphøre. Dette utfordrer bøndenes vurderinger av hva som er 'god' forvaltning av både gård og landskap, og av hva som er det 'riktige' landskapet på Ørlandet.

Stikkord

Ørland flystasjon, moralske landskap, landskapsgeografi, praksisfellesskap, innløsning av landbrukseiendom, jordbrukets utviklingsmuligheter

Forord

Denne rapporten er en publisering av en masteroppgave i geografi ved NTNU våren 2020. Ideen til oppgaven oppsto som et resultat av et feltkurs på Ørland gjennomført i faget 'Geografi i praksis – felt og forskningsdesign' høsten 2018. Takk må derfor rettes til mine gruppemedlemmer på dette feltkurset; Anja, Ida og Frida, for engasjement underveis og for å ha gitt meg tillit til å jobbe videre med tematikken.

Den største takken rettes til alle i rød støysone som har åpnet hjemmene sine, stilt opp på intervju og delt personlige fortellinger i en følelsesladd og vanskelig situasjon, både høsten 2018 og høsten 2019.

Arbeidet hadde heller ikke vært mulig uten praktisk støtte og hjelp fra Støygruppa Ørland og Landbrukskontoret i Ørland og Bjugn. Faglige informanter som Ketil Kvam ved landbrukskontoret og veterinær Brit Åse Gilleberg har også bidratt med nyttige samtaler.

En stor takk rettes til min veileder Hilde Nymoen Rørtveit, for motiverende engasjement, støtte og verdifulle samtaler.

Takk til Ruralis for plass på studentkontoret så lenge fysisk kontorplass fortsatt var et fenomen. En spesiell takk Egil Petter Stræte for å ta seg tid til å lese og kommentere utkast på deler av teksten.

Aller sist; takk til Ole og Oda for fine studieår i Trondheim, og for å ha holdt humøret oppe da kollektivlivet kulminerte i endeløse uker i en litt trang kjellerleilighet på Sverresborg.

Trondheim, mai 2020

Tonje Aarre Sommarset

Innholdsfortegnelse

Forord.....	2
Innholdsfortegnelse	3
Tabelliste	5
Figurliste.....	5
Sammendrag	7
Abstract	9
1. Innledning	11
1.1 Problemstillinger	13
1.2 Teoretisk rammeverk	13
1.3 Rapportens oppbygging.....	15
2. Ørlandet, Forsvaret og landbruket	17
2.1 Områdebeskrivelse	17
2.2 Ørland flystasjon.....	19
2.3 Landbruket på Ørlandet	20
2.4 Historisk: Forsvar og landbruk.....	23
2.5 Oppgradering til hovedkampflybase	25
2.6 Støy og støysoner	26
2.7 Avbøtende tiltak	28
2.8 Prosess etter innløsning	29
2.9 Konfliktlinjer	32
2.10 Oppsummering.....	33
3. Teoretisk rammeverk.....	35
3.1 Landskap	35
3.2 Moralske landskap.....	38

3.3 Bonden som landskapsforvalter i et praksisfellesskap	39
4. Metode.....	45
4.1 Empirimaterialet.....	45
4.2 Intervju som metode	48
4.3 Refleksjoner rundt intervjusituasjonene.....	50
4.4 Å være i landskapet	54
4.5 Analyse og fremstilling	55
4.6 Anonymisering og framstilling av bøndernes fortellinger.....	56
4.7 Rapportens reliabilitet og validitet.....	59
5. Empiri	61
5.1 Tidligere utredninger	61
5.2 Bøndernes fortellinger	65
5.3 Oppsummering	83
6. Bøndernes vurderinger	85
6.1 Bøndernes valg.....	85
6.2 Framtidsutsikter for Ørlandsjordbruket.....	89
6.3 Oppsummering	91
7. Bonden som landskapsforvalter i et praksisfellesskap	93
7.1 Tilnærminger til landskapet	93
7.2 Bonden som landskapsforvalter.....	96
7.3 Bonden som del av et praksisfellesskap.....	101
7.4 Oppsummering	106
8. Konklusjon.....	109
Referanser	113
Vedlegg.....	121

Tabelliste

Tabell 1: Oversikt over sentrale sekundærkilder.....	46
Tabell 2: Oversikt over sentrale informanter under feltarbeid.....	48

Figurliste

Figur 1: Kart over studieområdet.....	18
Figur 2: Jordbrukslandskap i rød støysone	21
Figur 3: Støysonekart	27
Figur 4: Innløst gård	30
Figur 5: Riving av bolighus	31

Sammendrag

Rapporten omhandler Ørlandsjordbruket og hvordan en gruppe støyberørte bønder tilpasser seg utbyggingen av ny kampflybase i nærmiljøet. Kampflybaseutbyggingen medfører at videre bosetting i nærområdet er uønsket, og samtlige beboere i det som blir definert som rød støysone blir derfor tilbudt innløsning av bolighus. Samtidig blir det forventet at landbruksvirksomheten i området videreføres. For 33 gårdsbruk innebærer dette at bøndene må ta stilling til hvorvidt de vil flytte fra gården eller ikke, samt hvordan de eventuelt kan tilpasse gårdsdrifta til nye forutsetninger for å drive gård.

Gjennom kvalitative intervju med et utvalg av bøndene i rød støysone, og en landskapsteoretisk tilnærming til moralske landskap, er målet å få innsikt i hvilke vurderinger som kommer til uttrykk i bøndene i rød støysone sine fortellinger om ny kampflybase på Ørland. Dette gjøres ved å benytte et perspektiv på bonden som landskapsforvalter og del av et praksisfellesskap. Gjennom dette perspektivet vektlegges en forståelse av bonden som innehaver av en helhetlig, kroppsliggjort og praksisbasert landskapsforståelse. Et sentralt argument er at de endrede forutsetningene for å drive gård i rød støysone fører til en geografisk deling av bofunksjon og næringsfunksjon på gårdsbrukene, ved at bøndene må flytte ut fra gårdsbruket, og «pendle» tilbake for å drive eiendommen. Denne geografiske delingen av gårdens funksjoner tydeliggjør de moralske forpliktelsene bøndene har til gården, yrket og landskapet. Delingen av bofunksjon og næringsfunksjon medfører videre en dreining fra et landbruk bygd opp rundt familiegårdsbruket og praksisfellesskapet mot det bøndene på Ørlandet omtaler som et entreprenørlandbruk. Dette er en innstilling til gårdsdrift som bryter med landbruksfaglig praksis og tradisjon, og som derfor kan sies å representere noe nytt i norsk landbruk. Koblingen mellom landskap og praksisfellesskap tydeliggjør videre at det å forvalte landskapet i rød støysone er en praksis som avhenger av et praksisfellesskap av bønder, også fordi landskapet slik det fremstår for bøndene er et uttrykk for nettopp dette fellesskapet.

Hovedfunn er at et flertall av bøndene i rød støysone velger å flytte fra gården, at de planlegger for avvikling av særlig husdyrdrifta, og at omlegging til korndrift blir ansett som en fornuftig tilpasningsstrategi. En rådende holdning blant bøndene er dermed at landbruket og landskapet rundt kampflybasen over tid vil bli preget av ensidig kornproduksjon, og at husdyrdrifta, med enkelte unntak, vil opphøre. Dette utfordrer bøndenes vurderinger av hva som er 'god' forvaltning av både gård og landskap, og av hva som er det 'riktige' landskapet på Ørlandet.

Abstract

This report examines a farming region in Ørland and explores how a group of farmers adjust their farming practices due to the development of the Ørland Main Air Base. Further settlement in the nearby area is to be avoided, and all residents are therefore offered compensation of their residential housing. It is however expected that the land will still be cultivated. 33 local farmers must therefore decide whether to move away from their family farm or not, as well as finding alternative strategies for managing their farms.

By use of qualitative interviews with a selection of farmers and a landscape theoretical approach to moral landscapes, the report explores the farmer's considerations as expressed through their stories about the Ørland Main Air Base development. This is explored through a perspective on the farmer as a landscape manager in a community of practice. Through this perspective, emphasis is put on an understanding of the farmer as a landscape manager driven by a holistic, embodied and practice-based approach to the landscape. A main argument is that the new premises for farming in the area leads to a geographical separation of the farm as a home and as a workplace. This separation further demonstrates the moral obligations the farmers have in relation to their farm, their way of living and the landscape. The link between the theoretical approach to moral landscapes and a community of practice further highlights that managing the landscape is a practice dependent on a community of farmers, partly because the landscape is an expression of this community of practice.

The major findings are that most of the farmers chose to move away from their farm, and that the livestock farming in the area will be replaced with grain production. The prevailing attitude among the local farmers therefore seems to be that the landscape will be characterized by monocultural grain production. The local livestock farming, with a few exceptions, will cease to exist. This development challenges the farmer's perceptions of 'good farming practice' as well as what the 'right' landscape in Ørland ought to be.

1. Innledning

I 2012 ble det vedtatt at Ørland flystasjon skal være base for de nye F-35-flyene som Forsvaret har gått til anskaffelse av. Vedtaket ble fattet etter en lang prosess hvor lokaliseringalternativene i siste runde sto mellom en hovedbase i Bodø eller Ørland.¹ Ørland kommune hadde fram til vedtaket jobbet aktivt for å få lokaliseringen, da utbyggingen er forventet å føre til en rekke positive virkninger i kommunen. Dette handler blant annet om nye muligheter for næringsutvikling, økt sysselsetting og befolkningsvekst. Andre og mer negative konsekvenser av utbyggingen dreier seg i stor grad om endringer i arealbruk grunnet økt støynivå fra de nye kampflyene. Utbyggingen påvirker særlig landbruket i kommunen da flyplassen ligger plassert midt i et viktig jordbruksområde med gårdsdrift og jordbruksproduksjon på alle kanter (Forsvarsbygg 2014a, Pettersen, Stræte & Walland 2015). Som Spilsberg m.fl. (2013, s. 78) påpeker, er kampflybaseutbyggingen «en sak som berører hele lokalsamfunnet på en mer massiv og kompleks måte enn tradisjonell lokal utvikling (...) fordi det kommer en stor aktør utenfra med et nasjonalt oppdrag og fordi det skal skje endringer på veldig kort tid på mange nivå».

Per våren 2020 er selve utbyggingen av flybasen nesten slutført. Det samme gjelder arbeidet med innløsning og støyisolering av eneboliger og annen støyfølsom bebyggelse i militærbasens nærområde. Blant annet har både skole og barnehage blitt flyttet til lokaler lengre unna flybasen. Siste gjenstående sak for Forsvarsbygg som tiltakshaver har derfor vært å komme til enighet om kontraktsforhold og prinsipper for innløsning og andre kompenserende tiltak for 33 landbrukseiendommer i det mest støyutsatte området, såkalt rød støyson (Ellingsen 2018). Utgangspunktet for forhandlingene er at det fra myndighetene sin side blir ansett som lite ønskelig å opprettholde bosetting i rød støyson, men at selve landbruksvirksomheten kan videreføres med noen tilpasninger. Dette er et syn de støyberørte bøndene ikke deler. Forhandlingene blir derfor betegnet som krevende av både Forsvarsbygg og grunneierne, med diskusjoner knyttet til blant annet størrelse på erstatningssummer, bruksrett og fradeling av våningshus (Forsvarsbygg 2018a). Etter hvert som forhandlingene om innløsning har nærmet seg ferdigstillelse har Støygruppa Ørland, interessegruppa for de berørte grunneierne i støysonene, igangsatt et kartleggingsarbeid for å avklare hvorvidt grunneiere i støysonen kan ha krav på

¹ Vedtaket innebærer også at det etableres en såkalt framskutt base på Evenes flystasjon.

erstatning, og om det dermed finnes grunnlag for å rette søksmål mot staten (Støygruppa Ørland 2020).

Under feltarbeid på Ørland høsten 2018 i forbindelse med masteremnet 'Geografi i praksis – felt og forskningsdesign', fikk jeg mulighet til å intervjuere flere aktører i saken.² Blant annet intervjuet jeg flere bønder i rød støysone som uttrykte stor frustrasjon over prosessen, og som kom med påstander om opplevd urettferdighet, urimelig saksbehandlingstid, liten åpenhet rundt bakgrunn for avgjørelser og uredelig bruk av maktmidler. Dette er påstander som i stor grad samsvarer med funn fra rapporten *Revitalisere støyuksatt jordbruk – Jordbruket på Ørland i lys av etableringen av hovedkampflybasen* (Pettersen m.fl. 2015), hvor det blant annet fremgår at «[i] vårt prosjektarbeid har vi registrert at skepsis, lekkasjer, påstander om splid og allianser forstyrrer håndteringen av de naturlige interessekonfliktene» (s. 2). Pettersen m.fl. (2015, s. 2) skriver videre følgende:

«Det er knyttet sterke nasjonale og regionale interesser til gjennomføringen av kampflybaseprosjektet. Samfunnsinteressene kan overskygge hensynet til noen private jordbrukshusholdninger. Det er naturlig at den gruppen i lokalsamfunnet som opplever de mest negative konsekvensene, kan føle seg urettferdig behandlet.»

Pettersen m.fl. (2015) poengterer videre at kampflybaseutbyggingen er en prosess som setter «samarbeidsrelasjoner på prøve» ved at «[j]ordbrukshusholdninger, jordbrukets og grunneiernes interesseorganisasjoner, utbygger og ulike deler av forvaltningen, skal i samspill håndtere krevende plan- og reguleringsprosesser som innebærer interessekonflikter» (s. 2). Hva som til slutt blir realiteten for landbruket i rød støysone avhenger av «beslutninger blant mange, selvstendige bønder» (Pettersen m.fl. 2015, s. 36). Gjennom intervjuene høsten 2018 fikk jeg også innblikk i hvordan innløsningsprosessen har endret den enkelte bondes forhold til gården, arbeidet, kulturlandskapet og nærmiljøet gjennom fortellinger og eksempler på hvordan den enkelte bonde og familiene deres tilpasser seg en endret hverdag. Mange av bøndene uttrykte også mye usikkerhet og bekymring for hvilke muligheter som vil finnes for å drive med jordbruk i støysonen i framtida, og for hvordan jordbrukslandskapet i rød støysone vil bli hvis utsiktene om nedleggelse av gårdsdrift, fraflytting og riving av bolighus blir en realitet. Som Woods (2011) bemerker: «[t]he emotional ties between the farmer and the farm landscape are perhaps thrown into sharpest relief when external forces intervene to disrupt the performance of everyday, iterative farm

² Kurset er en del av mastergradsutdanningen i geografi på NTNU.

practices» (s. 215). Feltarbeidet høsten 2018 ga dermed inspirasjon til å se videre på denne problematikken ved gå dypere inn i bøndenes fortellinger om hvordan de forsøker å tilpasse seg situasjonen i dag, samt deres tanker om hvordan rød støysone kan bli i framtida.

1.1 Problemstillinger

Rapporten løfter dermed frem fortellinger om landbruk, identitet og landskap i et lokalsamfunn i endring. En overordnet målsetting er å få innsikt i hvordan bøndenes praksis og forhold til gården, yrket og landskapet påvirkes av vedtaket om at Forsvarets hovedkampflybase bygges ut i nærmiljøet. Dette fokuset innebærer at Forsvarsbyggs rolle som tiltakshaver og deres håndtering av forhandlingsprosess og konflikter blir sett gjennom bøndenes virkelighetsforståelse. Representanter for Forsvarsbygg har ikke blitt intervjuet og Forsvarsbygg har dermed ingen stemme her. Det ligger heller ikke i dette arbeidets målsetting å ta stilling til hvorvidt plan- og reguleringsprosess har blitt gjennomført på en måte som i tilstrekkelig grad har tatt hensyn til de ulike partene. Siden prosessen har ført til mye usikkerhet og frustrasjon blant de berørte bøndene gjennom mange år, blir dette likevel forhold som har vært med å påvirke bøndene i deres beslutninger i forhandlingene om innløsning, og er dermed forhold som må tas i betraktning for å forstå bøndenes situasjon og beslutningsgrunnlag.

Rapporten søker svar på av to problemstillinger:

- 1. Hvilke vurderinger kommer til uttrykk i bøndene i rød støysone sine fortellinger om utbygging av ny kampflybase på Ørland?*
- 2. Hvordan kan et perspektiv på bonden som landskapsforvalter og del av et praksisfellesskap bidra med en forståelse av hvilke vurderinger bøndene i rød støysone står overfor i møte med utbygging av kampflybase på Ørland?*

Der førstnevnte problemstilling henvender seg til de empiriske forholdene, rettes fokus i neste omgang mot å utarbeide et analytisk perspektiv for å forstå bøndenes vurderinger og valg. Den andre problemstillingen henvender seg dermed mer til det teoretiske rammeverket for dette arbeidet.

1.2 Teoretisk rammeverk

I forbindelse med vedtaket om lokalisering av den nye kampflybasen på Ørland har flere utredninger blitt gjennomført for å kartlegge mulige konsekvenser for landbruket i Ørland, samt for å utarbeide forslag til hvordan det best kan tilrettelegges for

framtidig landbruksdrift i støysonen (se Rønning 2013; Pettersen m.fl. 2015; Pettersen 2017). Fokus i disse rapportene har blant annet handlet om hva som kan sikre videre økonomisk utvikling i Ørlandsjordbruket, hvilke alternative landbruksnæringer de berørte bøndene kan omstille seg til, og hvilke teknologiske løsninger som kan innføres for å tilpasse gårdsdrifta til både endrede støyforhold og endrede bomuligheter. Med denne rapporten fokus på bøndenes fortellinger om landbruk, identitet og landskap ønsker jeg imidlertid å løfte fram bøndenes egne forståelser av sin situasjon og framtid. Bøndenes hverdagspraksis og forhold til yrket, gården og landskapet, og hvordan dette endres grunnet kampflybaseutbyggingen, handler i stor grad om moralske spørsmål som; hvilke forpliktelser følger med et gårdsbruk? Hva innebærer det (utover det rent praktiske) å skille bofunksjon og næringsfunksjon på et gårdsbruk? Hva er forsvarlig drift med tanke på dyrevelferd? Alt dette henger igjen sammen med mer grunnleggende spørsmål som; hvilke landskap oppfattes som naturlig eller unaturlig? Ønsket eller uønsket? Eller, sagt med ordene til en av bøndene selv; hva er det ekte jordbruket på Ørland?

Dette arbeidet skriver seg derfor inn i landskapsgeografiens perspektiv på moralske landskap. Et sentralt argument er at bonden som landskapsforvalter; som en aktør som er til stede og lever i landskapet, utviser en helhetlig forståelse av samspillet mellom gården, landskapet og den jobben de selv utfører til daglig. Dette perspektivet utfordres av de nye premissene som er lagt for videre jordbruksdrift i rød støysonen. Dette skyldes at de endrede betingelsene for å bo og drive gård i rød støysonen tvinger fram en endring i hvordan bøndene forholder seg til gårdsdrifta, også i et perspektiv på tid og rom. Der bøndene tidligere har hatt en langsiktig tilnærming til gårdsdrifta, der prinsipper som å overdra gården i bedre stand enn da man overtok den, var viktige, er tidsperspektivet nå, grunnet år med usikkerhet, redusert til en veldig kortsiktig tankegang. Samtidig medfører den geografiske delingen av bofunksjon og næringsfunksjon på gårdsbrukene som er foreslått gjennom innløsning av våningshus, en dreining fra et landbruk bygd opp rundt familiegårdsbruket og praksisfellesskapet mot det bøndene på Ørlandet omtaler som et entreprenørlandbruk. Dette er en innstilling til gårdsdrift som bryter med landbruksfaglig praksis og tradisjon, og som derfor kan sies å representere noe nytt i norsk landbruk. Ved å knytte sammen teoretiske perspektiv på moralske landskap og landskap forstått som et lokalsamfunnsbegrep, eller i denne sammenhengen et praksisfellesskap, utvikles dermed et perspektiv for å forstå hvilke vurderinger bøndene i rød støysonen står overfor i møte med utbygging av ny kampflybase på Ørland. Perspektivet på bonden som landskapsforvalter og del av et praksisfellesskap utdypes videre i teorikapitlet.

1.3 Rapportens oppbygging

Videre oppbygging av rapporten er som følger; kapittel to er et bakgrunnskapittel med introduksjon til studieområdet. Her er fokus særlig lagt på landbruket og Forsvarets plass i lokalmiljøet. I tillegg inneholder kapitlet en gjennomgang av planprosess og saksgang for utbygging av kampflybasen og arbeidet med innløsning av eiendommer i støysonene, med særlig fokus på de forhold knyttet til landbruket som det har vært uenighet rundt. Videre følger et teorikapittel (kapittel 3) hvor jeg vil redegjøre nærmere for landskapsgeografi, moralske landskap og mitt perspektiv på bonden som landskapsforvalter i et praksisfellesskap. Rapportens metodekapittel (kapittel 4) redegjør for empirien som rapporten baserer seg på. Jeg legger her særlig vekt på å diskutere etiske utfordringer knyttet til det å gjøre intervjuer om personlige og såre tema, og det å forske i et lite, gjennomskiktig og til dels konfliktpreget lokalmiljø. I kapittel 5 presenteres bøndernes fortellinger fra intervjuene. I tillegg redegjør jeg for tidligere utredninger om landbruket i støysonen på Ørland, som denne rapporten bygger videre på. Videre følger rapportens analyse, som presenteres fordelt på to kapitler. I kapittel 6 besvares rapportens første problemstilling ved å se på hva som utgjør bøndernes fortellinger om hvordan kampflybaseutbyggingen påvirker dem, og videre hvilke vurderinger og valg de har gjort for å tilpasse seg endrede forutsetninger for å drive gård i rød støysoner. I kapittel 7 trekkes trådene videre for å utdype hvordan et perspektiv på bonden som landskapsforvalter og del av et praksisfellesskap kan bidra med ny forståelse av bøndernes fortellinger. Et avsluttende kapittel (kapittel 8) trekker til slutt trådene sammen og svarer på problemstillingene.

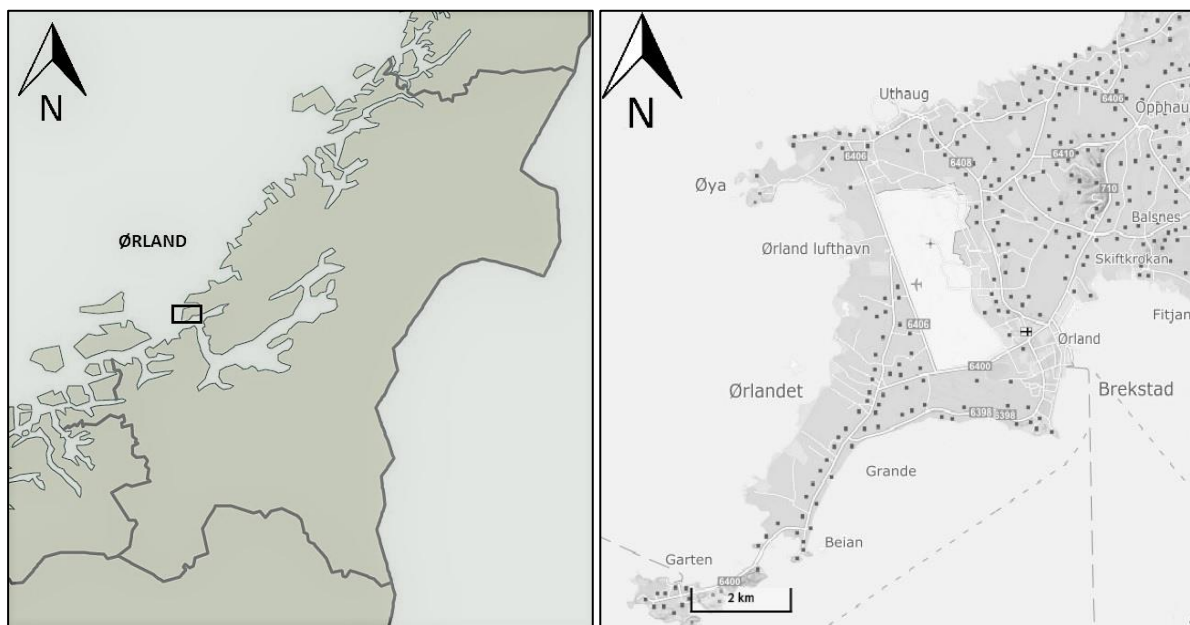
2. Ørlandet, Forsvaret og landbruket

Kapitlet begynner med en beskrivelse av Ørlandet, Forsvarets virksomhet og landbrukets plass i kommunen – også i et historisk perspektiv. Det blir her også gjort plass til å se på hvordan landskapet rundt flystasjonen har blitt vurdert i konsekvensutredningene for kampflybaseutbyggingen. Videre blir det redegjort for forhold ved utbyggingen av ny kampflybase som har betydning for landbruket i Ørland, herunder blant annet støynivå, støysoner, arbeid med kulturminnevern, planprosess og konflikter knyttet til prinsipper for innløsning og tilpasning for landbruket. Et omfattende utrednings- og planarbeid har blitt gjennomført i forbindelse med den nasjonale kampflybaseutbyggingen. Prosessen har nå pågått siden 2012, med vedtak, innsigelser og forhandlinger knyttet til en rekke momenter hvor det har vært uenigheter mellom Forsvarsbygg, Ørland kommune og grunneierne. Dette kapitlet må dermed leses som en noe forenklet oversikt hvor det særlig er de vedtak og reguleringsbestemmelser som har påvirket bøndene i rød støysonen sitt beslutningsgrunnlag, og de tema som har blitt opplevd som problematiske for landbruket i rød støysonen, som det er fokusert på.

2.1 Områdebeskrivelse

Ørlandet ligger lengst vest på Fosen i Trøndelag, nord for munningen til Trondheimsfjorden (se figur 1) og utgjør en halvøy dannet som en lav grusslette, som del av strandflaten med høyde på rundt 10 m.o.h. (Berger 2001; Forsvarsbygg 2011). Gårdsbrukene, bygd opp som tradisjonelle firkanttun, ligger spredt omkring på denne flaten (Forsvarsbygg 2014b). Arkeologiske undersøkelser foretatt i forbindelse med utbygging av kampflybasen viser at fast bosetting med dyrking av jord og husdyrhold i området går over 2400 år tilbake i tid (Ystgaard, Gran & Fransson 2019). Tradisjonelt har da også jordbruk og fiske vært dominerende næringsveier på Ørlandet, og området rundt Ørland flystasjon er også i dag sterkt preget av jordbruket (Berger 2001). I Forsvarsbyggs konsekvensutredning om landskap og lokalklima (Forsvarsbygg 2014b) blir området beskrevet som et historisk og regionalt atypisk kulturlandskap med stor regional verdi, og i Forsvarsbyggs strategiske konsekvensutredning (2011) blir landskapets særpreg i form av «dette karakteristiske flate og åpne småskala kulturlandskapet bestående av dyrka mark oppdelt i teiger og med tilhørende gårdsbebyggelse i tun» bemerket (s. 53). Foruten områdene som går med til landbruksvirksomhet består øvrig areal av bebygde områder, områder regulert til Forsvarets virksomhet og naturfredningsområder. Ørlandets våtmarkssystem består

av fire internasjonalt viktige naturreservat og fuglefredningsområder med RAMSAR-status (Forsvarsbygg 2014c; Rønningen & Frisvoll 2012).³

Figur 1: Kart over studieområdet. Det lyse feltet i kartet til høyre viser Ørland flystasjons utstrekning. Kartgrunnlag: Kartverket (Creative Commons Attribution ShareAlike 3.0)

Ørland og Bjugn ble slått sammen til én kommune 1. januar 2020.⁴ Den nye kommunen har 10 323 innbyggere, hvorav 5368 også var bosatt i «gamle» Ørland kommune (Ørland kommune u.å.-a). Kommunesenteret Brekstad i gamle Ørland kommune fikk bystatus i 2005 og Ørland flystasjon ligger omtrent 2 km nordvest fra bysenteret (Ørland kommune u.å.-b).⁵ Nord for flybasen ligger tettstedet Uthaug, som før kampflybaseutbyggingen hadde omtrent 400 innbyggere (Forsvarsbygg 2014c). Uavhengig av om man ser på «gamle» eller «nye» Ørland kommune, er Ørland flystasjon største arbeidsgiver (Ørland kommune u.å.-b). Forsvaret har vært en sentral aktør i lokalsamfunnet siden 1950-tallet, og har hatt stor betydning for Ørlandets utvikling (se Ophaug 1993). Da innkjøp av nye kampfly ble vedtatt i 2009 og

³ Ramsarområder er «våtmarksområder av internasjonal betydning» etter Ramsarkonvensjonen som trådte i kraft i 1975 (Frisvoll og Rønningen 2012, s. 19).

⁴ For denne rapporten vil likevel «gamle» Ørland kommune være den mest relevante kommunale enhet å forholde seg til da planprosessen for kampflybaseutbyggingen er utformet med denne kommunestrukturen som grunnlag og fordi rød støysone i sin helhet ligger i «gamle» Ørland kommune.

⁵ Administrasjonssenteret i den nye kommunen er lagt til tettstedet Bjugn (som fram til kommunesammenslåingen for øvrig het Botngård).

lokaliseringskampen mellom Ørland, Bodø og Evenes begynte, ble det derfor lokalt ansett som viktig at Ørland også i framtiden skulle være vertskommune for Forsvarets virksomhet. Ikke minst fordi det, som nevnt innledningsvis, ble forespeilet videre utvikling med flybasen som grunnlag for vekst i arbeidsplasser og næringsliv i tilknytning til flybasen (Brigham & Thanem 2015). Å legge til rette for næringslivssatsing gjennom tilbud av næringsareal er derfor av høy prioritet i kommunen. Ørland kommune markedsfører seg tydelig både som en forsvarskommune og som en kommune i vekst, og har mål om befolkningsvekst på opp mot 35 % innen 2026. Etter vedtaket om Ørland flystasjon som ny hovedkampflybase har det blant annet blitt igangsatt bygging av 1000 nye boligenheter, mange av disse i Brekstad sentrum gjennom fortetting. En videre satsning på å fremme «Kystbyen Brekstad» som et attraktivt bosted er et viktig mål i kommuneplanen (Ørland kommune 2014a).

2.2 Ørland flystasjon

Ørland flystasjon (tidligere Ørland hovedflystasjon) er altså Forsvarets nasjonale kampflybase. Basen er forespeilet å være strategisk viktig for Norges forsvar i lang tid framover (Forsvarsdepartementet 2012). Som nevnt har det vært militær virksomhet i området i flere tiår allerede. Det ble første gang etablert flyplass på Ørlandet av det tyske luftforsvaret i 1941, men basen ble etter krigen liggende tilnærmet ubrukt (Forsvarsbygg 2018b; Hovd 2004). I 1950 ble det imidlertid besluttet at området skulle brukes som militær flyplass for jagerfly, med utbygging ferdig i 1952. På 1950-tallet ble flyplassen også en del av NATOs infrastrukturprogram, og anlegget ble fram til 1954 oppgradert til NATO-standard (Forsvarsbygg 2018b). Siden 1950-tallet og fram til i dag har det altså vært kontinuerlig aktivitet på stasjonen. Før utvidelse av flystasjonen til kampflybase i 2015 var det ca. 650 ansatte på flybasen, samt mellom 200 og 300 vernepliktige. Etter ferdigstillelse av utbyggingsprosjektet og innfasing av alle kampfly i 2025 er det beregnet at det vil være 1200 årsverk og omtrent 600 vernepliktige tilknyttet basen (Forsvarsbygg 2014c).

Byggestart for utbedringer av basen til å bli hovedkampflybase var altså i 2015 og høsten 2017 ankom de tre første av de nye F-35 flyene (Forsvarsbygg 2017). Siden den gang har det ankommet 6 nye fly i året, og det totale antallet på 52 fly er planlagt å være på plass innen siste halvdel av 2024, slik at kampflybasen har full operativ evne fra 2025 (Ellingsen 2019). Ørland flystasjon er i tillegg base for Sea King redningshelikoptre, del av NATOs beredskapsstyrke og treningssenter for allierte luftstyrker fra NATO (Ørland kommune u.å.-b). Ørland er derfor ofte vertskap for

internasjonale øvelser i tillegg til den daglige flyaktiviteten (Hovd 2004; Forsvaret 2018).

Per 2014, altså før dagens utbygging av området, var Ørland flystasjon på omtrent 6 kvm². Da var kun 30 % av arealet inne på flybasen utbygd. De resterende arealene av Forsvarets eiendommer besto hovedsakelig av jord som ble leid ut til, og dyrka, av gårdbrukere i nærområdet. Ifølge Frøseth (2016) gjorde dette Ørland flystasjon til landets største landbrukseiendom. Denne dyrkingsressursen har vært viktig for landbruket i lokalområdet, og de ca. 3.300 dekarene med dyrka mark har i hovedsak blitt benyttet til korn- og grasproduksjon (Forsvarsbygg 2014a). I *Temautredning landskap og lokalklima* (Forsvarsbygg 2014b), blir det lagt vekt på at «[s]tore deler av flyplassen (ca. ½) er dyrka mark med mye korn, og drives som et gårdsbruk» (s. 32), og at denne «[a]realbruken visker ut et skille mellom basen og jordbrukslandskapet utenfor» (s. 23). Videre argumenteres det med at «[d]ette gjør at flybasen til en viss grad oppleves som en del av jordbrukslandskapet; farger og teksturer harmonerer gjennom året med jordbrukslandskapet utenfor gjerdene» (Forsvarsbygg 2014b, s. 32). Det blir også vektlagt av Forsvarsbygg (2011; 2014b) at det flate terrenget på Ørland gjør basen lite framtrедende, og at flystasjonen «med sin spredte bebyggelse og vegetasjon [er] godt integrert i det omkringliggende landskapet» (Forsvarsbygg 2014b, s. 7). Dagens utbygging til kampflybase har imidlertid medført at ytterligere 1000 dekar dyrka jord inne på selve baseområdet har blitt nedbygd, men fortsatt skal lokale bønder ha mulighet til å dyrke de gjenværende arealene. I tillegg har det vært behov for 650 dekar nytt areal nord og til dels øst for det tidligere opprinnelige baseområdet, som Forsvaret har ervervet gjennom kjøp og makeskifte av jord fra grunneierne (Forsvarsbygg 2019a).

2.3 Landbruket på Ørlandet

Landbruket har tradisjonelt stått sterkt på Ørlandet med korn- og melkeproduksjon som dominerende driftsformer, og i gamle Ørland kommune var 60 % av arealet dyrka mark (Rønning 2013). I 2014 hadde 38 % av bøndene i kommunen melkeproduksjon som sin hovedproduksjon (Forsvarsbygg 2014a). Ifølge Frøseth (2016) er landbruket på Ørland preget av et godt produksjonsmiljø og sterke faglag, som sammen med Ørlandets klima og jordsmonn gjør området svært godt egnet for matproduksjon. Også i Forsvarsbyggs temautredning om landskap og lokalklima blir disse forholdene trukket fram og beskrevet som følgende: «[d]et sammenhengende fulldyrkede jordbrukslandskapet er intensivt drevet og preget av moderne stordrift. (...). De fleste brukene er velstelte og veldrevne» (2014b, s. 23, se også figur 2). Når det gjelder området rundt flybasen som blir påvirket av flystøyen, drev omtrent halvparten av de

75 gårdsbrukene med melkeproduksjon da kampflybaseutbyggingen startet, mens eiere av øvrige bruk hovedsakelig var kornprodusenter (Forsvarsbygg 2014a).

Figur 2: Jordbrukslandskap i rød støysone. Foto: Tonje Aarre Sommarset

Til tross for gode produksjonsforhold har man i Ørland, som i landet forøvrig, sett en trend med sterk strukturrasjonalisering og «utvikling i retning færre bruk, [og] nedgang i melkeproduksjon som erstattes av mindre arbeidskrevende kornproduksjon» (Rønning 2013, s. 5). Rasjonalisering, spesialisering og teknologiutvikling har da også preget landbruksnæringen nasjonalt fra etterkrigstida og fram til i dag. For eksempel er økt bruk av melkerobot en faktor som i dag bidrar til strukturendring i melkeproduksjonen, med sterk økning i antall kyr per gårdsbruk (Vik 2016). Utviklingen siden etterkrigstida har videre endret både bøndernes arbeidshverdag, lokalsamfunnene og kulturlandskapet. Almås (2002) karakteriserer utviklingen blant annet som at bonderollen har endret seg «*frå ein mangesyslar i eit hushaldsbasert system til ein spesialisert vareprodusent som arbeidde mye åleine*» (s. 16, kursiv i original).⁶

På nasjonalt nivå har antall bønder sunket fra i underkant av 70 000 til rundt 40 000 i perioden fra 2000 til 2015. Samtidig har det vært en økning i gjennomsnittlig areal per bruk fra ca. 150 dekar i 2000 til noe over 235 dekar i 2015. Denne økningen i areal per bruk kommer i form av leid jord. I dag er det derfor 180 000 landbrukseiendommer i Norge, men bare rundt 40 000 aktive bruk (Vik 2016). Samtidig har det vært en jevn nedgang i jordbruksareal i drift mellom 2000 og 2015. Dette skyldes blant annet nedbygging av jord grunnet utbygging i byer og tettsteder og nedleggelse av marginale

⁶ Se for øvrig Almås (2002) for utfyllende redegjørelse av utviklingen i norsk landbruk mellom 1920 og 2000.

jordbruksarealer (Vik 2016). For Ørlandsjordbruket sin del gikk antall bønder som søker om produksjonstilskudd ned fra 144 til 38 i årene fra 1999 til 2012, noe som innebærer en nedgang på 67 % (Forsvarsbygg 2014a). Antall driftsenheter i melkeproduksjonen i Ørland gikk ned med 40 % fra 2003 til 2013, og totalproduksjonen av melk gikk ned med 25 % i samme tiårsperiode (Rønning 2013). Selv om melkebrukene på Ørlandet har økt noe i besetningsstørrelse og produksjonen per bruk har økt, har det totale antall melkekyr blitt redusert, og utgjorde i 2013 60 % av antallet i 2003 (Rønning 2013).

Trendene i landbruket på Ørlandet som helhet har altså mange likhetstrekk med landbruket i landet sett under ett, men området skiller seg også ut fra landsgjennomsnittet på enkelte punkter. Dette gjelder særlig bruksstørrelse, hvor det på Ørlandet er færre små bruk, og flere store bruk enn i landet for øvrig - spesielt i størrelsesordenen 250-500 dekar. Videre er landbruket i Ørland mer ensidig enn i øvrige deler av landet, med til dels stor avhengighet knyttet til melke- og kornproduksjon. Når det gjelder utvikling av tilleggsnæringer, salg av gårdsprodukter og tiltak for å bevare kulturlandskapet skiller også landbruket i Ørland seg ut fra resten av landet, da det er mindre interesse for denne type tiltak enn i landet for øvrig (Rønning 2013). Der økt fokus på det multifunksjonelle landbruket, hvor bonden også blir ansett som produsent av fellesgoder som kulturlandskap, og der gårdsturisme, kommersialisering av utmarksressurser og andre nye former for næringsaktivitet har preget utviklingen nasjonalt de siste tiårene (Jones & Rønningen 2007; se også Daugstad 2006), har dette altså i mindre grad gjort seg gjeldende på Ørlandet. Dette skyldes delvis manglende behov for tilleggsnæringer, da forholdene ligger såpass godt til rette for effektiv matproduksjon. Det er altså få bønder på Ørlandet som driver med grønnsaksproduksjon, gårdsturisme, utleie, eller lokal matforedling som tilleggsnæringer, selv om det finnes noe utleievirksomhet knyttet opp mot fugleturisme i RAMSAR-området i Grandefjæra (Rønning 2013; Forsvarsbygg 2014a).

I rapporten *Landbruket i Ørland – status og veien videre* (Rønning 2013) framgår det at «76 prosent av alle gårdsbrukene i Ørland har vært i familiens eie mer enn to generasjoner tilbake» (s. 30), og per 2013 hadde daværende gårdseiere i Ørland i gjennomsnitt drevet gårdene sine i 23 år. Om utviklingen i landbruket på Ørland skriver Pettersen m.fl. (2015) at man som ellers i landet så et oppsving med mye og store investeringer, og utbygging av store bruk for melk og kjøtt fra 1970-tallet, da en rekke yngre bønder kom inn i næringen. Ettersom årene har gått har imidlertid ny rekruttering blitt en av de største utfordringene i Ørlandsjordbruket. I 2014 var 57 % av gårdbrukerne i Ørland over 50 år (Forsvarsbygg 2014a). I Rønnings (2013) rapport oppga ca. 30 % av respondentene at det er sannsynlig at de går av med pensjon innen

av fem år. Videre var det blant respondentene som ser for seg å slutte som bonde innen fem år, bare 40 prosent som anser det som sannsynlig at noen andre vil drive gården videre. Mange av bøndene planlegger nedtrapping og/eller avvikling framfor generasjonsskifte. Det blir derfor forespeilet fortsatt reduksjon i særlig husdyrhold og melkeproduksjon de neste årene. Videre er det behov for fornyelse og modernisering av driftsapparat, særlig gjelder dette restaurering av fjøs i deler av melkeproduksjonen da nivået på investeringer i både jord og bygningsmasse har vært lav de siste årene, og etterslepet for vedlikehold begynner å bli stort (Rønning 2013; Forsvarsbygg 2014a; Pettersen m.fl. 2015).

2.4 Historisk: Forsvar og landbruk

Ørland flystasjon har ligget midt mellom gårdsbrukene på Ørlandet i flere tiår, og lokalsamfunnet har i det store og hele blitt vant med å være vertskap for Forsvaret (se Hovd 2004 for utfyllende beskrivelser av forholdet mellom de militære innflytterne og lokalbefolkningen). Ophaug (1993) karakteriserer flybasen som en katalysator for moderniseringsprosessen i jordbruket på Ørlandet rundt det andre hamskiftet, ved at den «grep inn i en prosess som alt var i gang og påskyndet denne» (s. 238)⁷. Han trekker videre fram at lokaliseringen av flybasen til Ørlandet blant annet bidro til framveksten av Brekstad som et lokalsenter med bypreg, etablering av sivil flyplass og gode transportårer til Trondheim. Likevel finner man gjennom årene som har gått eksempler på gnisninger mellom lokalbefolkningen og Forsvaret, og kanskje spesielt mellom bøndene og Forsvaret. Dette synes å være særlig gjeldende i perioder med utbygginger av flybasen, noe som i flere omganger har medført nye arealbeslag av dyrka mark, tvangsflytting, riving av gårder og forhandlinger om erstatningssummer (Berger 2001; Ophaug 1993; Hovd 2004). Samtidig har den daglige militære aktiviteten og de periodevis utbyggingene av flybasen ført til vekst i innbyggertall, økt sysselsetting, byggevirkosomhet og vekst i handels- og servicenæringer – noe som igjen har medført økt konkurranse om arbeidskraften for landbruket på Ørland (Hovd 2004; Ophaug 1993; Pettersen m.fl. 2015).

Berger (2001, s. 20) karakteriserer tyskernes beslagleggelser av jordbruksareal på Ørlandet under krigen som å representere «et brudd i utviklingen av jordbrukslandskapet og jordbruket på jordbrukets egne premisser» – en utvikling som

⁷ 'Det andre hamskiftet' betegner utviklingen i etterkrigstida med mekanisering og maskulinisering av landbruket, urbanisering og oppbygging av velferdsstaten (Bringslid 2012).

videre har blitt opprettholdt gjennom Forsvarets tilstedeværelse. Etter at flyplassen først ble anlagt som militær flybase i 1941 ble omtrent 6000 dekar jordbruksareal beslaglagt til tyskernes forsvarsanlegg og fangeleirer. Av dette inngikk cirka 2000 dekar til selve flyplassområdet (Ophaug 1993; Hovd 2004). Hele eller deler av 33 eiendommer ble beslaglagt til flyplassutbyggingen (Ophaug 1993), mens totalt 46 eiendommer fikk erstatninger for sine tap behandlet i skjønnsretten. 26 gårder ble imidlertid så hardt rammet at eierne enten måtte skaffe seg annet arbeid eller flytte, og en del valgte å forlate Ørland for godt.

Etter vedtaket om å oppgradere flyplassen i 1950 ble det igjen stor byggevirkosomhet på basen, noe som på ny fikk konsekvenser for de omkringliggende gårdene. Dette etter usikre år etter krigens slutt, hvor de videre planene for flyplassen var uvisse. Noe jord var blitt tilbakeført og flere av de lokale bøndene hadde tatt sjansen på å bygge gårdene sine opp igjen, mens andre ble gående i flere år og vente på avklaring om hva som skulle skje med eiendommene. Både Hovd (2004) og Ophaug (1993) formidler en oppfatning av at bøndene på Ørlandet etter krigen trodde at flyplassen skulle fjernes, og at mange følte seg lurt da den til slutt ble vedtatt utbygd. Berger (2001) betegner etterkrigstiden på Ørlandet som preget av «stor sivil uvilje mot Forsvaret» (s. 167). Erstatningssakene etter krigen pågikk utover på 1950-tallet, samtidig med at nye områder ble beslaglagt til utbyggingen av militær flyplass – noe som førte til treghet i prosessen. Hovd (2004) beskriver her at det var mye bitterhet rundt saksgang og Forsvarets framgangsmåte blant de skadelidende.

Da flystasjonen fra 1952 skulle oppgraderes til NATO-standard hadde Forsvaret, ifølge Ophaug (1993), tilsynelatende tatt lærdom av kritikken og «ville derfor ikke foreta beslag eller ekspropriasjoner uten at grunneierne ble grundig informert først» (s. 168-169). Ophaug (1993) beskriver her en forhandlingsprosess hvor Forsvaret var «interessert i frivillig avståelse av jorda» ved at «partene seg imellom ble enige om avståelsesforhold og pris på eiendommene» (s. 169), men at bøndene, som beskrives som å være usikre på pris og hva de kunne forlange, ikke gikk med på denne løsningen. Resultatet ble til slutt at arealbeslagene ble foretatt ved ekspropriasjon. Omtrent 40 gårdsbruk ble rammet. Mange måtte også denne gangen flytte, noe som gikk spesielt hardt utover de bøndene som hadde bygd opp igjen gårdene etter tyskernes arealbeslag. 14 gårder ble lagt øde (Ophaug 1993), men skjønnsoppgjøret angikk 139 personer i alt. I tillegg til verdisetting av tapt jord og tapte bygninger, skulle nemlig erstatninger for blant annet «ulempen i forbindelse med byggerestriksjoner i og ved fire innflygningssoner tas i betraktning» (Hovd 2004, s. 367). Hvor fornøyde bøndene ble med utfallene varierte. Ifølge Ophaug (1993) var en del innforstått med at de måtte avse noe for at staten kunne bygge opp sin forsvarsevne, mens Hovd (2004) gjengir

avisartikler fra Nidaros hvor enkelte uttaler at «de ikke ville flytte før de eventuelt ble kastet ut av sine gårder med makt» (Hovd 2004, s. 370).

1950-tallet på Ørlandet var dermed preget av uryddig saksgang, forhandlingsmøter om erstatningssummer, bitterhet og negative holdninger til Forsvarets tilstedeværelse, ifølge gjengivelse av avisartikler i Hovd (2004, s. 366-367). Ophaugs (1993) tolkninger av lokalbefolkningens holdninger, og da særlig de berørte bøndenes holdninger til flyplassen, er at det var en del kritiske syn, som at flyplassen ødela jordbruksbygda og landskapet, at «folk ble utsatt for en psykisk påkjenning tilhengerne av flyplassen ikke forstod seg på» (s. 176), og at konfliktene rundt flyplassen førte til at lokalbefolkningen ble mer splittet enn tidligere. Likevel er inntrykket at de fleste i lokalsamfunnet var positive til utbyggingen av flystasjonen, og så lyst på mulighetene det innebar for vekst i bygge- og anleggsvirksomhet og økte skatteinntekter for kommunen.

Forhandlingene om erstatning ved de første rundene med etablering og utbygging av flyplassen på 1940- og 50-tallet handlet i overveiende grad om å erstatte tap av jord og hus, og i noen grad andre ulemper knyttet til blant annet byggerestriksjoner. På 1960-tallet ble det imidlertid for første gang rettet fokus mot flystøyen som negativ konsekvens for beboerne i nærområdet. 89 ørlendinger anla da «sak mot Forsvaret på grunn av støyplagene de ble utsatt for» (Hovd 2004, s. 369) - hvorav 39 ble tildelt erstatning av Herredsretten i 1964. Også i 1997 anmeldte en gruppe gårdbrukere Ørland Hovedflystasjon på grunn av flystøy under øvelse, men saken ble da henlagt (Hovd 2004). Ifølge Hovd (2004) og Pettersen m.fl. (2015) ble det gjennomført prosjekter med støyisolering av boliger i Forsvarsbyggs regi midt på 2000-tallet.

2.5 Oppgradering til hovedkampflybase

Behovet for å bygge ut Ørland flystasjon bunner altså i vedtaket i Stortinget i 2009 om å kjøpe inn nye kampfly. Selve planområdet utgjør et areal på 6648 dekar, som da omfatter den opprinnelige flystasjonen samt det nevnte området på 650 dekar nytt areal i nord til forlengelse av rullebanen med 600 meter. Dette arealet ble ervervet gjennom makeskifte, hvor to grunneiere takket ja til erstatningsjord Forsvarsbygg hadde kjøpt opp lengre unna flystasjonen, mens øvrige grunneiere mottok økonomisk kompensasjon for tapt jord (Forsvarsbygg 2019a). Utbyggingen innbefatter i alt bygging av ca. 45 000 m² bygningsmasse, ombygging av ca. 25 000 m² eksisterende bygningsmasse, samt utbygging av infrastruktur og rullebaner inne på flyplassområdet (Forsvarsbygg 2014c). Ørland kommune vedtok endelig reguleringsplan med konsekvensutredning for Ørland flystasjon i 2014, denne ble stadfestet av Kommunal- og moderniseringsdepartementet i 2015 (Ørland kommune 2014b). Forsvarsbygg er

tiltakshaver og har ansvar for selve utbyggingen, samt gjennomføring av støyisolerende tiltak og eiendomsserverv i støysonene. Dette gjelder for rød støysone 176 boliger, hvorav 52 ligger fordelt på 33 gårdsbruk (Ellingsen 2020).

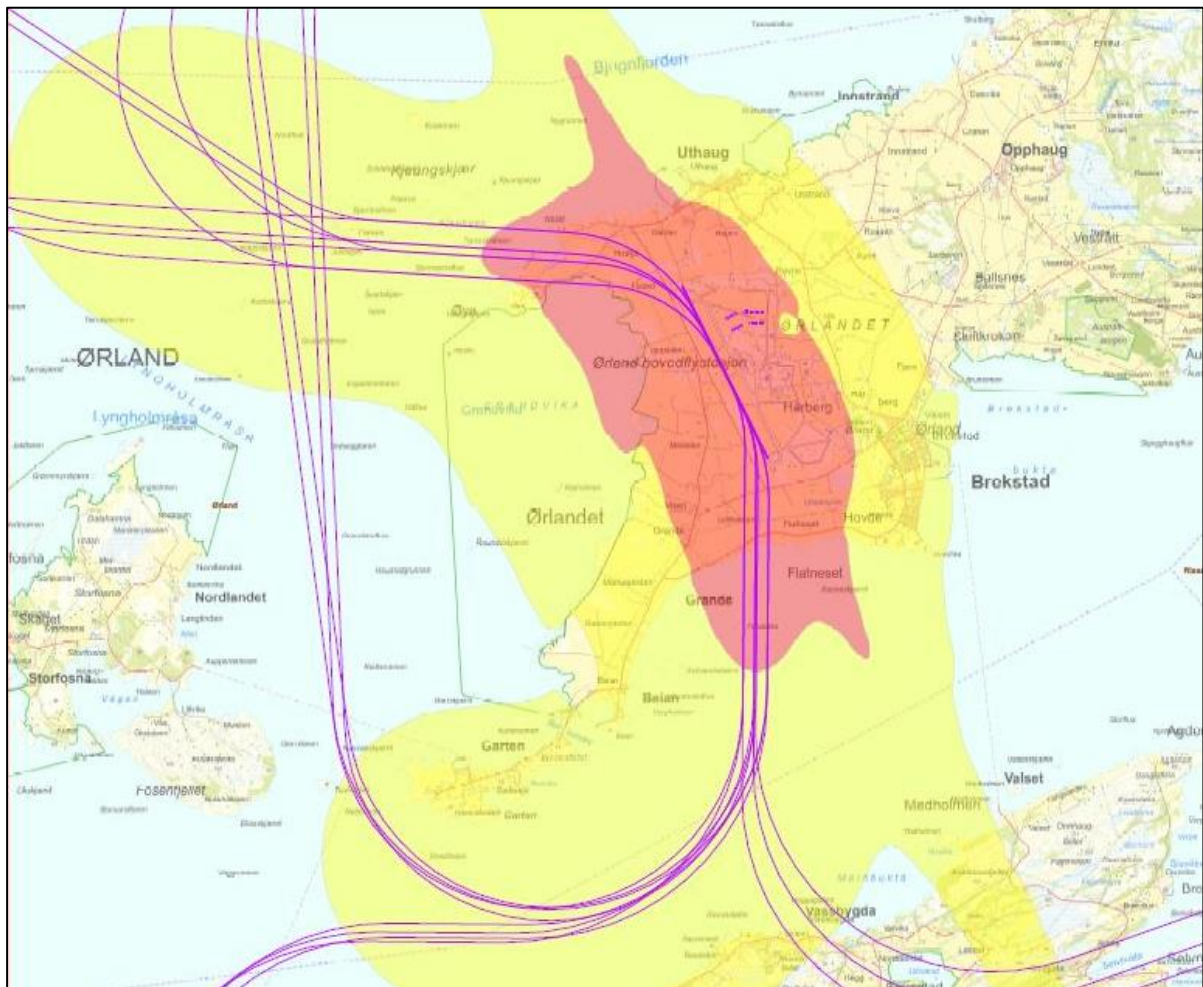
Kampflybaseutbyggingen fører dermed til at Forsvaret i enda sterkere grad enn før blir en betydningsfull aktør i lokalsamfunnet. Som nevnt tidligere medfører utbyggingen en rekke utviklingsmuligheter for kommune og næringsliv, men også «samfunnsendringer med konfliktpotensial» (Spilsberg m.fl. 2013, s. 66). Dette handler blant annet om at det i kommunen blir en mer sammensatt befolkning, det blir økte velferdsutfordringer og flere konsekvenser for natur og miljø. Ikke minst medfører utbyggingen en økning i utfordringer knyttet til støy og bomiljø, som også i utredninger i forkant av byggestart ble trukket fram som «et område hvor det særlig kan forventes høy grad av konflikt de kommende årene» (Spilsberg m.fl. 2013, s. 66).

2.6 Støy og støysoner

Det er altså i stor grad økningen i støynivå fra kampflyene som får konsekvenser for bosetting og næringsvirksomhet i området rundt basen. Fastsetting av støygrenser, støysoner og prinsipp for avbøtende tiltak har ført til det som omtales som «tidvis svært krevende arbeid» med uenighet mellom Forsvarsbygg og Ørland kommune (Brigham & Thanem 2015, s. 39). Også tidligere drift av flybasen har medført støyproblematikk, men den økte støybelastningen omfatter større områder rundt flybasen enn før. Nye støysoner har derfor måtte blitt beregnet. Til grunn for utarbeidelse av støysonene ligger retningslinje T-1442: «retningslinje for behandling av støy i arealplanleggingen». I tråd med denne retningslinjen blir blant annet boliger, fritidsboliger, skoler og barnehager regnet som støyømfintlig bebyggelse (Forsvarsbygg 2014d). Beregning av støysonene deles inn i to kategorier (se figur 3):

Rød støysone, som utgjør området nærmest støykilden, angir «et område som ikke er egnet til støyfølsomme bruksformål» (Forsvarsbygg 2014d, s. 35). Her skal etablering av ny bebyggelse med støyfølsomt bruksformål unngås.

Gul støysone, som utgjør det ytre influensområdet, er definert som en vurderingssone hvor bebyggelse med støyfølsomt bruksformål «kan oppføres dersom avbøtende tiltak gir tilfredsstillende støyforhold» (Forsvarsbygg 2014d, s. 35).

Figur 3: Støysonekart. Rød og gul markering viser nye støysoner. Linjer angir utflygningsmønstre i nordlig og sørlig retning. Kilde: Støygruppa Ørland.

Endringene i støybildet rundt Ørland flystasjon skyldes altså ny flytype og omlegging av flymønsteret. Nytt flymønster er fastsatt etter avveining mellom ulike hensyn knyttet til militære og operative krav, landbruksvirksomhet, støyutsatt bebyggelse og fugleliv i nærområdet (Forsvarsbygg 2019b). Kampflyene F-35 gir i gjennomsnitt 10 desibel (dB) høyere lydnivå enn hva de gamle F-16-flyene gjorde, noe som innebærer en opplevd fordobling av støynivå (Forsvarsbygg 2014d). Når det gjelder maksimalt støynivå er det beregnet at dette kan overstige 115 dB MFN_{dag} (maksimalt lydnivå på dagtid) ved rutinemessig overflygning. Dette er et støynivå hvor «ubeskyttet eksponering kan medføre risiko for hørselskade» (Forsvarsbygg 2014c, s. 42). Tidligere driftsmønster ved flystasjonen har typisk gått ut på at det har blitt gjennomført to økter med flyving per dag – én økt før lunsj og én etter. Dette driftsmønsteret forventes videreført i framtiden. I tillegg vil det være perioder med flyaktivitet også på ettermiddag, kveld og natt i forbindelse med øvelser. Totalt regner man derfor med at flyaktiviteten vil fordobles når basen har oppnådd full operativ styrke. Det er for

framtidig situasjon beregnet 4730 avganger per år med norske F-35, samt 1600 avganger i forbindelse med øvelser med allierte styrker. Utover dette kommer også aktivitet fra annen flytrafikk enn jagerfly (Forsvarsbygg 2014c).

2.7 Avbøtende tiltak

Etter endelig vedtak av reguleringsplanen i Kommunal- og moderniseringsdepartementet i 2015, ble det altså bestemt at eksisterende bygninger med støyfølsomt bruksformål utenfor planområdet skal sikres gjennomsnittlig innendørs lydnivå som ikke overstiger 30 dB, mens utendørs lydnivå utenfor rom med støyfølsomt bruksformål ikke skal overstige 62 dBA som gjennomsnittlig verdi. Reguleringsplanen fastsetter også grense for maksimalt støynivå til å ikke skulle overstige 100 dBA. De fleste eiendommene i rød støysone vil få et støynivå som overstiger dette, og Forsvarsbygg tilbyr derfor innløsning for samtlige 176 boliger som avbøtende tiltak (Ørland kommune 2014b; Forsvarsbygg 2018a). Innløsning er frivillig, og grunneierne kan dermed velge mellom å akseptere innløsning eller bli boende og få utført støyisolerings tiltak på boligen. Reguleringsplanen fastslår imidlertid også at de som eventuelt avslår tilbud om innløsning av bolig i rød støysone, skal tilbys støyisolerings tiltak som sikrer innendørs lydnivå på 42 dB, mens bebyggelse i gul støysone, som nevnt, tilbys støyisolering ned til 30 dB. Forskjellen i krav til støyisolering i rød og gul støysone begrunnes med at det ikke er ønsket videreføring av bebyggelse i rød støysone, dermed skal alternative tilbud til innløsning begrenses (Kommunal- og moderniseringsdepartementet 2015). Siden støybelastningen er mindre i gul støysone, er støyisolering av boliger eneste avbøtende tiltak som blir tilbudt her.

Per februar 2020 var Forsvarsbygg i ferd med å avslutte arbeidet med å støyisolere 728 boliger i gul støysone. I tillegg er prosess med befaring og kontraktsinngåelse for 195 fritidsboliger i gul støysone i gang, og arbeidet med å støyisolere disse er forventet ferdig i løpet av året. I rød støysone finnes det som nevnt totalt 176 boliger. 124 av disse er bolighus uten tilknytning til gårdsbruk, mens de resterende 52 boligene fordeler seg på 33 gårdstun. Når det gjelder bolighus utenfor gårdsbruk har, per februar 2020, 13 valgt å få støyisolerings tiltak for å bli boende, 3 har ennå ikke tatt noen avgjørelse, mens 108 har valgt innløsning (Ellingsen 2020). De endelige forhandlingene med de 33 gårdsbrukene i rød støysone utgjør siste fase av prosessen, og ble igangsatt i desember 2017. For disse vil altså Forsvarsbygg, gjennom innløsning, tilby å kjøpe våningshus og eventuelle kårboliger. Driftsbygninger regnes ikke med, da det kun er bolighusene på gårdene som er definert som støyømfintlige etter støyretningslinje T-1442. I tillegg tilbys ulempeerstatning for næringsulemper for de gårdbrukerne som velger å flytte, men vil drive gården videre (Forsvarsbygg 2019a;

Ellingsen 2018). Frist for ferdigstilling av innløsningsprosess og støyisolerings tiltak var opprinnelig innen utgangen av 2019, denne fristen er nå utvidet med to år for gjennomføring av støyisolerings tiltak på fritidsboliger, samt gjennomføring av eventuelle isolerings tiltak på de gårdene som ennå ikke har blitt ferdig med innløsningsforhandlingene, ved at det er gitt midlertidig dispensasjon fra reguleringsbestemmelsenes krav til utendørs støynivå ut 2021 (Forsvarsbygg 2019c).

2.8 Prosess etter innløsning

Hva som skal skje med bygningene Forsvarsbygg innløser har vært et diskusjonstema gjennom hele prosessen. Lenge var det mye usikkerhet og spekulasjon blant den berørte befolkningen om betingelsene for innløsning, bruksrett og vedlikeholdsansvar. Flere fryktet forfall og at området ville bli stående som en 'spøkelsesgrend' (se Stranden 2018a; figur 4). For å bevare bebyggelse og kulturmiljø av historisk verdi i rød støysone, satte Ørland kommune og Sør-Trøndelag fylkeskommune i 2015 i gang arbeid med å kartlegge og verne verneverdig bebyggelse (Taftø Petersen og Johansen u.å.). Totalt er det ca. 40 bygninger i rød støysone som har fått vernebestemmelser etter plan- og bygningsloven, hvorav ca. 30 har status som regionalt vernet og 10 status som lokalt vernet. Bebyggelsen som har status som regionalt viktige kulturmiljøer kan i utgangspunktet ikke rives eller flyttes, men skal bevares på stedet, mens bygninger med lokalt vern skal bevares, men kan flyttes (Ørland kommune 2014a; Forsvarsbygg 2018c). Forsvarsbygg har vedlikeholdsansvaret for de vernede husene som blir innløst. Siden Forsvarsbyggs vedlikeholdsmidler i hovedsak skal gå til Forsvarets egne anlegg, og Forsvarsbygg ikke har ønske om å eie bolighus som blir stående tomme, igangsatte Ørland kommune, Trøndelag fylkeskommune og Forsvarsbygg vinteren 2020 arbeid med å utrede alternative løsninger for hva som skal gjøres med de regionalt vernede husene. Dette arbeidet er altså fortsatt i startfasen, men tiltakene som skal vurderes skal blant annet handle om å få hevet vernebestemmelsene for å kunne flytte bygningene ut av støysonen, eller rive bygningene og «vurdera om det er andre liknende bustader i området utanfor støysona som kan vernast» (Forsvarsbygg 2020) i stedet.

Figur 4: Gård i rød støysone som ble innløst til Forsvarsbygg tidlig i prosessen. Dører og vinduer er gjenspikra og tunet begynner å bli tydelig gjengrodd. Gården har nærmest blitt et symbol på 'spøkelsesgrenda' bøndene frykter området skal ende opp som, og er 'obligatorisk stoppested' på omvisningen Støygruppa Ørland gir studenter, journalister og politikere som kommer til Ørlandet i anledning støysaken. Foto: Tonje Aarre Sommarset.

Dette er bare siste utvikling i en lang prosess med å framforhandle prinsipper for innløsning, eierforhold og vedlikeholdsansvar for de vernede bygningene i rød støysone. I 2018 sto konflikten rundt hvorvidt Forsvarsbygg skulle få overta kun våningshusene, og ikke hele gårdstunet. Forsvarsbygg satte fradeling av jord fra gårdstunet som vilkår for å også eie «grunnen boenheten står på for å gjennomføre innløsning av bygget» (Forsvarsbygg 2019e). I første omgang avslo Ørland kommune dette. Da Forsvarsbygg påklagde vedtaket ga Fylkesmannen i Trøndelag dispensasjon for fradeling av vernede våningshus og kårboliger, med vilkår om at våningshusene ikke blir brukt til boligformål (Forsvarsbygg 2019f). Likevel har Forsvarsdepartementet i februar 2019 besluttet å «tilby innløsning av hele landbrukseiendommen som boligen står på, der det er vernede boliger, som alternativ til fradeling» (Forsvarsbygg 2019e). Videre vil Forsvarsbygg også tilby tilbakeleie av vernede våningshus til opprinnelig grunneier etter innløsning er gjennomført, slik at bygget kan brukes til «pause- og sanitærrom, lager eller kontor for gårdsdriften» (Forsvarsbygg 2019e).

Figur 5: Arbeidet med å rive bolighus i rød støysone var godt i gang høsten 2019. Til venstre er avbildet 'restene' av boligfeltet 'Blomsterbyen' etter at 12 boliger har blitt revet. Foto: Tonje Aarre Sommarset.

Hva som skjer med de vernede bygningene er altså fortsatt ikke avklart, men øvrige bygninger i rød støysone vil bli revet etter innløsning til Forsvarsbygg (se figur 5). Et fåtall boenheter blir stående igjen der eier har avslått innløsning og heller ønsker støyreducerende tiltak for å kunne bli boende. Forsvarsbygg har også ansvaret for opprydding på tomtene til boliger som rives (Forsvarsbygg 2018c). Den videre prosessen etter riving (eller eventuelt flytting) av hus er at tomtene, gjennom at Ørland kommune benytter seg av sin forkjøpsrett, blir tilbakeført til dyrka mark og solgt som «tilleggsjord til tilgrensende eiendommer» (Forsvarsbygg 2019d). På denne måten blir omtrent 65 da jord tilbakeført til landbruksformål. Arbeidet med å rive innløste bolighus i rød støysone er våren 2020 godt i gang. Siden grunneierne på gårdsbrukene har fått rett til å disponere boligen i to år etter avtalen om innløsning er signert (med endelig sluttdato satt til juni 2021) (Forsvarsbygg 2019c), vil det ikke bli igangsatt riving før etter at grunneier har flyttet ut. Målet er derfor å være ferdig med rivingsprosessen i 2023. Da innløsningsforhandlingene, som nevnt, ikke er sluttført for alle gårdsbrukene ennå, er det derfor fortsatt usikkert hva det totale antall boliger som enten skal rives eller flyttes i rød støysone ender opp på. Per februar 2020 var status for de 52 boligene i tilknytning til 33 gårdstun at 25 boliger har blitt innløst, 13 skal få utført støyisoleringstiltak, mens forhandlinger for 14 bygninger fortsatt ikke er avsluttet (Ellingsen 2020). Disse tallene gjelder imidlertid antall boliger og inkluderer altså både våningshus og eventuelle kårboliger på gårdstun, og refererer derfor ikke til antall grunneiere. Ser man på både bolighus utenfor gårdsbruk og i tilknytning til gårdsbruk i rød sone samlet, har det per februar 2020 blitt inngått avtale om innløsning av 133 av 176 boliger (Ellingsen 2020).

2.9 Konfliktlinjer

Som nevnt har konfliktnivået vært høyt, noe som tidvis har kommet frem i media, blant annet med tidligere ordførers utspill om at Forsvarsbyggs forhandlinger «minner om utpressing» og er preget av «grov statlig arroganse» (se Stranden 2018b). Usikkerheten de bosatte i støysonene har levd under gjennom flere år, både med tanke på fremtidig støy nivå og prinsipper for innløsning og erstatningssummer, kan også ses på som en kilde til konflikt i seg selv. I Rambølls utredning *Demografi og behov som følge av ny kampflybase*, ble dette påpekt allerede i forkant av byggestart, hvor det uttales at «[l]okalbefolkningen kan bli svært frustrerte når det stadig er uavklart hva de kommer til å måtte leve med» og at «alt som *kan* gjøres, må gjøres, om man skal kunne redusere konflikter i størst mulig grad» (Spilsberg m.fl. 2013, s. 68). I tillegg til forhandlinger om bestemmelsene redegjort for ovenfor, har altså forhandlingene mellom gårdbrukerne og Forsvarsbygg vært krevende grunnet uenighet om nivå på innløsningssummer og ulempekompensasjonen (samt hva som dekkes i erstatningene både når det gjelder næringsulemper og hvilke deler av eiendommen man får innløst). Det har også vært uenighet knyttet til mer overordnede spørsmål rundt hvordan landbruket kan tilpasses kampflybasen best mulig. Dette handler blant annet om et alternativt forslag om delt bofunksjon, og ikke minst om hvordan husdyr reagerer på støyen og hvorvidt det er forsvarlig å videreføre husdyrproduksjon i nærområdet til kampflybasen.

Støygruppa Ørland, interesseorganisasjonen for de berørte i støysonene, «ønsker mer fleksible løsninger for støyoppgjøret på gårdsbruk» (Ellingsen 2018). Dette handler blant annet om Støygruppas alternative forslag til innløsning, som de omtaler som «delt bofunksjon». I korthet går dette forslaget ut på at gårdbrukerne kan fortsette å bo på gården og får disponere en tilleggsbolig utenfor støysonen i perioder med unormalt mye flyaktivitet (Støygruppa Ørland 2019), i stedet for å bosette seg utenfor støysonen for å pendle inn på daglig basis, slik løsningen blir ved innløsning av våningshus. Dette blir av Støygruppa Ørland omtalt som en bedre løsning for å opprettholde videre muligheter for gårdsdrift i rød støysone. Forslaget blir imidlertid avvist som et aktuelt alternativ da det ikke er i overenstemmelse med vedtatte reguleringsbestemmelser, og ligger utenfor de rammene Forsvarsbygg har fått (Ellingsen 2018; Forsvarsbygg 2019e).

Et av de store stridstemaene siden kampflybasevedtaket i 2012 har imidlertid handlet om hvorvidt og hvordan det er mulig å drive med videre husdyrproduksjon i rød støysone, da omtrent 30 % av melkeproduksjonen i Ørland kommune er lokalisert til den mest støyutsatte sonen (Frøseth 2016). Hvordan den økte flystøyen påvirker husdyr har derfor vært et sentralt tema. Hvorvidt det er mulig for husdyrbøndene å

videreføre gårdsdrifta avhenger i stor grad av om det blir regnet som forsvarlig å ha husdyr i rød støysone. Det har i 2013, 2014, 2017, 2018 og 2019 blitt gjennomført egne husdyrundersøkelser av Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU) for å kartlegge hvordan husdyr reagerer på flystøyen. Siste undersøkelse, gjennomført i juni 2019, konkluderte med at dyrene blir forstyrret av flyaktiviteten, og tiltak for å øke dyrevelferden blir anbefalt. Dette er for eksempel å ha leskur på beite så dyrene har et sted å trekke til når de blir skremt (Forsvarsbygg 2019g; Kalis 2019). Husdyrundersøkelsene poengterer også at det ikke bare er flystøyen og støynivået som påvirker dyrene, men at «den visuelle effekten av flyet kan ha like stor, eller til og med større betydning enn støynivået i seg selv» (Kalis 2019, s. 18). Konklusjonen er dermed at videre husdyrhold i rød støysone er mulig og forsvarlig hvis dyrene har fluktmuligheter, men det anbefales samtidig at bøndene «blir boende på gårdene sine for å kunne være til stede dersom det oppstår sterke fryktreaksjoner hos dyrene i forbindelse med flyaktivitet» (Kalis 2019, s. 19). Samtidig blir det i rapporten poengtert at husdyrundersøkelsene ikke har gitt «god nok data grunnet ikke-representativ flyaktivitet» og at det derfor ikke foreligger et tilstrekkelig konklusjonsgrunnlag (Kalis 2019, s. 19). Ifølge Forsvarsbygg kan det derfor bli aktuelt med flere oppfølgende undersøkelser i framtida, når F-35-flyene er i full drift (Forsvarsbygg 2019g).

Som nevnt innledningsvis er siste utvikling i støyoppgjøret at Støygruppa Ørland i 2020 har påbegynt arbeid med å undersøke om det eventuelt er grunnlag for å fremme massesøksmål mot staten. Grunnvilkårene for søksmål vil, ifølge Støygruppa Ørland, være «at det ikke er inngått avtale om innløsning av hele eiendommen» og «at støyplagene er verre etter kampflybaseetableringen enn de var før, og at disse ligger over et minstenivå mht. totalstøy» (Støygruppa Ørland 2020). Støygruppa antar at det vil være flere hundre grunneiere som kan ha krav på erstatning, men det gjenstår å se hvor mange som vil være med på et eventuelt søksmål.

2.10 Oppsummering

Sentralt for dette kapitlet har vært å forklare hvilken situasjon bøndene i rød støysone står i. Herunder å redegjøre for sentrale bestemmelser knyttet til kampflybaseutbyggingen som påvirker landbruk og bosetting i området rundt flybasen, blant annet fastsettelse av støynivå og støysoner, prinsipper for avbøtende tiltak og vernebestemmelser.

Gjennom å beskrive Ørlandet, Forsvarets virksomhet og landbrukets plass i kommunen, trer det fram et bilde av at dagens kampflybaseutbygging fører til at Forsvarets betydning i lokalsamfunnet vokser, i takt med økt framtidsoptimisme i

kommunen. Dette skjer samtidig som det lokale landbruket er inne i en nedgangsfase som blir ytterligere forsterket av at kampflybaseutbyggingen innebærer at forutsetningene for å drive landbruk i nærområdet endres. Det er i utgangspunktet det økte støynivået fra kampflyene F-35 som medfører konsekvenser for landbruket nærmest flybasen, da framtidig støy nivå er forventet å bli så høyt at videre bosetting i området er uønsket. Avbøtende tiltak for landbrukseiendommene i rød støysone er derfor innløsning av bolighus, eventuelt kan det utføres støyisoleringstiltak om grunneier avslår innløsning. Om innløsning velges vil bolighusene på gårdsbrukene rives, med mindre det er vernebestemmelser tilknyttet disse. Samtidig skal landbruksvirksomheten i området videreføres.

Årene som har gått siden utbyggingsvedtaket i 2012 har vært preget av en rekke konflikter rundt prinsippene for de avbøtende tiltakene, samt langvarige forhandlinger om erstatningssummer. Prosessen har også vært preget av at det i lang tid har vært en rekke uavklarte spørsmål knyttet til hva alt dette har å si for landbruket i støysonen. Dette gjelder blant annet hvorvidt, og hvordan, det er mulig å videreføre husdyrdrift i støysonen, og avklaring av både bruksrett og vedlikeholdsansvar for innløste våningshus. Dette er spørsmål som kan knyttes til en bekymring for hvordan Ørlandsjordbruket kan videreføres og hvordan landskapet i rød støysone vil utvikle seg i lys av kampflybaseutbyggingen, og som dermed er sentrale i spørsmålet om hvilke vurderinger som kommer til uttrykk i bøndene i rød støysone sine fortellinger om utbygging av ny kampflybase på Ørland.

3. Teoretisk rammeverk

Som nevnt innledningsvis skriver rapporten seg inn i en landskapsgeografisk tilnærming, og benytter seg av moralske landskap som et teoretisk utgangspunkt for å forstå bøndernes situasjon og deres vurderinger av hva de endrede premissene for å drive jordbruk i rød støysone har å si for deres forhold til yrket, gården og landskapet, samt konsekvensene for Ørlandet som et praksisfellesskap og lokalsamfunn. Et sentralt argument gjennom rapporten er at valgene de støyberørte bøndene tar, kan forstås gjennom et perspektiv på bonden som forvalter av landskap og tradisjoner. Bøndernes tilknytning og forpliktelser til gården, jorda og landskapet, som kan forstås som stedlig forankret gjennom at de lever sine liv i landskapet, blir utfordret som følge av de endrede premissene for å drive gård i rød støysone, hvor sammenhengene mellom praksis, tid og tilstedeværelse blir mindre framtrepende.

Kapitlet består av en redegjørelse av landskapsbegrepet slik det har blitt forstått og brukt analytisk i geografifaget, før fokus rettes mot moralske landskap, hvor en kroppsliggjort, praksisbasert landskapsforståelse blir sentralt for å forstå bonden som landskapsforvalter og som en del av et praksisfellesskap.

3.1 Landskap

Landskap, både som begrep brukt i dagligtale og når det er benyttet analytisk i samfunnsvitenskapen, rommer en rekke ulike perspektiv og til dels motstridende forståelsesmåter. Forstått som både en materiell realitet og en sosial konstruksjon (se Wylie 2011; Setten 2020), og noe i skjæringspunktet mellom dette, ligger mulighetene for å utvikle ulike perspektiv implisitt i begrepets tvetydighet, noe som også viser seg i samfunnsvitenskapens bruk av landskapsbegrepet. For en enkel inndeling kan man si at ulike forståelser av landskapsbegrepet henholdsvis fremmer et synspunkt hvor landskapet er en objektiv og materiell form, et stykke land, på den ene siden, og perspektiver som retter fokus mot symbolske og subjektive meninger og fortolkninger av landskap, på den andre siden (Wylie 2007; 2011; Setten 2006). Følger man Wylie (2011), kan det litt forenklet skisseres opp tre ulike tilnærminger til landskapsbegrepet i geografifaget, nemlig *landscape as material record*, *landscape as a way of seeing* og *landscape as dwelling*.

Med landskap som 'material record' eller materiell form oppfattes landskapet som noe eksternt og objektivt som kan observeres 'der ute'. Slik geografifaget ble utviklet av den amerikanske geografen Carl Sauer og Berkeley-skolen på 1920-tallet, ligger fokuset på å beskrive landskapets morfologi, altså dets materielle form og struktur, ved å

kartlegge hvordan ulike kulturer har endret naturlandskapet (Wylie 2007; 2011). En sentral kritikk av denne tilnærmingen går på at dette er en essensialistisk forståelse med manglende problematisering av selve kulturbegrepet, hva kulturen som setter spor i landskapet i seg selv består av. I Sauers landskapstilnærming blir kultur forstått som noe «superorganisk», der «culture's rules, manners and modes of living transcended individual experience and decision» (Rose 2017, s. 2). Kritikk av denne måten å forstå landskap på kom blant annet fra den såkalte «nye» kulturgeografien, hvor landskap ble forstått som en representasjon eller «måte å se på».

Tilnærmingen til landskap som *a way of seeing*, eller som representasjon, vokste fram med den kulturelle vendingen i samfunnsvitenskapen fra 1980-tallet. Særlig innen britisk geografi blir retningen gjeldende, utviklet blant annet av Cosgrove og Daniels (Rose 2017, Widgren 2015). Hos Cosgrove blir landskap en «historically elitist 'way of seeing' allowing appropriation of the world» (Jones 2003, s. 35). Cosgroves argument bygger på at landskap som begrep og måte å se på fikk betydning gjennom utviklingen av det lineære perspektivet under renessansen og senere med landskapsmaleriene som ble en populær genre blant Europas elite på 1600-tallet og utover 1700-tallet. Dermed blir landskapet redefinert som en representasjon, eller en måte å se på. Fokus rettes altså mot *hvordan man ser* framfor *det man ser*. Implisitt i dette ligger en erkjennelse av at hvordan man ser avhenger av hvilke kulturelle perspektiv man har, å se er derfor en handling preget av makt, eierskap, ulikhet og ekskludering (Wylie 2011). Landskap forstått som en representasjon er således en reaksjon på Berkeley-skolens tilnærming til landskapet som et kulturlandskap hvor selve kulturbegrepet ikke blir stilt spørsmål ved. Landskap blir her derimot forstått som å reflektere «social struggles to produce the material world in a manner that reflects one's ideas, values, and norms. (...) produced by powerful social groups to express a certain idea of how society is and/or should be organized» (Rose 2017, s. 5). I landskapsgeografien blir det derfor sentralt å lese 'landskapet som tekst', man går fra å beskrive landskap til å fortolke visuelle representasjoner av landskap og ulike landskap som en visuell representasjon. Kritikk mot denne tilnærmingen, blant annet fra den såkalte nordiske landskapsgeografien som jeg kommer tilbake til, går dermed på at landskapet som materialitet, som fysisk virkelighet, forsvinner (Wylie 2011).

Både gjennom en tilnærming til landskap som form og som representasjon blir altså landskapet analysert gjennom en distansert, statisk og visuelt preget landskapsforståelse. Landskapet blir i den nye kulturgeografien betraktet fra et punkt utenfor selve landskapet. Det vokser derfor etter hvert fram kritikk av denne tilnærmingen som blant annet vektlegger at fokuset på de visuelle sidene ved landskap går på bekostning av andre sansemåter, og at landskap som representasjon usynliggjør

hvordan landskap produseres gjennom sosiale praksiser (Wylie 2007; Setten 2001). Derfor rettes fokus mot landskap som noe som også produseres gjennom praksis, hva folk gjør, skikk eller sedvane (custom), og de som produserer landskapet gjennom å være til stede i landskapet (Setten 2006).

En tredje tilnærming til landskap finner man derfor altså i et perspektiv på landskap som *dwelling* (Wylie 2007). Inspirert av fenomenologi blir landskap forstått gjennom teoretiseringer av dwelling og praksis, hvor landskapet «does not exist as a representation of pre-established ideologies or ideas, but as expressions borne by inhabitants engaging with the world they are in» (Rose 2017, s. 8). I geografifaget har fenomenologien inspirert humanistisk geografi på 1970-tallet, og senere en rekke tilnærminger til landskapsforskning knyttet til teoretiseringer av kultur-natur-relasjoner og kroppsliggjorte, subjektive relasjoner mellom menneske og landskap (Wylie 2007). En viktig inspirasjon for flere landskapsforskere har blant annet vært antropologen Tim Ingold's begrep *taskscape*, som «an expression of our everyday activities and tasks» (Rose 2017, s. 8). Dwelling blir gjerne forstått som hjem og hvordan vi gjør omgivelsene våre til et hjem, men Ingold forstår dwelling først og fremst som «*practical activity*, by both humans and animals, that is rooted in an essential, ontological engagement with the material environment» (Wylie 2007, s. 158, kursiv i original). *Landscape as dwelling*, kan derfor forstås som et forsøk på å (igjen) rette fokus mot det materielle landskapet slik det produseres og gis mening gjennom praksis.

Kritikk av landskap som *way of seeing* førte også til revitalisering av såkalt nordisk landskapsgeografi (Widgren 2015). Utover på 1990-tallet, da den poststrukturalistiske tilnærmingen til landskap som representasjon ble dominerende særlig i britisk geografi, bygde nordisk landskapsgeografi i større grad videre på den humanistiske tradisjonen hvor landskap må forstås som produsert gjennom praksis (Olwig & Jones 2008). Disse to tilnærmingene ble dermed oppfattet som til dels motsetningsfylte forståelser av landskap. Sentral for revitaliseringen av det nordiske perspektivet på landskap var Kenneth Olwig. Wylie (2007) omtaler Olwigs landskapsbegrep som en «historical and lexiological re-casting of landscape in terms of custom, polity and law» (s. 216), hvor han viser at landskap som begrep i skandinaviske språk opprinnelig var knyttet til «territory, its customary laws, and its social order and only secondarily with scenery» (Widgren 2015, s. 201). Landskap er dermed et begrep som viser til «the legal and territorial domain of a polity» (Olwig & Jones 2008, s. xiv). Landskapsbegrepet handler her om forholdet «between land and community» (Rose 2017, s. 3), «a political community of people – a polity – and a set of customary, local laws through which they

administered themselves» (Wylie 2007, s. 196). I denne tilnærmingen blir landskap derfor også et lokalsamfunnsbegrep, og altså noe som folk forvalter i fellesskap.

3.2 Moralske landskap

Moralske landskap som perspektiv fanger opp hvordan landskap og moralske verdier og vurderinger er under gjensidig avhengighet og påvirkning. Her vektlegges det at landskap, forstått både som symbol og materialitet, både skaper og reflekterer forestillinger om blant annet rett og galt, passende og upassende, naturlig og unaturlig (Setten 2020; Flemsæter 2014). For å gi mer mening til dette er det nyttig å se på hva selve begrepet moral innebærer. Som med landskapsbegrepet er det imidlertid ikke rom for noen utfyllende diskusjon, jeg nøyer meg derfor med å definere moral slik landskapsgeografer har definert begrepet.

Moral kan forstås som normative vurderinger av hvordan verden bør være. Moralske praksiser og forestillinger forstås ofte som noe annet enn etikk, som heller kan anses som teorien om de moralske vurderingene man gjør (Flemsæter 2014; Setten 2020). Ordet moral er derimot relatert til skikk (Setten 2001), og «relaterer seg derfor mer til praktisk handling» (Flemsæter 2014). Moral handler dermed om forestillinger, handlinger og atferd som reflekterer og underbygger folks oppfatninger av hva som er riktig og uriktig, passende og upassende, rett og galt (Setten 2020, s. 193). Eller, i forlengelse av en av bøndenes nevnte utsagn om Ørlandsjordbruket; hva som er det «ekte» og «uekte» jordbruket på Ørlandet. I dette ligger det at moralske verdier og vurderinger er en underliggende del av tilknytningen mennesker har til f.eks. land, natur og dyreliv, samt hvordan man oppfatter, forholder seg til og bruker landskapet. Moralske landskap som tilnærming fokuserer derfor gjerne på hvordan ulike hendelser, atferder, identiteter, praksiser, gjenstander og dyr blir vurdert i ulike landskap, som moralske oppfatninger som er med på å forme landskapet både som idé og praksis (Setten 2020; Flemsæter 2014). For eksempel har Flemsæter, Setten & Brown (2015) vist hvordan det norske friluftslivet er et moralsk ladet landskap hvor ulike praksiser er preget av normativ kontroll og vurderinger av hva som er passende og upassende. Det finnes videre ulike retninger innen forskning på moralske landskap, men disse vil ikke bli nærmere omtalt her (se Setten 2020 for redegjørelse).

Som del av et nordisk perspektiv hvor den kroppsliggjorte, praksisbaserte tilnærmingen til landskap utover på 2000-tallet ble ansett som en motsats til en mer visuelt preget, distansert landskapsforståelse, er Gunhild Settens studie av jordbrukspraksis og ulike syn på landskap blant bønder på Jæren og forvaltningsapparatet (se f.eks. Setten 2002; 2004). Setten demonstrerer hvordan ulike

moralske vurderinger av landskap er knyttet til forståelser av riktig og gal praksis, og hva som hører hjemme og ikke i landskapet. Landskapet forstått som produsert gjennom sedvanerettslig og kroppsliggjort praksis hos bøndene representerer her litt forenklet sagt et «innenfra-perspektiv», mens det formelle forvaltningsapparatet representerer et mer distansert perspektiv «utenfra» som fokuserer på landskapets visuelle uttrykk. Skillet mellom bøndenes og forvaltningsapparatets landskapsforståelse blir dermed et uttrykk for forskjellene mellom en tilnærming til «landscape as practice in place through the activity of cultivating the land and dwelling within it, and landscape as conceived through planning practices involving mapping and spatial representation as visual scenery» (Setten 2004, s. 408). Dette er et analytisk utgangspunkt som har bidratt til flere studier som viser hvordan landskap som 'levd' virkelighet og hverdagsliv ikke nødvendigvis får like stor plass i en landskapsforvaltning som gjerne baseres på 'objektiv', ekspertbasert kunnskap.

3.3 Bonden som landskapsforvalter i et praksisfellesskap

Hos Setten vektlegges de moralske konsekvensene av å forstå landskapet løsrevet fra praksisdimensjonen (Setten 2001). Bøndenes praksis forstås som å være «the result of the knowledge they gain about nature and landscape through a constant engagement with the land through their agricultural practices» (Setten 2004, s. 395). Fokuset rettes her altså mot kroppsliggjort praksis, det handler om «knowing by being» og «knowing from within» (Setten 2004, s. 406). Nettopp dette innenfra-perspektivet forankret i kroppsliggjort praksis er et nyttig utgangspunkt for å forstå bøndene i rød støysone på Ørlandet sine fortellinger. Landskapet er et resultat av praksis, av skikk og sedvane, det er derfor nødvendig å identifisere praksisene, og særlig de moralske vurderingene knyttet opp mot disse praksisene, om man skal forstå hvilke valg og vurderinger bøndene i rød støysone står overfor i møte med utbyggingen av kampflybasen. Et sentralt premiss i rapportens teoretiske tilnærming er derfor at bøndene i rød støysone tradisjonelt har vært til stede i landskapet, og at de forvalter dette landskapet gjennom hverdagslig praksis. Når disse praksisene utfordres, i form av at bøndene må tilpasse sine praksiser til nye forutsetninger for å drive gård, tydeliggjøres de moralske dimensjonene og vurderingene som ligger innbakt i bøndenes praksis. Blant annet trer betydningen av rett og galt fram gjennom bøndenes vurderinger av hvordan de kan ivareta de forpliktelsene de opplever at de har til gården, yrket og landskapet. Setten (2004) argumenterer videre for at «there is a set of rules that are embodied and carried by the individual farmer but which need to be understood collectively» (s. 392). Den enkelte bondes praksis må altså forstås som et uttrykk for, og som del av, det lokale

fagmiljøets praksisfellesskap.⁸ Den enkeltes valg for framtidig gårdsdrift må videre ses i lys av dette praksisfellesskapets betydning for den enkelte gårdbruker. Sentralt for denne rapporten er nettopp å fokusere på praksisfellesskapet mellom bøndene som viktig for å forstå hvordan landskapet er et resultat av lokale praksiser, og hvordan bøndene oppfatter rød støysone og muligheter for framtidig gårdsdrift.

Den nære koblingen mellom landskap og praksisfellesskap, eller landskap som et lokalsamfunnsbegrep, er implisitt til stede i nordisk landskapsforskning. Som tidligere nevnt har Olwig for eksempel vist hvordan landskapsbegrepet betegner «communal, collective work» (Mitchell 2005 sitert i Setten 2006, s. 40), og at begrepet i skandinaviske språk opprinnelig bygger på forestillinger om moral, rettferdighet og lov (Setten 2020). Etymologisk, og altså i tidlig bruk av begrepet, indikerte landskap «an area carved out by axe and plough, which belongs to the people who have carved it out» (Olwig 1993 sitert i Setten 2006, s. 41). Dermed blir blant annet tradisjon, skikk og sedvane en del av et landskaps karakter, som utvikler sin egen identitet og sitt særpreg (Setten 2020). Landskap, som produsert gjennom folks hverdagspraksiser, blir et lokalsamfunnsbegrep og et perspektiv på samfunnets sosiale, moralske og juridiske organisering. I dette perspektivet på landskap inngår dermed elementer som ellers ikke forstås som del av et landskap; menneskers sosialt betingede adferd og handlinger (Setten 2006). I dette landskapsbegrepet blir landskap «a nexus of community, justice, nature, and environmental equity» (Olwig 1996 sitert i Setten 2006, s. 40). Her er landskap altså ikke kun noe visuelt eller et stykke land, det er et uttrykk for lov, rettferdighet og kultur (Setten 2020).

Mitt argument blir dermed at denne koblingen kan sammenfattes i et perspektiv på bonden som landskapsforvalter og del av et praksisfellesskap, som gjør det mulig å gå inn i bøndenes fortellinger med et landskapsteoretisk perspektiv. Også i Settens studie av bøndene på Jæren forstås bøndenes landskapspraksiser som å være uttrykk for sedvane som er «embodied and carried by the individual farmer but at the same time produce a shared understanding of what farming in the Jæren area historically is about» (2004, s. 395). De deler en felles historie, og dermed også moralske forståelser av blant annet rett og galt. Også for bøndene i rød støysone blir det dermed en felles forståelse av Ørlandsbondens identitet og forpliktelser til gård og landskap som ligger

⁸ Jeg bruker her ikke begrepet praksisfellesskap slik det har blitt utviklet innen feltet kunnskapsledelse, hvor særlig Lave og Wenger har blitt tillagt rollen med å utvikle begrepet praksisfellesskap (Communities of practice) som del av teoretiske perspektiver på praksisbasert kunnskap, læringsprosesser, kunnskapsdeling og organisasjonslæring (Stræte m.fl. 2018, s. 31-35).

til grunn for mange av de moralske vurderingene de støyberørte bøndene må gjøre når de skal ta valg av betydning for både egen framtid og for framtida til landbruket i støysonen generelt.

Denne koblingen mellom bønders praksis og praksisfellesskap har mye til felles med Follo (2016) forståelse av hva dette praksisfellesskapet kan bestå av, formulert i artikkelen *Kan bønders praksisfellesskap være lokalsamfunn? – En refleksjon*. Her trekker hun blant annet fram det sosiale aspektet som ligger til grunn i et praksisfellesskap ved å påpeke at «[b]ønders praksis er praksisfellesskap blant annet i betydningen gjensidige relasjoner» (s. 120) basert på samarbeid og kunnskapsutveksling. Videre fremhever hun hvordan «[d]et lokale og stedlige er sterkt fremme i bønders praksisfellesskap» (s. 121) ved at

«[p]raksisfellesskapets forståelser og ledsagende handlinger manifesterer seg i kornåkeren, skogen og jordbæråkrene. (...). Bønders handlinger er tilpasset stedet de er, og de handler lokalt. Bønders daglige arbeid forankrer bonden på stedet, og arbeidet skriver seg inn og ut av kroppene deres.»

Andre trekk Follo (2016) trekker fram som sentralt i bønders praksisfellesskap er at bønder har vært, og fremdeles er, «forankret til jorden», ved at det skapes tilhørighet gjennom gårdsbruk som har vært i familien i flere generasjoner, og at det å være del av bønders praksisfellesskap er å være sosialisert inn i en kultur, et tankesett, hvor man for eksempel vet «hva bokstavene NLR og MRSA står for, (...) man kjenner til jordbruksforhandlingene, gjødselgass, (...), kyrs atferd, odelslovens finurligheter, arbeidsdagens mulige lengde, jordas bratthet, torvas glatthet (...)» (s. 120).

Det er i stor grad denne «samforståtte referanseramme[n] for aktivitet og handling» (s. 120) Follo mener utgjør bønders praksisfellesskap. Utgangspunktet for Follo (2016) sine refleksjoner er altså et spørsmål om bønders praksisfellesskap kan forstås som å også være et lokalsamfunn. Follo vil ikke uten videre sette likhetstegn mellom bønders praksisfellesskap og lokalsamfunn. Heller motsatt argumenterer hun for at det har foregått en historisk differensiering av «det som tidligere var ett og det samme til to empirisk forekommende fenomen» (s. 115), hvor altså bønders praksisfellesskap og lokalsamfunnet i dagens samfunn er to forskjellige ting, mens bønder tidligere var «selve lokalsamfunnet» (s. 115). Follo skriver derfor at: «[n]å til dags spiller ikke bønders praksisfellesskap seg nødvendigvis ut mellom nabobønder (...), men heller mellom bønder lokalisert mil fra hverandre, i andre bygder eller i andre regioner av landet» (s. 115). Her blir da praksisfellesskapet forstått som uavhengig av geografisk lokalisering og romlig kontekst, og er mer knyttet til arbeid og yrkesidentitet. Likevel poengter Follo (2016) at bønders praksis, hva de gjør eller ikke gjør, gjenspeiler seg i

det lokale landskapet og at bønder dermed er «til stede i det som måtte forstås som et lokalsamfunn» (s. 119). Med koblingen mellom bønders praksisfellesskap og landskap forstått som kroppsliggjort praksis, er det denne lokale forankringen av praksis manifestert i landskapet jeg vil ta utgangspunkt i, men med et argument om at denne praksisen også må forstås som del av en felles praksis, med en forståelse av landskap som et lokalsamfunnsbegrep. Dette gjennom at bøndenes praksis kan forstås å både bygge på og være avhengig av dette fellesskapet av bønder for å videreføres på samme måte som det framstår i dag. Jeg mener derfor at det fortsatt gir mening å snakke om bønders praksisfellesskap som et fenomen med en viss lokal, stedlig forankring gjennom at den faktiske praksisen bøndene utfører manifesterer seg i et fysisk, tilsynelatende lokalt landskap og i lokale sosiale fellesskap, samtidig som bøndenes praksisfellesskap ikke er begrenset til det lokale, og altså strekker seg utover det lokale og bygger opp om et praksisfellesskap løsrevet fra en geografisk plassering.⁹

Også Førde og Magnussen (2012) skriver i stor grad om bonden som landskapsforvalter i et praksisfellesskap og hvordan bortfallet av dette praksisfellesskapet fører til endringer i landskapet, i deres studie av hvordan «folk i øysamfunnet Herøy opplever endringer i kulturlandskapet, og korleis opplevinga av endringer i det materielle og kulturelle landskapet er vevd saman» (s. 112). Sentrert rundt beskrivelser av hvordan ugresset hundekjeks tar over enger og veikanter hvor det ikke lenger beiter sau, vokser det fram fortellinger om et landbruk i nedgang og en bygd i endring, lokalbefolkningens følelse av at «det forlatte trenger inn i det levande landskapet» (s. 100) og at stedet Herøy «gradvis forsvinn mellom fingrane på dei» (s. 113). Gjennom å trekke på hvordan informanter anser hundekjeksen som et problem de ikke klarer å holde nede, og at denne landskapsendringen er 'trist' og uønsket, blir hundekjeksen noe som utfordrer bøndenes yrkesstolthet og «folks identitetsarbeid – både kva landskap dei vil vere ein del av og korleis dei vil framstå for andre» (s. 99). Førde og Magnussen (2012) betegner dermed «[h]undekjeksen som [...] eit symbol på eit framandgjort landskap, og kampen mot dette ugraset blir ein kamp mot forfallet på bygda» (s. 92). Videre framholder de at «dagens landbruksnæring blir tillagt ei symbolsk og moralsk forvaltarrolle for det verdifulle kulturlandskapet» (s. 104) og at «[d]et å halde hundekjeksen i sjakk blir for gardbrukarane dermed eit teikn på at ein driv godt og at ein tar ansvar for

⁹ Å betegne landskapet som lokalt er imidlertid ikke uproblematisk. Som vist gjennom kap. 2.3 er Ørlandsjordbruket både produsert lokalt og ikke-lokalt, sistnevnte for eksempel gjennom norsk landbrukspolitik.

omgjevnadene sine. Dei forvaltar både eit materielt og eit moralsk landskap» (Førde & Magnussen 2012, s. 103).

Med en fenomenologisk tilnærming til landskapet, og altså en tilnærming til landskap som dwelling (jf. Wylie 2011), skriver Førde og Magnussen (2012) seg inn i en kritikk av visuelle tilnærminger til landskap, slik vi for eksempel finner dem i landskapsforvaltningen, for å «oversjå betydninga av personlig tilknytting til landskapet» (s. 95) ved å vektlegge at landskap ikke bare er «viktig for oss visuelt, det inneber også ei kroppslig involvering kor vi tar i bruk alle sansane våre» (s. 95). Med dette vil opplevelse av og den mening man tillegger både landskap og endringer i landskapet være individuelt konstruert, samtidig som at «våre kategoriseringer av landskapet er kollektivt organiserte» (s. 95). Dette er en forståelse av landskap som også gir rom til å se på bonden som landskapsforvalter i et praksisfellesskap, nettopp gjennom å vektlegge 'tosidigheten' i at det å forvalte landskapet skjer gjennom en individuell praksis som samtidig er basert på kollektive, moralske forståelser av hva som for eksempel er riktig og gal praksis i dette landskapet. Bonden som landskapsforvalter i et praksisfellesskap blir da en tilnærming til landskapet basert på kroppsliggjort, praksisbasert opplevelse og forståelse ervervet gjennom tilstedeværelse i landskapet gjennom generasjoner. I denne tilnærmingen er en helhetlig, relasjonell forståelse av samspillet mellom bøndernes praksis, praksisfellesskapet og landskapet grunnleggende. Hvordan dette gir seg uttrykk for ørlandsbonden i rød støysone sin del, er det sentrale temaet for denne rapporten.

4. Metode

I dette kapitlet blir det redegjort for metodiske valg og utfordringer i dette arbeidet. Mange av temaene fra intervjuene med bøndene som blir tatt opp i empirien er av personlig art, og det handler om individuelle aktører i et lite lokalsamfunn som går gjennom store forandringer, noe som til dels har ført til spenninger og konflikter i lokalsamfunnet. Å reflektere rundt hvordan denne situasjonen behandles på best mulig måte har derfor vært sentralt gjennom hele prosessen, fra utforming av forskningsspørsmål til ferdigskrivning av analyse. Jeg har derfor valgt å rette mye fokus mot å drøfte etiske utfordringer og forklare hvordan jeg har forholdt meg til dette både gjennom feltarbeidet og i det videre arbeidet med rapporten. Etiske utfordringer og refleksjoner diskuteres derfor løpende gjennom kapitlet.

Når det gjelder kapitlets struktur starter jeg med en gjennomgang av rapportens empirimateriale, før jeg går nærmere inn på intervju som metode og beskriver prosessen med planlegging og gjennomføring av feltarbeid. Et eget delkapittel tar for seg refleksjoner rundt intervjuene og utfordringer med å forske på et lite, gjennomsiktig lokalsamfunn som gjennomgår store omveltninger. Videre følger en refleksjon rundt betydningen av å være i landskapet og gjennomføre intervjuene hjemme hos bøndene. Neste delkapittel handler om arbeidet med å analysere og fremstille empirimaterialet i rapportens endelige form. Også her rettes hovedfokus mot utfordringer ved å forske på og skrive om mennesker i et lite lokalsamfunn, og jeg har derfor brukt en del plass på å redegjøre for de grep som har blitt tatt for å sikre anonymitet. Avslutningsvis drøfter jeg rapportens reliabilitet og validitet.

4.1 Empirimaterialet

Rapporten baserer seg hovedsakelig på intervju som metode, samt analyse av sekundære kilder i form av tidligere forskningsrapporter og utredninger på temaet. Intervjumaterialet denne rapporten bygger på stammer fra to forskjellige feltarbeid, ett gjennomført i 2018 og ett i 2019 (se tabell 2). Totalt består intervjumaterialet dermed av 12 intervjuer med til sammen 19 personer. Spesifikke forhold for hvert feltarbeid blir gått nærmere inn på nedenfor.

Første del av empirimaterialet består altså av sekundære kilder i form av flere forskningsrapporter og utredninger utarbeidet på oppdrag fra Ørland kommune (se tabell 1). Delvis bygger arbeidet videre på flere sentrale temaer fra disse, og disse rapportene har således utgjort et viktig kunnskapsgrunnlag. Dette er i stor grad knyttet til kunnskap om hvilke konsekvenser kampflybaseutbyggingen potensielt kan få for

landbruket i Ørland, men sekundærmaterialet har også hatt en funksjon som validering av egne tolkninger og funn fra mine feltarbeid (jf. Clark 2005). Samtidig har kritisk lesing av rapportene vært viktig for å utvikle et teoretisk rammeverk som gir mulighet til å benytte et perspektiv som i liten grad har blitt vektlagt i disse rapportene (og i konsekvensutredningene for øvrig). Mer konkret innhold i hver enkelt av publikasjonene presenteres i empirikapitlet.

Tabell 1: Oversikt over sentrale sekundærkilder.

Forfatter	Publikasjon	Utgiver	Oppdragsgiver	Prosjekt
Lars Rønning	Landbruket i Ørland – status og veien videre (2013)	Norsk senter for bygdeforskning (nå Ruralis)	Ørland kommune	Framtidslandbruket i Ørland 2025
Ivar Pettersen, Egil Petter Stræte og Finn Walland	Revitalisere støyutsatt jordbruk. Jordbruket på Ørland i lys av etableringen av hovedkampflybasen (2015)	Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (nå norsk institutt for bioøkonomi)	Ørland kommune	Mulighetsstudier for jordbruket i forbindelse med etablering av kampflybasen på Ørland
Ivar Pettersen	Støy, bolig og næring. Verdi- og næringsulemper i støyutsatt jordbruk på Ørland (2017)	Norsk institutt for bioøkonomi	Ørland kommune	

Det første feltarbeidet gikk over tre dager og ble gjennomført som del av et masteremne om feltarbeid og forskningsdesign i september 2018. Gjennom gruppearbeid med tre andre studenter intervjuet jeg aktører som er involvert i støysaken på ulike måter. Totalt ble det gjennomført syv intervjuer. To av intervjuene var med ansatt hos henholdsvis Ørland kultursenter (som har hatt ansvar for arbeidet med å kartlegge kulturhistoriske verdier i rød støysone) og Landbrukskontoret i Ørland og Bjugn. De resterende fem intervjuene ble foretatt med til sammen ni personer tilhørende seks forskjellige gårdsbruk i rød støysone. Det ble også gjennomført flere feltsamtaler med leder og nestleder av Støygruppa Ørland, som også organiserte omvisning i rød støysone for oss. Tema for intervjuene med bøndene var hvordan de

opplever innløsningsprosessen og hvilke framtidsmuligheter de ser for landbruket i støysonen. Intervjuene hadde varighet på rundt en time. Det ble gjort lydopptak av intervjuene, og jeg har senere transkribert og analysert opptakene i forbindelse med arbeidet med denne rapporten. Siden det videre arbeidet med rapporten har tatt utgangspunkt i dette feltarbeidet, og temaene som tas opp er personlige, såre og til dels konfliktfylte, har jeg vurdert det som tilstrekkelig å bruke materialet fra disse intervjuene framfor å gjennomføre nye intervjuer med de samme informantene. Dette for å ikke utsette dem for unødvendig belastning. Under feltkurset i 2018 diskuterte vi også muligheten for at materialet kunne bli brukt i en fremtidig rapport med informantene, og samtlige samtykket til dette.

Den andre perioden med intervjuer foregikk i oktober og november 2019. Denne gangen gjennomførte jeg fem intervjuer med åtte personer tilhørende fem ulike gårdsbruk. Intervjuene varte mellom 1 og 1,5 time. Også disse intervjuene ble det gjort lydopptak av etter informert samtykke. I tillegg ble det gjennomført ny feltsamtale med ansatt på landbrukskontoret, samt feltsamtaler med en lokal veterinær og en av bøndene som hadde blitt intervjuet året før. Sett sammen med resten av empirimaterialet opplevde jeg etter hvert at jeg hadde nådd et «metningspunkt», som Thagaard (2013) betegner det som når «studier av flere enheter ikke synes å gi ytterligere forståelse av fenomenene vi studerer» (s. 65), og jeg vurderte det til at flere intervjuer ikke i betydelig grad ville bidra med ny forståelse. Mer detaljer rundt denne perioden med feltarbeid blir utdypet i det følgende.

Tabell 2: Oversikt over sentrale informanter under feltarbeid.

		Dato	Hvem
Feltarbeid 2018	Feltsamtaler	24.09	Leder og nestleder, Støygruppa Ørland
		25.09	Omvisning rød støysone med leder i Støygruppa Ørland
	Intervjuer	25.09	Ansatt Landbrukskontoret i Ørland og Bjugn
		25.09	Ansatt Ørland kultursenter
		25.09	En gårdbruker
		25.09	En gårdbruker
		25.09	To gårdbrukere (ektepar)
		26.09	En gårdbruker
		26.09	Tre gårdbrukere (et ektepar, en nabo) + en avløser
Feltarbeid 2019	Feltsamtaler	03.10	Ansatt Landbrukskontoret i Ørland og Bjugn
		04.10	En gårdbruker
		19.11	Privatpraktiserende veterinær
	Intervjuer	24.10	En gårdbruker
		29.10	To gårdbrukere (ektepar)
		30.10	En gårdbruker
		14.11	To gårdbrukere (ektepar)
		14.11	To gårdbrukere (ektepar)

4.2 Intervju som metode

Det kvalitative forskningsintervjuet er en egnet metode for å få kunnskap om enkeltpersoners liv og opplevelser, «the processes which operate in particular social contexts» (Valentine 2005, s. 111), og hvordan folk fortolker, reflekterer og gir mening til sine erfaringer (Thagaard 2013; Valentine 2005). Fordeler med intervjuet som metode er blant annet mulighetene det gir for en individorientert tilnærming hvor informantene kan konstruere «their own accounts of their experiences by describing

and explaining their lives in their own words [...] each interview varying according to the interests, experiences and views of the interviewees» (Valentine 2005, s. 111). Nettopp dette har vært viktig i denne rapporten, der hensikten har vært å få innsikt i bøndenes opplevelser av konsekvensene kampflybaseutbyggingen medfører for det lokale landbruket, deres tanker om framtida og deres valg om eventuell videre bosetting og gårdsdrift i rød støysone. Som påpekt av Pettersen m.fl. (2015) spiller objektive, generaliserte vurderinger av støynivå, arbeidsforhold og dyrevelferd liten rolle når det er den enkelte gårdbruker (eventuelt med familie) som skal bestemme seg for egne bo- og arbeidsforhold. Det er derfor nødvendig å snakke med dem det angår.

Gitt rapportens fokus på bøndene i rød støysone sine erfaringer og opplevelser, var potensielle informanter en avgrenset gruppe definert gjennom støysonekartet. Fra denne gruppen ble informanter rekruttert gjennom et såkalt tilgjengelighetsutvalg. I utgangspunktet avtalte jeg med Støygruppa Ørland at de skulle sende ut informasjonsbrev om prosjektet til sine medlemmer, da leder av Støygruppa hadde fungert både som en slags nøkkelinformant og døråpner under feltarbeidet året før. I tillegg tok jeg kontakt med et par av bøndene jeg hadde snakket med året før, og fikk gjennom dem informasjon om andre aktuelle informanter. Her hadde altså rekrutteringsprosessen preg av såkalt snøballmetode (jf. Valentine 2011). Siden informasjonsbrevet ikke ga noen respons, og jeg gjennom feltsamtaler fikk inntrykk av at det fantes en viss uenighet blant bøndene om Støygruppas posisjon og arbeid, vurderte jeg det etter hvert som mer hensiktsmessig å ta kontakt med bøndene direkte, uten Støygruppa som mellomledd. Fra Landbrukskontoret i Ørland og Bjugn fikk jeg derfor en liste med kontaktinformasjon til aktuelle bønder i kommunen. Dette var en liste basert på opplysninger om landbruksdrift og eierforhold rundt flystasjonen ved oppstart av støyforhandlingene i 2014. I alt var det altså på dette tidspunktet 33 gårder i rød støysone, hvorav 26 ble drevet av aktive gårdbrukere, mens de resterende syv var bortleide landbrukseiendommer. De bortleide landbrukseiendommene, samt gårdbrukere jeg hadde intervjuet året før ble fjernet fra lista, og rekruttering ble gjennomført ved telefonsamtale til et tilfeldig utvalg av de resterende bøndene. Videre i feltarbeidet benyttet jeg meg både av å ringe tilfeldig utvalgte personer på landbrukskontorets liste, samt at jeg som nevnt fikk tips om andre bønder som kunne være interessert i å være med. Rent praktisk kontaktet jeg først informantene via telefon, og i etterkant av telefonsamtalene sendte jeg e-post med informasjonsbrev i de tilfellene personene ville tenke over hvorvidt de ville delta eller ikke (se vedlegg 3). Ved denne framgangsmåten endte det med at alle forspurte takket ja til å delta.

Innsikten jeg tilegnet meg gjennom det første feltarbeidet i 2018 ble retningsgivende for rapportens videre fokus, og jeg tok utgangspunkt i sentrale temaer informantene i de første intervjuene tok opp, i arbeidet med å utforme nye intervjuguider til feltarbeidet i 2019. Tre ulike semistrukturerte intervjuguider ble derfor utformet, med spørsmål tilpasset tre «kategorier» for hvorvidt informantene skulle (i) bli boende på gården og fortsette gårdsdrifta, (ii) flytte fra gården, men fortsette gårdsdrifta, eller (iii) flytte fra gården og legge ned gårdsdrifta (se vedlegg 1 og 2). Samtidig var intervjuguidene utformet slik at de i størst mulig grad også samsvarte seg imellom. I praksis ble skillet mellom intervjuguidene brukt i mindre grad enn forventet, blant annet fordi jeg ved flere av intervjuene ikke på forhånd visste hvilken kategori de jeg skulle intervjuer kunne grupperes innunder, og fordi flere av intervjuene også foregikk på tidspunkt der intervjupersonene ennå ikke hadde tatt noen avgjørelse på hva de skulle velge. Det ble dermed viktigere å tilpasse hvert enkelt intervju til den enkelte intervjusituasjon og jeg valgte i stor grad å la informantene bestemme hvilke temaer som ble vektlagt gjennom intervjuene.

4.3 Refleksjoner rundt intervjusituasjonene

Intervjuene med bøndene ble gjennomført på de støyberørte gårdene. Dette fordi det å gjennomføre intervjuene i informantenes hjem, som Valentine (2005) skriver, kan skape en mer avslappet ramme for intervjuet samtidig som det gir forskeren mulighet til å utvide sin forståelse ved å se informantene i sitt eget miljø. I tillegg var det et bevisst valg for meg å besøke gårdene for å være i rød støysone og bli kjent med landskapet, noe jeg kommer tilbake til senere i dette kapitlet. Intervjumaterialet består videre både av intervjuer gjennomført med én person og ektepar intervjuet sammen. Om én eller flere fra gårdshusholdningen deltok var ganske tilfeldig utfra hvem som hadde anledning og lyst til å delta i intervjuene, og var ikke noe bevisst valg fra min side. Metodisk sett gjorde det intervjuene noe forskjellige ved at samtalene fikk ulikt preg, selv om de overordnede temaene som ble tatt opp med bakgrunn i intervjuguidene, var de samme. Likevel kan det være vanskelig å sammenlikne svar fra intervjuer hvor én person har snakket 'fortrolig' uten andre til stede og intervjuer med flere til stede, hvor det kan tenkes at informantene i større grad regulerer sine utsagn. Min erfaring var også at jeg i tilfeller hvor jeg intervjuet ektepar sammen, registrerte at de til en viss grad regulerte hverandres svar i form av at de kom med anmodninger om hva den andre burde fortelle om, eller avbrøt den andre hvis de selv mente det den andre snakket om ikke var relevant. Intervjuene med mer enn en person til stede ble derfor mer ustrukturerte enn de med kun én person, men de fikk også mer naturlig flyt i form av at de responderte på hverandres utsagn og kom på ting de ville fortelle om

underveis. Uansett opplevde jeg det som veldig nyttig å intervju ektepar sammen fordi de i stor grad både utfylte hverandres svar og diskuterte seg imellom. I enkelte intervju fikk jeg for eksempel inntrykk av at informantene fortsatt ikke var enige om de skulle flytte fra gården eller ikke, og hvilken beslutning de helte til kunne nesten variere gjennom intervjuet. Delvis opplevde jeg det som at jeg fikk ta del i en samtale informantene hadde holdt gående gjennom flere år, og at jeg sånn sett fikk et bedre innblikk i hvor mye usikkerhet, frustrasjon og vurderinger fram og tilbake som har preget gårdshusholdningene gjennom årene med forhandlinger.

En viktig erkjennelse i kvalitativ forskning er at forskningen aldri er nøytral, men at kunnskap oppstår gjennom intervjusituasjonene i et samspill mellom intervjuer og intervjupersoner (Mansvelt & Berg 2016). Dowling (2016) beskriver innsamling og tolkning av kvalitativt materiale som å bygge på en dialog mellom deg selv og dine informanter, hvor «your personal characteristics and social position – elements of your subjectivity – cannot be fully controlled or changed, because such dialogues do not occur in a social vacuum» (s. 39). Dermed er «[t]he ways you are perceived by your informants, the ways you perceive them, and the ways you interact [...] at least partially determined by societal norms» (Dowling 2016, s. 39). Det er derfor viktig å reflektere over hvilken rolle jeg har hatt i intervjuene og hvordan det har påvirket min forståelse.

Kritisk refleksjon innebærer en «process of constant, self-conscious scrutiny of the self as researcher and of the research process» (England 1994, i Dowling 2016, s. 34), eller med andre ord, å erkjenne «rather than denying your own social position and asking how your research interactions and the information you collect are socially conditioned» (Dowling 2016, s. 41). Et utgangspunkt for å vurdere sin egen sosiale posisjon i forhold til forskningsfeltet er å skille mellom hvorvidt man er en del av miljøet som studeres, eller om man er i en posisjon som utenforstående. Som ung, kvinnelig student fra Oslo uten noen tilknytning til Ørlandet, er jeg utenforstående i forhold til landbruksmiljøet på Ørlandet på stort sett alle måter. Om det har vært en fordel eller ulempe er det derimot ikke noe entydig svar på, metodelitteraturen fremhever fordeler og ulemper ved begge. Dowling (2016) trekker for eksempel fram at å oppnå full tillit hos informanter kan være vanskeligere om man ikke deler sosial posisjon med dem, og påpeker videre at «since you do not share their perspective on the world and experiences, then your interpretations may be less reliable» (s. 40). Å være utenforstående kan også anses som positivt for forskningsarbeidet fordi det gjerne fører til at «people make more of an effort to clearly articulate events, circumstances, and feelings to the researcher» (Dowling 2016, s. 40). For min egen del opplevde jeg at sistnevnte gjaldt i de fleste intervjusettingene. En mulig utfordring jeg tenkte over på forhånd handlet om hvorvidt jeg ville få god tilgang til feltet og om bøndene ville være

interessert i å delta på intervju, blant annet fordi hele prosessen med kampflybaseutbygging og innløsningsforhandlinger har pågått i mange år og således har utgjort en belastning for mange, og fordi jeg gjennom intervjuene under feltkurset i 2018 ble fortalt av flere at belastningen delvis også skyldtes at de var lei av å stadig måtte forholde seg til og legge fram situasjonen sin til nye saksbehandlere. Dette viste seg å ikke bli noe stort problem, jeg opplevde heller at flere var veldig interessert i å få dele erfaringene sine. Jeg har også inntrykk av at jeg i tillegg til å være utenforstående i forhold til landbruksmiljøet i Ørland, ble plassert i en rolle som «noe annet» enn de personene bøndene vanligvis møter i forhandlingsprosessen (f.eks. militært ansatte saksbehandlere og advokater). Dette, kombinert med at jeg gjennom å legge opp til at informantene i stor grad fikk styre hvilke temaer som ble viktige gjennom intervjuet, ga bøndene mulighet til å fortelle sin versjon uavbrutt til noen som ikke kunne påvirke saken deres uansett, noe som førte til at jeg fikk veldig utfyllende fortellinger.

Dowling (2016) påpeker at «[p]ower relations also exist beyond the relationship between researcher and participant» (s. 35). Kampflybaseutbyggingen er en sak med stor betydning for et helt lokalsamfunn, men også for enkeltindivider som må ta stilling til både framtidig livssituasjon og forhandlinger om relativt store erstatningssummer. Enkelte intervju ble også, som nevnt, gjennomført før informantene hadde sluttført sine forhandlinger med Forsvarsbygg. I flere intervjuer ga informantene derfor uttrykk for at det var detaljer de ikke kunne fortelle meg, eller de presiserte at de i intervjuet kom med opplysninger som de ikke hadde gitt til Forsvarsbygg. I situasjonene valgte jeg alltid å ikke spørre noe mer, for å respektere at informantene fikk fortelle det de selv var komfortable med å dele. Detaljer rundt forhandlingsforhold er heller ikke tatt med i empiri og analyse. Men det vekket utvilsomt erkjennelsen av at jeg i intervjuene fikk presentert en bestemt fremstilling, og at min vinkling i denne rapporten bare har som mål å få innsikt i opplevelsene til en av partene. At de fortellingene jeg har «fått» har vært preget av den situasjonen informantene har stått i har derfor vært viktig å være bevisst gjennom analysearbeidet. Samtidig tydeliggjorde disse situasjonene den asymmetriske relasjonen i intervjuene da det ble tydelig at informantene er i en mer sårbar situasjon når de forteller om sine personlige opplevelser, erfaringer og strategier i forhandlingene med Forsvarsbygg, mens jeg i min rolle ikke utsettes for andres spørsmål og dermed ikke risikerer noe (jf. Thagaard 2013). Bevissthet rundt dette ble derfor viktig å ta med seg videre i arbeidet med fortolkning og analyse.

Samtidig satt jeg etter flere intervju igjen med et inntrykk av at jeg til en viss grad fikk presentert 'ferdigtenkte tanker' av informantene. I det legger jeg at det var åpenbart at bøndene (naturlig nok) hadde tenkt mye over sin situasjon fra før, og tatt mange runder med vurderinger av alle mulige aspekt, samtidig som det virket som at de fleste

var vant til å legge fram sin fortelling for andre etter mange år med møter med saksbehandlere, advokater, journalister og lignende. Dette henger også sammen med det Thagaard (2013) beskriver som at:

«De som intervjues, formulerer seg på måter som preges både av kulturelle mønstre og av hvordan personene har presentert seg selv i tidligere situasjoner. De intervjuede gjenforteller hendelser som de har beskrevet før, og forskeren tar del i narrativer som er produsert tidligere [...]. Den enkelte har hva vi kan kalle et *personlig repertoar* av fortellinger som gir premisser for hvordan de beskriver seg selv i samtaler med andre» (s. 96).

Flere av bøndene jeg intervjuet var derfor veldig 'selvgående' og virket å ha innarbeidet en fast fortelling om hvordan kampflybaseutbyggingen påvirker gårdsdrifta deres. Dette gjaldt nok særlig de delene av intervjuene som handlet om hvordan bøndene har opplevd prosessen, mens de delene av intervjuene som gikk mer på framtidsutsikter og hvordan bøndene har foretatt bestemte valg, var preget av mer spontan refleksjon.

Med utgangspunkt i at «grunnprinsipp for en etisk forsvarlig forskningspraksis er knyttet til *de konsekvensene forskningen kan ha for deltakerne*» (Thagaard 2013, s. 30, kursiv i original), og prinsipp om å ikke påføre skade, herunder også forstått psykisk, skriver Thagaard videre at forskeren bør «tenke gjennom de konsekvensene som undersøkelsen kan ha for deltakerne», og at «[f]orskerens etiske ansvar innebærer å beskytte integriteten til deltakerne ved å søke å unngå at forskningen medfører negative konsekvenser for dem som deltar» (2013, s. 30). Når det gjelder utfordringene jeg har redegjort for ovenfor knyttet til at informantene fortalte om forhold som potensielt kunne ha innvirkning på deres forhandlinger med Forsvarsbygg, var det viktig for meg å bevare konfidensialiteten til intervjupersonene, og utelate disse opplysningene fra videre analyse og fremstilling. Andre forhold som potensielt vil kunne skade informantene, herunder at rapporten potensielt 'ripper opp i' uenighet og konflikter i lokalsamfunnet, vil bli gått nærmere inn på i diskusjon av arbeidet med analyse og framstilling av rapporten.

Som tidligere nevnt ble ideen til prosjektet til etter feltkurs på Ørlandet høsten 2018. Selv om jeg den gangen startet med lite kjennskap til både kampflybaseutbyggingen og Ørlandet, opparbeidet jeg meg i løpet av dette feltkurset en del kunnskap basert på fortellingene til de aktørene jeg var i kontakt med da. Dette var utvilsomt veldig nyttig, samtidig som det også åpenbart var fortellinger preget av de vi snakket med sin synsvinkel. Vi fikk blant annet mye hjelp av lederen i Støygruppa, som i tillegg til å sette oss i kontakt med flere av informantene, også tok oss med på omvisning i rød støysone hvor vi ble vist gårder med gjenspikra vinduer og gjengrodde hager (se figur 4 i kapittel

2). Dette var en rundtur vi fikk fortalt at også politikere og journalister som kommer til Ørlandet i forbindelse med støysaken og kampflybaseutbyggingen blir tatt med på (se f.eks. reportasjen *Jagerfly og bondekamp* i Nationen, publisert 13.01.19). Når denne fortellingen blir presentert til media, politikere og studenter på feltkurs av framtrepende personer i lokalsamfunnet, er det en bevisst valgt måte å fremstille konsekvensene av kampflybaseutbyggingen for landbruket og landskapet på. Dette betyr imidlertid ikke at det ikke er en «sann» historie. Den blir utvilsomt opplevd som sann, og ikke minst viktig å fortelle, av de som forteller den. Gårder som forfaller og blir oppsamlingsplasser for skrot kan ses på som uttrykk for de følelsene og moralske vurderingene flere av bøndene har knyttet til gårdsdrifta, landskapet, tradisjon og praksis, og opphøret av sammenhengene mellom disse elementene, som endringene i premisene for å drive landbruk i rød støysone er fryktet å medføre. Dette på samme måte som hundekjeksens blir et symbol på forfallet på bygda i Førde og Magnussen (2012) sin artikkel (se diskusjon i kap. 3.3). Likevel, siden jeg gjennom samtaler med forskjellige bønder og andre som jobbet med saken, etter hvert fikk inntrykk av at det fantes andre i lokalsamfunnet som ikke var helt enige i denne framstillingen og Støygruppas arbeid, ble det viktig for meg å være bevisst hvorfor jeg fikk fortalt de fortellingene jeg fikk fortalt og av hvem, samt å komme i kontakt med personer med andre perspektiv.

4.4 Å være i landskapet

Gitt rapportens landskapsteoretiske fokus var det som nevnt ønskelig å gjennomføre intervjuene på informantenes gårder, så jeg på den måten fikk være på gårdene, i landskapet, det er snakk om. Betydningen av å være i landskapet blir blant annet diskutert av Setten (2013) som argumenterer for at «betydningen av at informanter og forskere sammen undersøker omgivelsene ved å være nettopp i omgivelsene [...] har relevans for hvordan landskaper produseres og reproduseres» (s. 93, kursiv i original). 'Det gående intervju' som metodisk tilnærming har videre blant annet blitt trukket fram som fordelaktig ved at «'conversations in place'» kan gi nye perspektiv på hvordan «the knowledge and lives of individuals can be gained through making geographical context more explicit» (Anderson 2004, s. 254).

Selv om selve intervjuene jeg foretok var tradisjonelle sitt-ned intervjuer gjennomført innendørs, var det nyttig å være på informantenes gårder blant annet fordi det ga informantene mulighet til å trekke fram bestemte bygninger og ulike landskapselementer (f.eks. trerekker, flyplassgjerdet, spesifikke jorder) som de kunne peke ut gjennom vinduet, eller vi kunne for eksempel gå ut underveis i intervjuet for å høre på flystøyen under Forsvarets daglige øvelser. Siden jeg kom syklende, refererte

informantene ofte i løpet av intervjuene til elementer i landskapet med henvisning til hvor jeg hadde passert det, eller hvor jeg kunne dra etter intervjuet for å se hva de snakket om. Jeg brukte derfor mye tid på å bevege meg rundt i rød støysone på egenhånd. Det at jeg syklet heller enn å kjøre bil var for øvrig en praksis som i seg selv tydeliggjorde at jeg kom utenfra og ikke kjente normene i lokalmiljøet, og var noe som ofte ble humoristisk bemerket av informantene med kommentarer av typen: «det er ingen som gjør sånn her».

Det ble også nyttig for meg å gjennomføre intervjuene på gårdene, blant annet fordi jeg som regel besøkte informantene i samme tidsrom som Forsvaret gjennomførte sine daglige flyøvelser. Enkelte ganger måtte vi ta pause i intervjuene fordi lydnivået var så høyt, og som nevnt heller gå ut og høre på støyen. Jeg fikk dermed et lite innblikk i hvordan det er å være i rød støysone når flystøyen pågår, og hvor høyt støynivået er på enkelte gårder. Sett i ettertid har det også vært sentralt for min forståelse av bøndenes fortellinger at jeg brukte en del tid på å sykle rundt i rød støysone og dermed beveget meg mellom gårdene og rundt flystasjonen både før og etter intervjuene, og observerte hvordan spor av kampflybaseutbyggingen dukket opp etter hvert i form av at nye anleggsområder ble etablert og hus ble revet. Blant annet gjorde det at jeg til en viss grad skjønnte bedre hva bøndene snakket om i intervjuene, fordi deler av det de fortalte om også ble en del av min opplevelse. Når bøndene fortalte om at de føler seg overvåket av Forsvaret, kjenner jeg for eksempel igjen min egen følelse av å alltid være observert mens jeg syklet langs flyplassgjerdet. Når de snakket om at flystøyen egentlig ikke er så ille og at været ofte er for dårlig til at flyene kan ta av uansett, tenkte jeg på alle dagene jeg har vært på Ørlandet uten at et eneste kampfly har tatt av, hvor jeg har syklet gjennom et helt stille og tomt område, men samtidig at jeg måtte holde meg for ørene de gangene det var fly som tok av. Sånn sett har det gjort det lettere å forstå bøndenes ulike synspunkter ved at jeg har tatt flere turer ut til Ørlandet, og brukt tid på å bevege meg rundt i rød støysone og Ørlandet for øvrig, i veldig forskjellig vær og lært å kjenne landskapet fra flere sider.

4.5 Analyse og fremstilling

Fokuset i dette delkapitlet er på å redegjøre av prosessen med transkribering og analyse av materialet, selv om de ulike fasene i et kvalitativt forskningsprosjekt som dette i stor grad går over i hverandre, og analyse og tolkning kan «betraktes som gjennomgående aktiviteter gjennom hele arbeidet» (Thagaard 2013, s. 32). Videre utfordringer med blant annet anonymisering og avveininger av hvilke fortellinger som formidles gjennom rapporten, og hvordan de formidles, blir diskutert mer utdypende i påfølgende delkapittel.

Intervjuene ble transkribert fortløpende mellom hvert intervju. For den mer utpregede analysefasen ble intervjuene kodet etter en struktur inspirert av Cope (2016). Dette går ut på å starte med å gruppere materialet i fire ulike kategorier, for å få en oversikt over innholdet. Den første kategorien er *conditions*, herunder regnet jeg all bakgrunnsinformasjon om informantene, gårdsdrifta, støyproblematikk og lignende. Andre kategori er *interactions among actors*, dette rommet alle utdrag hvor informantene snakket om andre aktører, altså fortellinger om hvordan de opplevde f.eks. Forsvaret og Forsvarsbygg, kommunen, andre bønder og Støygruppa i innløsningsforhandlingene. I den tredje kategorien, *strategies and tactics*, inkluderte jeg bøndenes fortellinger om hvordan de tilpasser gårdsdrifta rent praktisk og hvordan de stiller seg til innløsningsspørsmålet. Den fjerde og siste kategorien var *consequences*, her inkluderte jeg alt som omhandlet hvilke følger kampflybaseutbyggingen og støyproblematikken har fått, eller potensielt kan få, for både bøndene og rød støyzone som sted, og hvilke fremtidige endringer bøndene ser for seg i landskapet. Til en viss grad overlappet kategoriene, men for å få en oversikt over materialet fungerte det bra. Innledningsvis i analysearbeidet hadde jeg også en rekke koder og underkategorier i hver av gruppene, som både hadde preg av å være det som kan betegnes deskriptive og analytiske koder (jf. Cope 2016), hvor førstnevnte betegner koder med utgangspunkt i 'åpenbare' tema og mønstre i materialet, samt informantenes egen begrepsbruk, mens sistnevnte betegner koder som er mer fortolkende, og ser på underliggende tema som er forankret i det teoretiske rammeverket. For eksempel brukte jeg deskriptive koder som markerte når informantene snakket om «fugl», «tomme hus», «støy» og «strukturendring», mens analytiske koder som ble utviklet etter hvert for eksempel markerte når informantene fortalte om opplevelser og hendelser som på ulike vis uttrykte noe om «praksisfelleskap», «kroppsliggjort praksis» og «landskapsforvaltning». Etter hvert reduserte jeg materialet til noen få, overordnede temaer som strukturerer fremstillingen av bøndenes fortellinger. Mer om måten bøndenes fortellinger blir framstilt på blir redegjort for i empirikapittelet.

4.6 Anonymisering og framstilling av bøndenes fortellinger

Tiltak for å sikre størst mulig grad av anonymisering for informantene, også innad i lokalsamfunnet (jf. intern og ekstern anonymisering beskrevet i Aase og Fossaskåret 2007, s. 187), har vært viktig å tenke gjennom i arbeidet med å skrive ut empirien, samtidig som jeg ønsket å tydelig fortelle bøndenes historier. Siden intervjuene til dels omhandler personlige tema og konflikter i lokalsamfunnet og det vanskelig kan utelukkes at informantene kan gjenkjenne seg selv og andre i materialet, var som

allerede nevnt forskningsetiske prinsipp om å ikke gjøre skade viktig. Skade kan her for eksempel være at rapporten i unødvendig grad ripper opp i konflikter i lokalsamfunnet eller at informanter blir påvirket av å lese hvordan sine og andres fortellinger blir fortolket i denne rapportens endelige form. I samtaler ved gjennomgang av informasjonsskriv og signering av skjema for informert samtykke, kommenterte også mange av informantene at å anonymisere dem fullstendig ville bli vanskelig i et så tett lokalsamfunn. Noen hadde ønsket om spesielle forhold jeg ikke skulle nevne, som jeg har etterkommet. De fleste ga likevel uttrykk for (også i etterkant av intervjuene) at de ikke hadde sagt noe de ikke kunne stå inne for, eller at de ikke hadde sagt ting de ikke allerede hadde ytret 'offentlig' i lokalsamfunnet, og virket ikke videre bekymret for å bli gjenkjent utover konstateringen av at anonymisering er vanskelig. Samtidig er det viktig å være bevisst, som Thagaard (2013) påpeker, at forskeren har ansvar for å beskytte informantene også i tilfeller der informantene ikke ser behovet for å anonymiseres selv. Vurderinger av hvilke, og hvor omfattende sitat jeg kunne benytte ble derfor nøye vurdert gjennom analyse- og skriveprosessen.

Vanlige grep for å sikre informantenes anonymitet i kvalitative studier er for eksempel å bruke pseudonym eller å endre karaktertrekk som yrke og bosted (Dowling 2016). Aase og Fossaskåret (2007) påpeker likevel at

«[f]iktive navn sikrer ikke alltid anonymitet. I små sosiale system vil både bruk av pseudonym og omskriving av sitat sikre anonymitet berre ufullstendig. (...) dei som kjenner bygda (...) fra innsida, [vil] kunne gjere seg tankar om kven det kan vere snakk om. I oversiktlege felt vil «alle» ha skaffa seg kjennskap til kvar forskaren har vore og kven ho har snakka med» (s. 186).

At bøndene visste hvem andre i lokalsamfunnet jeg snakket med ble i løpet av feltarbeidet også veldig tydelig, og i enkelte tilfeller visste informantene til og med hvem jeg skulle intervjuer før de aktuelle intervjuene hadde funnet sted. Siden Ørlandet, og rød støysone spesielt, altså er et lite lokalsamfunn med stor mulighet for at informantene gjenkjenner hverandre, ble løsningen å presentere sitat fra intervjuene helt uten referanse til hvilket intervju sitatene kommer fra, slik at det ikke skal være mulig å «følge» den enkelte informants fortelling gjennom rapporten. På denne måten har jeg kunnet bruke enkeltsitat «friere»; i enkelte sitat kommer det fram mer informasjon gjennom det som blir sagt enn hva som hadde vært forsvarlig å inkludere om de ulike sitatene kunne knyttes opp mot hverandre. Dette gjelder for eksempel når bøndene snakker spesifikt om forhold rundt gårdsdrifta, som er detaljer det er viktig å ha med for å forstå konteksten for bøndenes vurderinger og valg.

Risikoen for at aktører i lokalsamfunnet gjenkjenner enkelte, isolerte utsagn eller beskrivelser kan bedre rettferdiggjøres når det ikke er mulig å «legge sammen» og se sammenhengen i hva den enkelte har sagt. Dette blir også poengtert av Thagaard (2013); «[n]år beskrivelsene av deltakernes situasjon ikke presenteres i sin helhet, er det vanskelig for den enkelte deltaker å bli gjenkjent av andre, og vedkommende vil heller ikke så lett kjenne seg selv igjen i teksten» (s. 191). Samtidig er nettopp denne oppløsningen av sammenheng i sitatene en svekkelse, da det begrenser leserens kontekstuelle forståelse av informantenes utsagn. I tillegg blir det mindre tydelig hvilke utsagn som uttrykkes av mange, og hvilke holdninger som er mer avvikende, noe Dunn (2016) poengterer at er viktig for redelighet og for at leseren får en forståelse av «where an informant is «coming from»» (s. 177). Dette var imidlertid en avveining jeg følte det var nødvendig å ta, og jeg har heller prøvd å forklare hva som er typiske uttalelser, og hva som er mer avvikende gjennom empirikapitlet.

Dunn (2016) poengterer videre at det er viktig å være bevisst at man gjennom å velge ut enkelte sitat også velger bort noen, og at man dermed trekker fram visse stemmer og synspunkt på bekostning av andre. Også Mansvelt og Berg (2016) påpeker at det å skrive innebærer «very clear decisions to include some narratives and to exclude others», noe som igjen «brings some ideas into existence while (implicitly) denying the existence of others» (Mansvelt & Berg 2016, s. 403). Dermed er det å skrive og framstille bøndernes fortellinger «not devoid of the political, personal, and moral issues that are a feature of undertaking research, nor is writing devoid of our embodied emotions as we sense and feel the narratives we construct» (Mansvelt & Berg 2016, s. 404). Dette er noe jeg har tenkt mye rundt i prosessen med utforming av empirikapitlet, ikke minst fordi jeg i enkelte intervju fikk tydelig beskjed av informantene om at de var glade for å være med i prosjektet, fordi de opplever at deres synspunkter har blitt dysset ned i lokalsamfunnet da det ikke passer inn i 'den offisielle fortellingen'. Det har dermed vært viktig for meg å få fram at det nettopp finnes ulike meninger blant bøndene jeg har intervjuet. Samtidig har det vært viktig å ikke ukritisk overta synspunktene til enkeltpersoner, men heller formidle at det er ulike synspunkt her, uten å ta stilling til hvilke valg og resonnement som er 'riktige'. Likevel er det nok en type fortelling som får mer plass i rapporten, rett og slett fordi den ble fortalt av flere, og avvikende fortellinger mer blir stående som motsagn for å vise at det ikke er enighet rundt temaene i lokalsamfunnet.

Et aspekt ved analyse og fremstilling som potensielt kan ha konsekvenser for informantene er hvordan jeg framstiller de sosiale forholdene i lokalsamfunnet, og meninger informantene har uttrykt om dette. Her er det mulighet for at mine fortolkninger kan påvirke eller bryte med virkelighetsforståelsen til informantene. Det

kan heller ikke utelukkes at det kan ha negative konsekvenser at jeg kommer inn på slutten av en årelang prosess og «ripper opp» i konflikter informantene ønsker å legge bak seg. Samtidig er det min oppfatning at forhold knyttet til uenighet og konflikt allerede er kjent i lokalsamfunnet fra før, og at informantene gjenfortalte synspunkt de på tidligere tidspunkt hadde tilkjennegjort i lokalsamfunnet. Videre uttrykte informantene at de syntes det var fint å få bidra med sine synspunkt, at det skulle vært mer fokus på sosiale forhold også i konsekvensutredninger og i løpet av prosessen, og flere uttrykte ønske om at også videre forskning og offentlige evalueringsprosesser gjennomføres nå som kampflybaseprosjektet ferdigstilles. Jeg vurderer det derfor som akseptabelt å inkludere både mine tolkninger og informanternes utsagn om hvordan årene med usikkerhet og forhandlinger har påvirket sosiale forhold i lokalsamfunnet.

Mansvelt og Berg (2016) poengterer også at prosessen med å velge sitat fra informanter i fremstillingen av materialet, handler om «far more than a simple matter of how, where, how many, and in what form participants' voices are to be included» (s. 412), og at det reiser spørsmål knyttet til «issues of representation, authority, appropriation, power, and participation» (s. 412). Å finne en balansegang mellom å bevare informantenes anonymitet og integritet, altså sørge for at deres utsagn ikke blir gjenkjent samtidig som jeg ønsker at deres fortellinger blir anerkjent som nettopp 'deres' har derfor vært viktig. Dette knytter seg videre opp mot å finne en balansegang mellom å ivareta mitt ansvar for å (igjen) bevare anonymitet og konfidensialitet mot mitt ansvar for å være åpen om hvordan utsagn ble til i intervjusituasjonene, og har vært en balansegang som har vært utfordrende.

4.7 Rapportens reliabilitet og validitet

Viktig for å vurdere et forskningsprosjekt er blant annet validitet og reliabilitet. Thagaard (2013) knytter reliabilitet til forskningens pålitelighet, herunder blant annet at det er gjort rede for hvordan data har blitt utviklet gjennom forskningsprosessen, for «relasjoner til deltakerne og hvilken betydning erfaringer i felten har for de dataene forskeren får» (s. 194). Dette mener jeg er oppnådd gjennom delkapitlene med redegjørelse av empirimaterialet, planlegging og gjennomføring av feltarbeid, analysearbeidet, samt gjennom refleksjoner rundt intervjusituasjonene og betydningen av å være i landskapet underveis i feltarbeidet.

Videre påpeker Thagaard at «[v]aliditet handler om gyldigheten av de tolkningene undersøkelsen fører til» og at «[f]orskeren bør gå kritisk gjennom grunnlaget for egne tolkninger» (2013, s. 194). En strategi for dette er da kritisk refleksivitet, som jeg har etterstrebet. Mansvelt og Berg (2016) argumenterer for at refleksivitet også handler

om å skrive «critically, in a way that reflects the researcher's understanding of his or her position in time and place, particular standpoint, and the consequent partiality of the researcher's perspective» (Mansvelt & Berg 2016, s. 406), samt at det handler om å konstruere «research texts in a way that gives consideration to the voices of those who may have participated in the research» (s. 406). Jeg har forsøkt å redegjøre for mine tolkninger av bøndenes fortellinger ved å gi mye plass til nettopp deres fortellinger, fortalt med deres egne ord, i empirikapitlet og videre behandle tolkning og analyse i påfølgende kapitler. Dette er viktig for at deres egne tolkninger av sin egen situasjon kommer frem, både for å vise hva min tolkning bygger på, og for å formidle at bøndene i stor grad allerede er bevisst og opptatt av de problemstillinger som blir tatt opp i denne rapporten.

«Validitet kan også knyttes til at tolkninger fra ulike studier kan bekrefte hverandre» (Thagaard 2013, s. 194). Et siste poeng som skal tas opp igjen her er dermed betydningen av sekundærempirien jeg redegjorde for innledningsvis i dette kapitlet. Min empiri sammenfaller i stor grad med fremstillinger av bøndenes perspektiv i både rapportene til Rønning (2013) og Pettersen m.fl. (2015). Særlig Pettersen m.fl. (2015) vil jeg trekke fram som viktig for validitet, da det også her ble benyttet intervju med bønder i rød støyzone som metode. Selv om deres intervjuer med ble gjennomført i 2014, og således beskriver et tidlig tidspunkt i støyforhandlingene som var preget av betraktelig mer usikkerhet enn det mine intervjuer i 2018 og 2019 bar preg av, er det god overenstemmelse i materialet. Samtidig kan det ikke utelukkes at jeg rett og slett har intervjuet noen av de samme personene.

5. Empiri

Her redegjøres først for rapportens sekundærmateriale, det vil si de tidligere rapportene som har blitt utarbeidet om konsekvenser og omstillingsmuligheter for landbruket i Ørland i lys av kampflybaseutbyggingen. Hoveddelen av kapitlet utgjøres imidlertid av en gjennomgang av intervjumaterialet fra feltarbeidene i 2018 og 2019, presentert som bøndenes fortellinger.

5.1 Tidligere utredninger

Det er særlig tre rapporter som utgjør viktig sekundærempiri (se tabell 1 i kap. 4). Deler av innholdet i to av disse, *Landbruket i Ørland – status og veien videre* (Rønning 2013) og *Revitalisere støyutsatt jordbruk. Jordbruket på Ørland i lys av etableringen av hovedkampflybasen* (Pettersen m.fl. 2015), har jeg allerede referert til i kap. 1, 2 og 4, mens den siste rapporten, *Støy, bolig og næring. Verdi- og næringsulemper i støyutsatt jordbruk på Ørland* (Pettersen 2017) først presenteres her. Alle de tre rapportene vil imidlertid beskrives kort i det følgende, da de bidrar til å sette funnene fra intervjumaterialet i en bredere sammenheng og belyser hvordan sentrale utfordringer og perspektiv på problematikken rundt landbruksutvikling og kampflybaseutbygging har blitt dekket i tidligere utredninger.

Rapporten *Landbruket i Ørland – status og veien videre* (Rønning 2013) bygger på spørreundersøkelse «blant aktive bønder og passive eiere av landbrukseiendommer i Ørland» (s. 1).¹⁰ Undersøkelsen ble gjennomført i november 2012, altså få måneder etter kampflybasevedtaket ble fattet, men før endelige reguleringsplaner, støysoner, avgjørelser om innløsning og støyisolering, for å nevne noe, var på plass. Formålet med rapporten var å kartlegge landbruket i kommunen og diskutere «mulige utviklingstrekk for landbruket» (s. 39) i lys av kampflybaseutbyggingen. Rapporten gir derfor innblikk i hvilken holdning som rådet blant bøndene i Ørland tidlig i prosessen, og hvilke tanker respondentene på daværende tidspunkt hadde om konsekvensene av utbyggingen og videre muligheter for å drive landbruk. Imidlertid kommer undersøkelsens respondenter fra hele (gamle) Ørland kommune og er altså ikke begrenset til støysonene. Sentrale funn kan derfor ikke uten videre overføres eller tas til inntekt for synspunktene til bøndene i rød støyzone alene.

¹⁰ Undersøkelsen hadde en svarprosent på 59, med 88 aktive gårdbrukere og 45 passive eiere som respondenter (Rønning 2013).

Rønning (2013) konkluderer i rapporten med at «holdningen blant bønder i Ørland [er] at flyplassutbyggingen får negative konsekvenser for gården og mulighetene i gårdsdrifta, men at den gir nye inntektsmuligheter utenfor gården» (s. 7), og at det er viktig å «snu holdningen til at Ørland hovedflystasjon bare har negative konsekvenser for landbruket» (s. 1). Han framholder videre at «[f]lere må se mulighetene og utvikle både landbruk og andre bygdenæringer til å utnytte nye markedsmuligheter» (s. 1). I rapportens kartlegging av motivasjonsfaktorer for å drive landbruk blir trivsel som bonde trukket fram som avgjørende. Videre er «[l]andbruksinteresse, ønske om å bo på bygda, ønske om å være selvstendig, og ønske om å skape et godt oppvekstmiljø for egne barn» (s. 6) viktige motivasjonsfaktorer.

Rønning (2013) finner videre at bønder i Ørland er mer tilfredse enn bønder ellers i landet, hvor «[m]eningsfylt og interessant arbeid, godt fagmiljø og gode naboer er trivselsfaktorer flest ørlandsbønder trekker fram» (s. 6). Derimot er lav inntekt og mye arbeid, samt utarming av fagmiljø og flystøy faktorer som blir rapportert som negative for trivselen som bonde i Ørland. Omtrent 20 % av respondentene oppgir at «flystøy spesielt og flystasjonen generelt reduserer deres motivasjon til å fortsette som bonde» (s. 53). Respondentene oppgir også noen mulige positive konsekvenser av kampflybasevedtaket, disse går på økte arbeidsmuligheter, utleie- eller utbyggingsmuligheter, bedre infrastruktur, økt befolkning og større lokalsamfunn med flere tilbud, men generelt er det altså en tendens i materialet til at respondentene har negative forventninger til landbrukets videre muligheter rundt flystasjonen:

«det er et flertall som tror den planlagte kampflybasen vil gi økt arealpress, redusere arealtilgangen, samt redusere verdien av gården som bosted og landbrukseiendommens salgsverdi. Derneft er det flere som tror det blir negative heller enn positive konsekvenser for mulighetene til å drive ulike typer landbruksproduksjon, og mulighetene til å starte eller utvide landbruksproduksjonen» (Rønning 2013, s. 64).

Noen år lenger ut i prosessen kommer Pettersen (2017) i sin rapport *Støy, bolig og næring. Verdi- og næringsulemper i støyutsatt jordbruk på Ørland* fram til at det blir «[m]indre attraktivt og dels umulig å utvikle tradisjonelt jordbruk» i rød støyzone, og at «[s]annsynligheten for at bønder vil reinvestere i eller legge om til husdyrbruk må forventes å svekkes som følge av støy og avstand» (s. 5). I rapporten, som vurderer «konsekvensene for tradisjonell jordbruksproduksjon og for utnyttelsen av gårdens samlede ressurser i de mest støyutsatte gårdene» (s. 3), settes dette i sammenheng med svekket verdiutvikling, svekket produktivitetsvekst og svekkede fagmiljø som følge av en eventuell utflytting fra rød støyzone med påfølgende riving av boligmasse:

«Mer støy og dårligere bomiljø svekker konkurransekraften, og rekrutteringen av arbeidskraft kan bli vanskeligere. Produktivitetsvekst er dessuten avhengig av samspill i gode fagmiljøer. Når bomulighetene svekkes, kan verdifull kompetanse, f.eks. hos kårfolk og tidligere eiere, bli mindre tilgjengelig. De lokale fagmiljøene er sårbare for nedgang i antall brukere, noe som kan bli resultatet når familiebandene til gårdene svekkes fordi bomulighetene svekkes [...] Dersom bomuligheten på gården fjernes, vil ikke lenger gården bli verdsatt som kombinert bolig og produksjonssted. Effekten for fremtidig verdiutvikling vil antagelig være negativ. I tillegg oppstår avstandsulempen, redusert attraktivitet som arbeidssted og reduserte utviklingsmuligheter på gården» (Pettersen 2017, s. 5-6).

Videre påpeker Pettersen (2017) at til tross for teknologiske muligheter som muliggjør «fleksibilitet» i gårdsarkitektur i dagens landbruk, vil likevel

«endring i arkitekturen for gården fra samlet bolig og driftsressurs, til geografisk atskillelse, ha merkbare effekter for driften på områder som forflytning av arbeidskraft, løpende tilsyn og reaksjonstid ved hendelser i dyrebesetning, tilgang til oppholdsrom og fasiliteter og andre arbeidsmiljøtiltak for gårdsarbeidere» (s. 5).

Også for de gårdene hvor støyisolering velges for å bli boende forespeiler Pettersen negative virkninger:

«Gårdsbruk som får isolert boligen til akseptabelt, innendørs støynivå, kan heller ikke forventes over tid å bli verdsatt fullt ut som landbrukseiendommer med attraktive bomuligheter. Selv om driftsmessige ulemper i første omgang blir minimert, vil støyens effekter på utviklingsmulighetene på gården være i stor grad som om boligen ble fjernet» (2017, s. 7).

I tillegg kommenterer Pettersen at det da, altså i 2017, allerede hadde vært «en relativt lang periode med stor usikkerhet om fremtidige rammevilkår for videreføring av aktiviteten på gårdsbruket» for bøndene, og at «[d]enne perioden må antas i seg selv å ha medført utsettelse og kansellering av oppgraderings- eller utviklingstiltak på gården» (Pettersen 2017, s. 7). Alt i alt konkluderer Pettersen (2017) som følgende:

«Støy og endret bomulighet vil også ha virkning for subjektiv verdsetting og opplevd tilknytning til gården. Forskning tyder på sterk følelsesmessig tilknytning mellom eierslekt og gårdsbruk. Slekstilknytningen har trolig positive effekter for evne til å drive gården på en rasjonell måte, bl.a. gjennom mulighet til å supplere egen arbeidskraft med innsats fra slektninger. Generasjonsskifter, evne til å bevare gården i slektens eierskap, tillegges også vekt både i lovgivning, politikk og i praktisk forvaltning. Den subjektive, opplevde ulempen av å fjerne eller svekke gårdens evne til bosetting kan derfor være stor» (Pettersen 2017, s. 6).

Pettersen m.fl. (2015) sin rapport *Revitalisere støyutsatt jordbruk. Jordbruket på Ørland i lys av etableringen av hovedkampflybasen* er en utredning av omstillings- og tilpasningsmuligheter i Ørlandsjordbruket for å sikre «mest mulig aktiv jordbruksproduksjon i kjølvannet av etableringen av kampflybasen» (s. iii). Utredningen er bestilt av «Landbruksprosjektet» etablert av de tidligere kommunene Ørland og Bjugn, hvor overordnet mål er at «jordbruket skal bidra til et robust næringsliv, opprettholdte kulturlandskap og styrket matproduksjon i en region i omforming» og dermed «løfte landbruket inn i en ny tid» (s. 1). Foruten å inneholde en næringsøkonomisk analyse av muligheter for investeringer, nyskaping og «tiltak som kan bidra til å virkeliggjøre målene for jordbruket» (s. 1), består studien av intervjuer med gårdshusholdninger i området som blir berørt av kampflybaseutbyggingen.¹¹ Det er særlig funn fra disse intervjuene som er relevante for denne rapporten.

Av sentrale tema Pettersen m.fl. (2015) trekker fram blir det lagt stor vekt på å beskrive bøndenes situasjon som preget av usikkerhet, mye grunnet at en rekke forhold knyttet til blant annet erstatning, bruksrett og resultater fra støyundersøkelser, ikke var avklart på tidspunkt for datainnsamling til studien. I tillegg trekkes det fram at det blant bøndene er mye usikkerhet med tanke på framtidig støynivå og framtidig verdiutvikling på gårdene, og det påpekes at det i stor grad er stans i investeringer, større vedlikehold og framtidsplanlegging på gårdene. Bøndene uttrykker usikkerhet knyttet til om neste generasjon vil overta en gård i en støyson, og Pettersen m.fl. (2015) formidler en «[g]enerell bekymring for rekrutteringa og at kunnskapen og kompetansen forsvinner» (s. 49), samt at flere av informantene har en opplevelse av urettferdighet ved at de får de mest negative konsekvensene av både storsamfunnets og lokalsamfunnets utvikling. Selv om Pettersen m.fl. i øvrige deler av publikasjonen konkluderer med at det er mulig å revitalisere jordbruket i støysonen ved driftsomlegging, er konklusjonen fra intervjuene med bøndene at omlegging til alternative næringer, som f.eks. grønnsaksproduksjon, blir ansett som mindre attraktivt for bøndene enn kornproduksjon, og at flere ser for seg at det vil bli «flere landbruksentreprenører i området (...) som driver stort med kornproduksjon» (Pettersen m.fl. 2015, s. 49). I likhet med Rønning (2013) er Pettersen m.fl. opptatt av «tiltak som synes nødvendig

¹¹ Pettersen m.fl. (2015) har primært intervjuet eiere av gårdsbruk i rød støyson som driver med melkeproduksjon, selv om de poengterer at de ikke har trukket opp noen skarp grense og derfor også har intervjuet bønder utenfor rød støyson.

for å redusere usikkerhet og komme over i en revitaliseringsfase for jordbruket i støysonen» (2015, s. 68). Tross rapportens fokus på ulike strategier for videreutvikling og omstilling av landbruket i Ørland, påpeker Pettersen m.fl. (2015) at «i et matproduksjonsperspektiv er det nødvendig at det er folk til stede for at det skal drives intensiv produksjon med stor arbeidsinnsats, noe som vil være sentralt hvis en visjon om videreutvikling av jordbruket i regionen skal virkeliggjøres» (s. 57).

5.2 Bøndenes fortellinger

Her starter bøndene som jeg har intervjuet i forbindelse med denne rapporten sine fortellinger. Siden intervjuene ble gjennomført samtidig som slutføring i forhandlingene med Forsvarsbygg, møtte jeg som nevnt bøndene på veldig ulike steder i prosessen. Noen hadde skrevet under innløsningskontrakter, kjøpt nytt hus og var i gang med flytteprosessen, andre var fortsatt ikke fornøyd med resultatet fra forhandlingene og fast bestemte på å kjempe videre, mens andre igjen ventet på å komme i gang med de endelige forhandlingsmøtene, og fortsatt var ganske rådville når det gjaldt utfall og hvorvidt de skulle bli boende på gården eller ikke. Dette førte til noe ulikt fokus i intervjuene, da intervjupersonene var opptatt av veldig forskjellige aspekter ved saken. Enkelte virket ferdig med innløsningsprosessen og ville heller snakke om framtidsutsikter for landbruket generelt, mens andre fokuserte tungt på erfaringer fra prosessen med kampflybaseutbygging og hadde lite å si om videre planer og framtidsmuligheter.

Denne delen av empirien er lagt opp som en sammenhengende fortelling, heller enn en gjennomgang av klart avgrensede tema. Formålet er å få fram helheten i bøndenes fortellinger, for å få innsikt i hvordan bøndenes praksis og forhold til gården, yrket og landskapet påvirkes av vedtaket om at Forsvarets hovedkampflybase bygges ut i nærmiljøet. Bøndenes fortellinger kan likevel noe forenklet deles i følgende tema; første delkapittel kan leses som en introduksjon til kampflybaseutbyggingen fra bøndenes ståsted. Det handler om hvordan de har opplevd forhandlingene med Forsvarsbygg og hvordan årene som har gått siden kampflybasevedtaket i 2012 har påvirket dem. Videre søkes innblikk i hvilke avveininger bøndene har gjort i sine vurderinger av om de skal flytte eller bli boende på gården. I neste delkapittel fokuserer jeg videre på hvordan årene med forhandlinger og usikkerhet har påvirket samholdet i lokalsamfunnet, hvordan kampflybaseutbyggingen påvirker bøndenes fagmiljø, og hvordan dette igjen påvirker bøndenes motivasjon for og vurderinger av hvordan de kan drive gården videre. I neste delkapittel tar jeg videre for meg hva støyproblematikken og kampflybaseutbyggingen medfører av endringer i tilnærming til gårdsdrifta for bøndene, blant annet med fokus på hvordan bøndene tenker rundt

generasjonsovertakelse, framtidsplanlegging og videreføring av tradisjoner. Tema i påfølgende delkapittel er informantenes holdninger i spørsmålet om hva som skal skje med den fraflyttede boligmassen i rød støysone, mens siste delkapittel ser nærmere på bøndenes tanker om framtidig utvikling både av landbruket og landskapet. Det handler her om strukturendring, om forespeilede endringer i produksjonsform, dyreliv og landskap, og om hvordan bøndene opplever det å bo i et område som nå tømmes for folk.

5.2.1 Forhandlinger, premisser og vurderinger

Første del av bøndenes fortellinger handler altså om årene som har gått med forhandlinger og de vurderingene og avveiningene bøndene har måttet gjøre i spørsmålet om innløsning eller støysisolering. Jeg starter derfor med å 'hoppe rett i' bøndenes fortellinger om hvordan de har opplevd de nesten åtte årene som har gått med til forhandlinger med Forsvarsbygg:

«Du vet, vi har jo holdt på helt siden 2012. Og kan du si, ut fra vårt ståsted akkurat nå, så har vi ikke oppnådd noen verdens ting. Så kan du tenke deg; fram og tilbake, og møter og møter i åtte år nå [ler]. Ja, det blir jo litt slitsomt, (...) hvert fall for de som lar det gå inn på seg (...). Og det er klart, da begynner det å tære på psyken. Nei da, så den prosessen her har vært lang og drøy. Det må vi vel bare være enige om. Og folk er frustrerte, det skjønner jeg godt.»

De forutgående årene beskrives som krevende av samtlige jeg intervjuet både i 2018 og 2019. Dette handler blant annet om at bøndene har opplevd forhandlingene med Forsvarsbygg som svært utfordrende. De forteller om opplevd manglende forståelse, ulike forventninger, ujevnt kompetansenivå når det kommer til kunnskap om landbruk, lovverk og forhandlingstaktikk, samt ujevnheter i maktforholdet mellom bøndene og Forsvarsbygg. Blant de aller fleste er misnøyen med hvordan Forsvarsbygg har gjennomført innløsningsforhandlingene stor:

«Vært lite forståelse for hvordan landbruk drives da (...). Og jeg mener det må gå an å høre på oss som er profesjonelle og. Vi får ikke lov å uttale oss så mye om de flygreiene heller, men alle sammen skal ha en liten formening om hvordan det er å drive melkeproduksjon og holde på med ku, uten at noen har peiling på hva det går ut på.»

Enkelte har også gjort seg tanker om hvorfor utfallet har blitt som det har blitt, og setter det i sammenheng med bøndenes posisjon og innstilling i forhandlingsprosessen:

«(...) bonde som menneske er ikke dem som hyler høyest (...). Det er veldig sånn der «nei, vi skal gå stille...», så det er et veldig lett folk å overkjøre (...). Fleste her har jo vært med i heimevernet, de tar en for laget sant, det er litt sånn det har vært.»

«Vi er kanskje litt for svake til å fortelle om det [gårdsdrifta] og legge det fram på en måte så folk forstår at det kreves litte granne. Det gjør seg ikke selv.»

Mange av bøndene er videre opptatt av hvor langvarig prosessen har vært, og at dette i seg selv har blitt en stor belastning, som i følgende samtale med et av ekteparene:

X: «Hvis vi hadde fått et svar for åtte år siden, da det herre starta, at Forsvarsbygg hadde vært forberedt og kommunen hadde vært der og det hadde vært et system, så hadde vi vært ferdig nå. Og vi hadde hatt energi og overskudd (...). Nå har vi drevet på så innmari mye at vi... vi er ...» [avbrytes]

Y: «... Og kanskje drevet gården på en helt annen måte enn vi gjør nå...»

X: «... Vi er så slitne at vi er bare sånn: «å herregud, må det males».»

Y: «Ja.»

X: «Vi er så slitne, vi er bare så lei.»

Y: «Og det tror jeg gjelder de fleste som er i denne situasjonen da.»

En annen av bøndene uttaler følgende om årene med forhandlinger:

«Begynner å tenke på det at det ble vedtak i juni 2012, og så er vi ikke... holdt på å forhandle etterpå i sju år. For å prøve å komme fram til en løsning, som kommer i siste liten. (...). Det har vært dårlig kommunikasjon rett og slett. Det har vært mye krangling. Det har gått millimeter for millimeter. Det har vært litt mer forståelse på slutten her nå, ikke akkurat sånn aldeles imøtekommende, [men vi har] hvert fall fått prøvd å løse de små problemene som er individuelt for hver gårdbruker nå. Sånn som jeg har oppfatta det hvert fall. Men jeg synes denne prosessen har vært totalt unødvendig, altså. Som vi vet i dag, det kunne vært løst allerede i 2014. Så hadde vi vært ferdig med det. Derfor føles det litt... føler en viss agg for å si det sånn, mot hele systemet da. Kan ta å bli forbanna enkelte ganger, altså.»

Andre forteller om hvordan årene med forhandlinger har endret hverdagen som bonde:

«Det er mange sånne uvanlige ting, sånt som vi ikke behefter oss med til vanlig. Kommer dettende ned over hodet på oss, som skal gå og forstyrre idyllen vi har som gårdbruker, egentlig da! For det er jo fantastisk fint, og jeg synes det er veldig fint å være gårdbruker. Jeg synes jeg bor på en fantastisk fin plass.»

Også andre snakker om hvordan støyproblematikken har påvirket hverdagslivet og lokalsamfunnet:

X: «Det har vært rød sone som har vært fokus her nå i syv-åtte år. Det er det eneste det har dreid seg om.»

Y: «Vi er så lei av det.»

X: «Så vi håper prosessen er ferdig nå. (...). Og det liksom, at det kanskje skal begynne å bli litt annerledes. Håper jeg.»

Som nevnt foregikk intervjuene i samme tidsperiode som ferdigstillingen av nesten åtte år med forhandlinger mellom bøndene og Forsvarsbygg. Sentrale temaer i intervjuene var derfor blant annet hvilken situasjon informantene sto i per dags dato og hvilke vurderinger som var viktige for dem i valget mellom innløsning og støyisolering. Fokus på at landbrukseiendommene mister økonomisk verdi når de ligger i rød støysone, trer fram som viktig beslutningsgrunnlag hos de fleste, og det er en godt etablert innstilling blant bøndene om at det «er ingen som kjøper og bosetter seg her» i framtida. Med mindre de er fast bestemt på å bli boende selv og er sikre på at noen vil overta gården etter dem, har mange av bøndene derfor en tilnærming til innløsningsspørsmålet hvor de føler at de nærmest *må* gå med på innløsning til Forsvarsbygg nå. Dette begrunnes også av flere med at de, gjennom årene med forhandlinger med Forsvarsbygg, tross alt har fått erstatningssummene opp på et såpass tilfredsstillende nivå at det for mange nå blir for risikabelt å avslå dette. De ser ikke for seg at de kan få et tilsvarende beløp ved et senere salg. Som en bonde oppsummerer det:

«Så det er nesten et sjansespill å ikke selge, mener jeg da.»

Mens andre uttaler:

«Det er mange som blir frista av pengene. Det er jo forståelig det.»

«Jeg skal ikke nevne navn, men jeg ser jo det at enkelte gårder, de får så godt tilbud. Og skal de selge på det åpne markedet, så er ikke det noe butikk. Så da blir det et poeng for å eventuelt avvike, på en måte. Det er jo veldig trist, at Forsvarsbygg skal stimulere til det.»

«(...) for dem da som egentlig har tenkt å slutte, ja da løser dem inn huset og får kanskje 12 millioner. Og så selger de melkekvoten, så kan de drive korn videre med jorda. Så det er jo storbusiness. (...) det er noe med det at folk er litt ivrige til å løse inn husene sine da. For det har jeg hørt om, at det er flere bønder som har blitt frista av ulempeerstatninga som er mellom seks og åtte millioner. De føler nesten ikke at de kan la det gå ifra seg.»

En av bøndene som har valgt å takke ja til Forsvarsbyggs innløsningstilbud er tydelig på hvorfor:

«Jeg selger og får mest mulig. Litt kynisk, men sant.»

En annen bonde oppsummerer problematikken slik, men uten å fullføre utsagnet helt:

«Ja, nei det er forskjellige interesser ute og går. Du vet, når det kommer penger inn i bildet, da... (...). Det ble jo sagt på møtet jeg var på nå at det allerede er to stykker som angrer seg for at dem har løst inn huset på gården. At pengene kan friste der og da, men etterpå, når det har begynt å gå opp for dem hva de egentlig har gjort...»

Andre nyanserer seg, men kommer likevel med ganske klare antydninger:

«For mange er det ganske ... ganske greit, tenker jeg. Dem har kommet til en alder hvor dem er pensjonister, får ganske bra betaling i forhold til hva dem ville fått både familiært eller annet salg. Så... ja. Det passer. Men jeg skal ikke si det altså, for på en måte... det er for unyansert å komme med en sånn påstand, men jeg tror at... for noen er det sånn. Og så er det noen i samme aldersgruppe som ikke synes det er likeens. Men... ja, hva var alternativet da?»

På en av gårdene hvor de har valgt å bli boende er de tydelige på at de har andre forutsetninger enn en del andre bønder i rød støysone, og at de dermed tenker annerledes enn de fleste:

«Vi har stor framtidstro på å bo og være. Så det er det ikke mange som har, det vet vi» [ler].

«Har vel litt å si at vi har en ny generasjon som er klar til å ta over. Selvfølgelig, har litt å si det (...).»

Også andre som har valgt å bli boende er klare på prioriteringene sine:

«(...) det har aldri vært noe tema for oss å flytte. (...). Hvis vi hadde kvittet oss med det her nå, så kunne vi godt ha casha ut [flere] millioner, men penger er ikke noe tema det heller.»

Gjennom småprat om omgivelsene og Ørland som bosted kommer intervjupersonen senere i intervjuet mer inn på hvorfor det ikke er aktuelt å flytte:

«(...) oktober nå har jo vært fin. Så vi har kosa oss ute hver eneste dag det byr seg en anledning. Ja nei, sånne ting kan de ikke betale noe for. Det er mange som tror de blir så veldig lykkelige av penger, men vi verdsetter andre verdier.»

Dette er tema andre også kommer innom i løpet av intervjuene:

«Verdien av å ha en familieeiendom i gang, den kan ikke måles i kroner og øre. Så en ting er at man kanskje får en grei erstatning, joda det gjør vi sikkert. Men man forstår ikke forringelsen av alt det andre.»

5.2.2 Lokalsamfunn og fagmiljø

Bøndene i rød støyzone har veldig ulike utgangspunkt for å fatte sine beslutninger med tanke på blant annet livssituasjon og type gårdsdrift, noe som altså fører til at det blir gjort ulike vurderinger når det kommer til muligheter for å drive videre. Dette har også ført til uenighet innad i lokalsamfunnet og landbruksmiljøet i støysonen:

X: «En av de verste tingene... ehm... (...) det var den dagen vedtaket ble fatta. Da var [...] på butikk. Og når [...] kom hjem derifra, da... var ikke i noe særlig form. For da hadde folk vært så stygge i munnen (...)»

Y: «Vi er en todelt bygd da. Veldig todelt bygd.»

X: «Spesielt grenda bortigjennom her har [hatt] unikt samhold (...). Vi samla oss på sommerstid for eksempel. Bål i fjæra, fullt av folk. Naboene fra gårdene omkring og diverse var samla. Det eksisterer ikke lengre. Det er borte.»

Enkelte opplever at synspunktene deres blir negativt mottatt i lokalsamfunnet:

«Det har vært en veldig sånn negativ trend da, vet du. Hele tida. Det har vært sånn nedpsyking, nedpsyka hverandre da. Det har vært snakk om verste scenario hele tida. Siden det begynte i 2012. Så vi har jo prøvd å distansere oss fra det (...) for det var veldig sånn negativt og destruktivt da. For det var jo bare snakk om hvor vanskelig alt ble og... nytta ikke komme og si man tror det her skal gå bra. Det var helt tabu.»

«Så problemet, det tøffe, har hele tida vært problematiseringa [...] og i det hele tatt å få komme til noe sted og si at «hallo, her er vi, vi vil fortsette å drive videre». For vi har bevisst vært holdt unna da. For vi har jo snakka på en måte at «ja, men vi mener det går an å drive videre, så må man heller se på løsninger i stedet for problemene». Og det har ikke passa inn i erstatningsspørsmålet. Så det har egentlig ikke vært så bra for dem da, at vi mener det går an å drive videre. Så det har vært en sånn interessekonflikt der da.»

I flere av intervjuene reflekterte også intervjupersonene rundt de psykiske og sosiale konsekvensene av årene med forhandlinger og usikkerhet:

«(...) det skulle vært psykisk helse, det skulle det vært mye mer fokus på. Det er ingen som har tatt seg av bonden og dem som sitter i redsel over alt. Og barna. Ikke minst barna.»

«(...) at man ikke er forberedt på hva det er som skjer da, med oss menneskene imellom. (...). Det oppstår lett konflikter mellom folk. Som i utgangspunktet egentlig er en tredjepart som har påført oss. Dem setter oss i en situasjon der vi blir litt sånn utafor og tåler mindre fra dem rundt oss (...). Det skulle egentlig ha vært opplyst om. Sånn at folk kunne forberedt seg litte granne mentalt på det at «jeg trenger ikke bli sint på naboen nå, fordi det er Forsvarsbygg som har fucka til herre, som gjør at vi må stå her».»

«(...) det er jo jeg som har vært på møter og jobba med det her da. Og jeg har kanskje følt det mer på kroppen (...). Så jeg merker det jo når jeg går på butikken. Jeg gjør det. (...) de skylder på meg liksom (...). Faktisk er det sånn at jeg orker ikke dra på møter [...] der de andre sitter (...). Og jeg er sånn at jeg synes det er så synd. For jeg savner landbruksmiljøet. Et godt, positivt landbruksmiljø. Men det synes ikke jeg at jeg har utpå her (...). Nei. Det er ødelagt. Jeg føler at landbruksmiljøet er ødelagt for min del.»

I flere av intervjuene blir det lagt vekt på at fagmiljøet forsvinner og at hverdagen som bonde blir mer ensom:

«Det var så mye bønder. Nå er det ingen. (...). Du snakker sjelden med en annen bonde (...) som driver sånn som vi gjør med husdyr».

I samme intervju diskuterer et av ekteparene dette videre:

X: «Og sånn som det her med møter med andre bønder, det eksisterer ikke lenger.»

Y: «Nei, det er minimalt ...»

X: «Det er et forferdelig ensomt yrke. (...). Å være bonde er et ensomt yrke, og det har blitt veldig [mye] mer ensomt. Etter ting som har skjedd.»

I et annet intervju blir dette også kommentert:

X: «Og så er det det å tenke på når man driver med husdyr, hvis det blir så folketomt som det kan se ut som... det er ikke noen å spørre om hjelp hvis du holder på med husdyr. De nærmeste er jo på Brekstad, der er det jo ingen, de fleste er på arbeid, ungene er på skolen. Det er jo ingen å spørre om hjelp og sånt nå. Og vi vil være for få, vi bønder (...). Det vil være et vanskelig prosjekt å holde på med, tror jeg.»

Meg: «Fagmiljøet forsvinner?»

X: «Ja, det gjør vi. Det tror jeg er helt klart. Det kommer til å forsvinne ganske fort (...).»

Seinere i samme intervju uttaler informanten følgende:

«For en er prisgitt å ha naboer som følger med og, og det er det som kommer til å bli forskjellen fra i dag. Om noen år da, så er det ikke noen naboer igjen heller, i den forstand. Og alle sammen som er her vil jo være opptatt med sitt.»

Flere av informantene er tydelige på at de opplever kampflybaseutbyggingen som negativt for landbruket:

X: «Kampflybaseprosjektet for landbruket sin del er *ikke* positivt. I det hele tatt. Det er helt enkelt og greit.»

Y: «... Og så bare sånne ting som at for eksempel når det var mange gårder da, så gikk dem jo sammen med, vi har en trøske på deling og så har vi derre der. Nå er det noen

som eier masse jord, og så må du ha det utstyret, de stakkarene som driver da, må ha det selv. Og det er sånne merkostnader og mer ting som ikke folk hadde forutsett. Samarbeidet er borte.»

X: «Ja, det, det går ikke an, det fungerer ikke sånn lengre. På grunn av at det er så mye mindre folk og det er en helt annen måte det blir drevet på etter hvert. Enn det var tidligere. Da var det jo folk bortigjennom hvert eneste gårdsbruk uti her. Det er det jo ikke lengre. Dessverre da.»

Mens andre, som blir boende på gården, ikke er like negative til hvordan framtida i rød støysone vil bli:

«Nei, så det er klart at nærmiljøet vårt forringes jo. Sånn som det ser ut nå, så får vi ikke så mye naboer. Nei. Og det er jo klart, det gjør jo nærmiljøet fattigere. Og ja, her har det jo vært ganske mye gårder rundt omkring. Men heldigvis så blir det jo noen av de igjen. Så vi blir jo ikke helt isolert. Og du vet, med avstandene på Ørlandet, så er det ikke noe problem å kjøre inn til Brekstad på fem minutter. Men det blir som sagt en forringelse av nærmiljøet vårt, men det tror jeg vi skal klare å leve med. For at, hverdagen vår som gårdbrukere tror jeg ikke blir så mye annerledes, annet enn det her med støyen da. (...). At vi får litt større utfordringer der, det gjør vi helt sikkert.»

Utfordringer med å drive gård i rød støysone knyttes altså i stor grad til minskende fagmiljø og mindre samarbeid, blant annet at det innebærer større risiko ved å jobbe alene med dyr (her trekkes spesielt kalving fram som utfordrende). De aller fleste ser for seg at det i framtida blir langt mellom naboer og at dyra blir værende i et tilnærmet folketomt område. Det å ikke bo på gården når man driver med husdyr, og spesielt melkeproduksjon, blir av bøndene omtalt som blant annet urealistisk, uforsvarlig og uforenlig med god dyrevelferd. Selv om enkelte av informantene trekker fram støyplage, både personlig og fordi det stresser dyrene, som grunn for at de velger å flytte, og blant annet uttaler at «når det er flyging så er det nesten ikke mulig å oppholde seg her», er det andre som ikke vektlegger flystøy i det hele tatt gjennom intervjuene. Alt i alt er bøndene mer opptatt av at det er den geografiske delingen av bofunksjon fra resten av gårdsbruket, og med det bortfallet av nærhet til gården, som er problematisk. Typiske uttalelser fra de av bøndene som helst vil bli boende er derfor:

«Driver man med husdyrproduksjon skal man være i tilknytning til tunet med hensyn til både dyrevelferd og uforutsette hendelser. I [det] lange løp kan, og vil nok, endring på arbeidsdagen som å bo lenger unna tunet virke utmattende og ha negativ virkning på bondens helse og ikke minst psyke. Slik vi ser det er det ikke gjennomførbart å fortsette å drive et gårdsbruk slik vi gjør det i dag om man bor utafor tunet.»

«Hvis vi velger å flytte så betyr det, altså dyra drar først og så drar jeg. Jeg flytter ikke fra dyra. Og da er den her gården her for det første redusert til å bli et kornbruk, det blir ensidig kornproduksjon.»

Det at bøndene må flytte fra gården fordi det er uforsvarlig å bo i rød støysone, samtidig som det blir lagt opp til at de kan ha arbeidsdagen sin der, blir av de aller fleste framstilt som et slags uforståelig paradoks. Følgende sitat gjenspeiler derfor en argumentasjon jeg ble presentert i flere intervjuer:

«(...) hvis vi hadde løst inn husene her da, så hadde det vært revet. Og samtidig hadde vi hatt husdyr i fjøset, og måtte holdt på å kjøre fram og tilbake (...). Orker nå kanskje det en tid, og så orker man ikke noe mer. (...). Samtidig er det sånn at når vi er her og arbeider da, flygninga er jo som regel mellom halv åtte og halv fire, og da er vi jo her når det er flystøy. Men når flyene har landa da, da skal vi dra til andre huset vårt og bo, for vi kan ikke bo her på grunn av støy. Det gir jo ikke mening» [ler].

Også andre formidler at de ikke er enige i begrunnelsen for at de bør flytte:

«Så det er helt stille om kveldene, det er helt stille om natta. Det er helt stille i helgene, jul, påske og mye av sommerferien. Og det er en stor sak, for det lurar vi på: hvorfor må man innløse et bolighus på en gårdseiendom fordi at det bråker bare en liten periode på døgnet? Hadde det vært nede ved en vei, E6, eller en togbane eller en sivil flyplass, så er det støy hele tida og da forstår vi det. Men vi forstår ikke hvorfor bolighuset på gårdsbruket må rives for at det er støy en redusert periode på døgnet.»

Samme informant utdyper videre synspunktet sitt:

«Problemet vet du, det som er lettere med veibygging er at da skal dem ha arealet. Her skal dem ikke ha arealet, det er støyen som er problemet. Derfor er vi egentlig mer noe som ikke skulle vært her. Dem har ikke behov for arealet, men de skaper den støyen som gjør at det ikke går an å være her. Hadde vært mye lettere for oss om dem hadde sagt at «herre må vi ta, dere må flytte». Da hadde prosessen vært mye enklere. Da hadde vi fått mye høyere erstatning og. Men nå sitter vi og snakker om frivilligheten, «dere bestemmer selv», ikke sant. (...). Så den frivilligheten som de bruker, det er egentlig det verste i den sammenhengen. «Det er frivillig», sier dem. «Dere bestemmer selv». Det hadde vært mye bedre om dem hadde sagt «her kan dere ikke bo, dere må flytte. Vi betaler full erstatning, ferdig med det». Det hadde vært mye enklere. For alle sammen. Men det er denne frivilligheten deres. «Det er helseskadelig å bo her, men dere bestemmer selv om dere vil flytte eller ikke».»

5.2.3 Endrede forutsetninger for å drive gård

Som jeg i gjennomgangen av empirien hittil delvis har vært inne på, er altså den geografiske delingen av gårdens funksjoner en større utfordring for å videreføre

husdyrdrifta enn selve støyproblematikken. Det at bøndene ikke lenger skal bo på gården hvis de velger innløsning, og at våningshus dermed skal rives om de ikke har vern, eventuelt bli stående ubebodde om de har vernebestemmelser knyttet opp mot seg, er videre forhold som endrer forutsetningene for å drive gård ved at mulighetene for å ivareta blant annet slektshistorie og tradisjoner blir annerledes. Flere av bøndene er inne på hvordan de må endre tilnærmingen til gårdsdrifta, og at deres 'naturlige landbrukstenkning' bryter med statens forståelse av hvordan de kan drive landbruket videre i støysonen:

«Altså, man må jo bare legge bort alle herre prinsippene og alt som på en måte er knytta til den landbrukstenkninga. Man må tenke det bare som en ren næringseiendom. Men da er det jo fryktelig dumt at det skal stå igjen noen hus som har vern, som er verna på grunn av det du og din familie representerer. Det er litt konfliktfylt. Ja!»

Mens et av ekteparene sier:

X: «Men det ligger jo nedfelt da, i noen som har gård, at en skal alltid gi den over til neste generasjon i bedre forfatning enn du overtok den. Det kan du spørre hvilken som helst gårdbruker, så sier dem det samme. Så vi vil jo gjerne at den går til en ny generasjon, men vi spør oss hva er det å...»

Y: «... hva er det å overta. Når det ikke er hus der.»

Dette utdypes så i en lengre refleksjon:

«Hvilken verdi har et gårdsbruk? Vi må tenke på, gården er jo fra 1700-tallet, og vi har et perspektiv på kanskje hundre år, tohundre år fram i tid. Når bolighuset er borte, så er det liksom ikke noe gårdsbruk igjen. Det er det som er den store problemstillinga vår. Hva skal vi tilby våre unger som står der til å ta over da? Det rives. Det sies og at et gårdsbruk eier du ikke, du låner det til neste generasjon. Så det er vanskelig å forholde seg til det her på en objektiv måte, som at vi forstår staten. Det er vanskelig å forstå hvordan dem tenker. Og det er vanskelig å få dem til å forstå hvordan vi tenker. Når vi har besøk av politikere fra Stortinget så forstår dem det godt. Men saken er så kompleks (...), det oppleves som at de vil ikke begynne å rote med det. Det er nå sånn, og så drar dem tilbake til Oslo. (...). Da er vi glemt. Så det føles bittert.»

Andre forteller også om hvordan utsiktene til at barna vil ta over gården, og med det motivasjonen for framtidsplanlegging, har endret seg:

«Det ble jo tidlig indikasjoner på at ting kom til å skje da. Og så har jo den andregenerasjonen sagt at «jeg vil ikke», og så legger dem bare ned, for det er ikke noe vits lenger. Det er det veldig mye av.»

På en av gårdene fikk jeg også høre personlige fortellinger om hvordan prosessen opp gjennom årene har endret forholdet hele familien har til gården og gårdsdrifta:

X: «Du kan si det sånn da, at [tidligere] har vært sånn, han har vært uti fjøset med ungene, og så har han kommet inn og: «nei, det kom en finfin kukalv etter den der», og «mora til kua her, hu var sånn...» og så glad, (...) så var det noen år uti det her, så oppdaga jeg «[...], du har slutta å sagt hva slags kalver som kommer». Fordi at han har jo, eller vi har da, hele tiden levd under det presset, vi vet ikke om den kalven der vil settes i produksjon. Så det er litt sånne forskjellige ting. Vi har [barn] som *krangla* om å ta over gården...»

Y: «... fram til i 2012 så var det åpenlys krangling. Da var de ikke så veldig gamle...»

X: «... Og den ene sier, «det er jeg som har odel», og den andre sier «men det er jeg som er mest interessert, det er jo jeg som pappa har med mest!...»

Y: «Ja, det freste av dem, vet du.»

X: «(...) Og hun som er [...], hun har falt skikkelig mellom stolene, for hun var jo [veldig liten] da det her starta. Og da var han [...] inne i en sånn, i mange år, inne i en sånn dyp... dyp, dyp depresjon, sier jeg nesten. Tungsinn. Som gjorde at han ikke tok med seg [barna i fjøset]. (...) det har vært så tungt, og så går han for seg selv og (...) feller tårer uti fjøset, det er ikke noe artig å ha med seg ungen sin da. Så står du og ser konstant på en bygd som blir revet foran øya på deg, hver dag.»

Bonden oppsummerer mot slutten av intervjuet:

«Nei, så det er tøffe tak. Det der med ungdommene som har gjort seg noen tanker mot videre drift. Det som har skjedd her er at, som vi sa i sted, [...] dem kunne krangle nokså åpenlyst om det her da. Hvem som skulle fortsette å drive, her for noen år siden da. Helt til dem begynte å se effekten av hva det er som skjer. Etterpå har det vært stille. Det er sårt. Det er *ikke* noe trivelig. Altså, de er ikke uinteressert, det er dem ikke. Men... det er ikke den entusiasmen som de hadde når dem var litt yngre og før det opplegget her starta. Det er ikke noe trivelig å være vitne til. (...). At det er ungdommer som kunne ha fortsatt, og så er det så usikkert hva det egentlig blir her og så... tar dem ikke sjansen (...).»

Flere forteller også om hvordan framtidsplaner, investeringer og vedlikehold uteblir:

«Og vi tenker som sagt veldig kortsiktig på alt. Det er ikke min måte å drive på, for jeg er jo en bonde som bygger opp og blir større og investerer for framtida, men nå er det liksom sånn «bare hold det på status quo».»

«(...) men som sagt det er en helt annen måte å drive på. Det ser vi på flere rundt her nå, at det begynner å forfalle litte grann. Folk maler ikke, reparerer ikke mer enn høyst nødvendig.»

«(...) uvisse gjør at investeringsbeslutningene uteblir. Det er hundre prosent sikkert. Og det er klart, at over så mange år som det har vært nå, så er det dramatisk situasjon egentlig, i forhold til vedlikeholdstakten kan du si, som burde være på en landbrukseiendom. Etterslepet blir stort. (...). Og nytenkinga blir *utrolig* dårlig [ler]. Ja. Så du tenker på en måte negativt, du tenker mot de trendene som går i retning av avvikling da. Men man skal aldri si aldri da, vet du. Jeg tror jo det blir et landbruk uti her».

5.2.4 Vern eller riving av hus

Et spørsmål som jeg så vidt var inne på i forrige delkapittel handler om hva som skjer med våningshus og kårbolig på de gårdene hvor gårdbruker velger innløsning og flytter fra gården. Dette avhenger i stor grad av om huset har fått vernebestemmelser knyttet opp mot seg eller ikke, selv om hva vernebestemmelsene vil si i praksis fortsatt ikke er avklart. At hus uten vern skal rives er imidlertid fastslått. Et sentralt tema i intervjuene handlet derfor om informantenes tanker om hva både vern og riving av hus har å si for eget gårdsbruk og for landskapet i rød støysone som helhet:

«Det blir jo revet mye hus da. Bortover. Så landskapet vil forandre seg. Absolutt. Men for vår del (...) så er vi bare glad for at de blir revet. Så slipper vi at dem står der bare uten at folk bor der.»

Utsagn i retning av at det er bedre å rive husene enn å verne de blir uttrykt av mange, både når det gjelder hva de ønsker at skal skje med egne bygninger om de flytter fra gården, og hvilke tanker de har om hva som skal skje med bygningsmassen som blir fraflyttet i rød støysone generelt. Selv om noen er positive til vern og opplever tanken på at egne bygninger eventuelt skal rives som vanskelige, er det altså generelt mer en holdning til at husene bør rives. Dette begrunnes til en viss grad praktisk, for eksempel trekker en gårdbruker det fram med tanke på å unngå forfall av bygninger som på sikt kan utgjøre en sikkerhetsrisiko i et værhardt landskap, mens mange begrunner preferansen for å rive mer emosjonelt – tomme hus blir ansett som noe trist. Som når en bonde reflekterer rundt hvordan det blir å komme tilbake til gården på daglig basis etter han har flyttet ut fra gården og støysonen:

«(...) det blir litt sånn surt å se huset stå som du har bodd i, i førtifem år og så får du ikke komme inn i det. Orker du det hver dag da? Det der tror jeg blir litt sårt. (...). Det hadde vært mye bedre å rive hele greia i stedet. Hadde hvert fall sluppet å tenke på det. For når man kommer nå, det blir jo noe sånt som man tenker på da. Det blir jo aldri, det blir jo en form for et lite sår på en måte. (...). Så jeg mener, kunne like godt revet alt sammen.»

Flere formidler også samme holdning:

«(...) Det er jeg egentlig glad for her da, at huset skal rives da når de kjøper. For å begynne å spikre igjen vinduene og stå og forfalle som det har gjort noen plasser, det er mye verre synes jeg da. For jeg skal jo tross alt hit hver dag da og gjøre en jobb. Klart det blir rart å ha en gård uten et bolighus da, det blir jo veldig rart. Men det er bedre at det er borte enn at det står (...). Sånn føler vi hvert fall det. Så vi er glad for, vi var litt skeptiske til fredningsbiten vi, sjø. At det kunne være noe som kanskje ikke gagna oss på sikt. Hus som Forsvarsbygg skal eie som står inne på gårdstunet ditt, det tror jeg ikke er noe fordeler med, sjø. Skaper litt problemer.»

Videre i intervjuet:

«Så hvis man tenker litt på sikt tror jeg det er bedre at det rives enn at det står, det tror jeg nok. Men det er klart, jeg kjenner jo og på den, for jeg vet at huset, bolighuset er jo en del av gård og gårdstunet. Sånn som vi har sett på det. Men nå vil jo virkeligheten bli noe helt annet, læll. Nå blir det jo mer en ren arbeidsplass. Kommer hit og gjør en jobb og drar igjen. Før var det jo både hjem og arbeidsplass, det var jo senteret i livet vårt. Det vil ikke være det lenger. Så sånn sett blir det liksom, bare dra dit, gjør en jobb og dra tilbake.»

Andre har en annen tilnærming til en eventuell riving:

«Da tror jeg vi hadde fått en psykisk knekk egentlig. For nå har vi holdt på (...) å bygge opp det her i løpet av en førtiårsperiode. Så å stå og se at de skal rive det.... Du ser nå hvor stygt det er bortpå der [henviser til enebolig som er i ferd med å bli revet i nærområdet]. Det er ikke sikkert dem hadde samme relasjoner til eiendommen sin som oss, men det hadde vært tungt å se på. Da måtte vi vært langt unna.»

Enkelte anser vern som unødvendig:

«Jeg mener det er nok lagringsmuligheter for hvordan det en gang så ut. Man trenger ikke ha så mange [bygninger] stående for å vise det fram.»

Andre er mer skeptiske til å rive bygninger uten vern, og knytter det til en bekymring for at hele prosessen kan vise seg å være forhastet:

«Så kan det hende det viser seg etterpå at hele greia var unødvendig da. At alle sammen egentlig kunne bodd igjen. Det er jeg nå litt redd for at vi kommer til å se etter hvert. Det blir ikke sånn det var forespeilet med flystøy (...).»

Også andre informanter kommer med uttalelser i samme retning:

«Da har du løst inn og ødelagt gårdene. Det er dumt det. (...). Jaja, hvis det er sånn de vil ha det, så må de bare få det sånn. Det er mangel på kunnskap. Hos beslutningstakerne.»

Utfordringer med å ha vernede våningshus på gården når man ikke lenger får bruke det som bosted, samtidig som detaljer rundt vedlikeholdsansvar, mulig tilbakeleie eller

flytting av våningshusene ikke var på plass på intervjutidspunktene, skapte for mange av bøndene frustrasjon og uklarhet rundt hva de burde gjøre framover, som i følgende samtale mellom et av ekteparene:

X: «Der det er fradeling tror jeg dem får tilbud om å kjøpe tilbake selv da.»

Y: «... for å gjøre vedlikehold...»

X: «... men det blir jo vedlikehold. Eller du kan få leie dem tilbake eller et eller annet sånn. For det er klart dem [Forsvarsbygg] ser jo at det er ikke noen ønskesituasjon. Men så er det sånne som sier at «ja, vi vil ikke være noe museumsbestyrere». Jeg har sagt det jeg og. Og jeg skal kjøpe meg nytt hus og holde på å male. Jeg skal ikke holde på å male herre her (...).»

(...)

X: «(...) Men det kan jo komme vilkår om flytting på det. Og da vil jo huset sannsynligvis bli solgt. Til noen som har lyst til å kjøpe det. Så da flyttes det ut av den eh.... *«regionalt viktige kulturlandskapssonen»* som det heter, så poenget skjønner jeg ikke, logikken skjønner jeg ikke helt (...).»

Selv om flere altså er positive til å rive bygningsmassen i rød støysone knyttes dette til en argumentasjon om at det er like greit når alternativet er at husene skal stå tomme. At fraflytting fra støysonen er beste løsning er det derimot ikke enighet om, og det blir generelt uttrykt mye sårhet over de kommende forandringene:

«Så det blir jo rasert da, hele vestsida av flystasjonen, hele vestsida av Ørlandet da, kan du si, det blir jo på en måte rasert. Det blir jo ikke noe mye igjen hverken av Grande eller Uthaug.»

5.2.5 Framtida i rød støysone

Et annet sentralt tema i intervjuene gikk på informantenes tanker om hvordan rød støysone blir i framtida og hvordan de ser for seg at landbruket kan drives videre. Strukturendring og omlegging til kornproduksjon var tema som kom opp oftest i intervjuene, som svar på spørsmål om hvordan bøndene tror landbruket i rød støysone blir i framtida:

«Altså utviklinga i landbruket går jo sånn stegvis den veien da... men på Ørlandet her så har det jo tatt fullstendig av.»

«(...) Jeg tror faktisk at landbruket uti her blir som resten av landet vil bli etter hvert. Altså den sentraliseringstakten og den strukturendringa som vi på en måte nå ser, at vi er tilbake på nesten et gårdsbruk per gårdsnummer, sånn som det var før. (...). Blir mye store arealer tilgjengelig etter hvert, og dem som satser, dem på en måte blir der.»

Seinere i intervjuet tar intervjuperson opp tråden igjen og «konkluderer» i følgende samtale:

X: «Og så er jeg ikke noe glad for det. Det er jeg ikke. Fordi jeg tror at det... ganske ensomt landbruk da.»

Y: «Entreprenørlandbruk».

X: «Og det er svært få ambassadører til å kunne fortelle om hvordan landbruket egentlig er. Og det er sårbart for ulykker og... folk og alt det som på en måte er da, når det blir sånne store enheter. Der på en måte grenda forsvinner.»

Meg: «Det gjør noe med fagmiljøet?»

X: «Ja altså, det påvirker mange ting. Jeg tror at det blir sånn, men jeg hadde håpet på at det ikke skulle bli sånn. Hjertet mitt ville at det skulle være noen flere igjen. Ikke så stort. Men vi ser det flere plasser på Ørlandet, egentlig.»

Y: «Ja. Man kan si det sånn, fagmiljøet som var her tidligere når vi dreiv med melk og naboene dreiv med melk, og alt det ikke sant, og så var det den her formiddagskaffen og folk kom innom, sant. Og da var det jo jamnaldringer, alle tok over gårdene samtidig og ... ja, som hun sa her en nabo, hun var en av de yngste som tok over, og vi er pinadø de yngste ennå.»

(...)

X: «Ja, så det er en sånn generell trend innafor landbruket som på en måte ... ikke vi slipper unna på Ørlandet heller. Og så tror jeg at denne herre prosessen her bare forsterker det. Så det går enda fortere.»

Når det gjelder framtidig produksjonsform synes det å ha etablert seg holdning blant bøndene i intervjumaterialet om at rød støysone i framtida kommer til å bestå tilnærmet utelukkende av kornåkrer, og at husdyrholdet med tid vil opphøre:

«Husdyrholdet kommer til å bli så og si utradert, tror nå jeg. Det blir kanskje et par stykker som holder på. Og ellers blir det vel ensidig monokultur med korn i hele området omtrent ja.»

«(...) Det er jo en stor en her som driver med korn, vet du. Og han kjøper jo opp alt han, etter hvert. Og det gir jo ikke noe arbeidsplasser, det er jo ikke noe miljø. Så jeg sier, vi må jo prøve å tenke i de banene som er med å bygge opp det ekte jordbruket på Ørland da.»

Hvorvidt bøndene er positive til å legge om fra husdyrdrift til kornproduksjon varierer. På spørsmål om det er et alternativ å legge om til kornproduksjon svarer en gårdbruker for eksempel:

«Ja, da gjør vi sikkert det. Men det blir halvhjerta.»

Mens en annen sier:

«Jeg er husdyrbonde, jeg er ikke noen kornbonde. Korn interesserer meg egentlig ingenting, så jeg må drive med husdyr. Så derfor tar jeg et år av gangen (...). Så får vi bare ta det derifra, ta et år om gangen.»

I diskusjoner rundt framtidig landbruk og omlegging til korndrift trekker mange av informantene fram det som oppfattes som et paradoks hvor økning i areal til kornproduksjon vil tiltrekke seg mer fugl, noe som kan bli problematisk for flytrafikken rundt kampflybasen:

«Dem som slutter nå da, noen av dem (...) leier ut melkekvoten, så blir det jo ikke noe husdyr der mer. Så starter de opp med korn. Og det fører til at det blir mer fugl i området, noe som Forsvarsbygg ikke vil ha.» [ler].

«Dem biter jo seg selv i halen da på et vis, for dem vil ha et grønt belte rundt stasjonen, som ikke er korn. Og det er jo vi som driver med husdyr som driver med gress, og som har mulighet til å ha det grønne beltet rundt stasjonen. (...) Når de absolutt vil ha oss bort og ikke skal gi oss noe som helst mulighet til gode løsninger, så slår det jo tilbake på dem selv egentlig.»

Det store fokuset som ble lagt på nettopp dette i mange av intervjuene kan forstås som en frustrasjon blant bøndene over manglende forståelse og helhetstenkning blant beslutningstakerne, både når det gjelder hvordan flyplassen passer inn i landskapet og når det kommer til husdyrbøndenes rolle som landskapsforvaltere i Ørlandsjordbruket. Forandringer for spesielt fuglelivet var videre et tema mange av intervjupersonene tok opp. Enkelte forteller også om andre endringer i dyrelivet. Dette handler blant annet om at enkelte har begynt å bli plaget med rotter og andre skadedyr. Det blir gitt uttrykk for en opplevelse av at «naturen» kommer tettere innpå, at det ikke lenger er noe levende lokalsamfunn i støysonen, men at bøndene bor i et folketomt område:

«[Jeg er] vant til å ha rådyr i hagen og sånt, men dem ligger jo bare uti hagen der, det er jo ingen folk som forstyrrer dem.»

«Og vi har jo fått økt mengde med grevling og rev, for at dem har så mye tomme hus som dem kan finne seg hi i. Og det er da på grunn av at bønder og sånne er borte. For bønder er veldig flinke til å holde det [skadedyrbestanden] nede.»

I flere av intervjuene fortalte bøndene videre om hverdagen som bonde og hvordan de ser for seg at rød støysonen blir i framtida. Også her handler det i stor grad om dyrelivet på Ørlandet, og om hvordan det blir mer utfordrende å ha oppsyn med både husdyr og fugl når de ikke lengre bor på gården. Fortellingene illustrerer hvordan identiteten som bonde er sterkt knyttet opp til å være til stede i landskapet de forvalter:

X: «Nei, det er en forandring på dyrelivet, ja. Det er det ja. Helt klart.»

Y: «Fordi at vi ikke er nok folk. (...) Vi har jo for eksempel vipa. Borte. Fordi at det er så mye predatorer som tar da. Så kråka har det kjempegodt og måsen. Men vi ser ikke noe mye annet. Vi klarer for eksempel ikke å berge mer enn en spovunge om...»

X: [bryter inn] «ja, jeg er jo opplært til det at man skal jo prøve å ta vare på fuglereirene rundt omkring på åkrene da.»

Y: ... «[Du] kommer nesten skrikende hjem: «jeg så ikke reiret!» [ler].

X: ... «nei, det hender jo man kjører over reiret, man gjør jo det. Og da, da har jeg det litt ondt. Jeg har det altså.»

Y: «[Du] går i åkeren. Ser etter fugl.»

X: «... jeg følger med hvor de flyr opp og sånt da. Og prøver etter fattig evne å passe på dem, men hva hjelper det da.»

(...).

Y: «(...) det er litt trasig å se at, høre bråket. Spesielt spoven da, lager et svare spektakel da, når det eventuelt dukker opp en rev. Og det er på kveldstid, natta du hører det. Hvis du ligger med vinduet åpent: «Ja vel, nå er det noe som skjer». Stikker ut, ja så ser du mikkell rev da gå sikksakk bortover marka da. Tråler. Plukker egg og fugleunger. Så jeg har vært borti, det verste tilfellet da var det, på den jorda vi måtte gi fra oss til flystasjonen, der var det fem vipereir. På et felt der. Jeg hadde med meg en til å hjelpe meg med våronna (...), og han var uheldig og kjørte over ett. Det var [han] fryktelig lei seg for, for han opplevde det på akkurat samme måten som meg (...). Men de fire andre reirene, med tre og fire egg i da, dem lå igjen. Og dem passa vi på. Det ble sådd åker, og kom så langt til at åkeren skulle sprøytes mot ugras, da har derre eggene klekket selvfølgelig, og oppdaga til min forferdelse at det var igjen én vipeunge på hele feltet der, av fire reir. Da var det rev og kråke som hadde tatt resten. (...). Men den siste vipeungen da, den var nesten ferdig til å fly på det stadiet der. Der så jeg jo at det var en flokk med kråker som tok den. (...). Ja, 10-12 egg som var klekt da, så var det ingen av vipene som fløy opp det året. Og det var ikke vi som hadde kjørt over dem.»

Også når informantene snakker om framtidig utvikling av Ørlandsjordbruket er mange opptatt av sammenhengene mellom husdyrdrift, fugleliv og landskapet:

«(...) Så det er vel kanskje heller mer den tristheten med at mye husdyr kommer til å forsvinne da. Det blir et annerledes område på en måte.»

«(...) Jeg håper det blir husdyr. Det er bra for Ørlandet. Ørlandet består jo også av store våtmarkssystemer, fugl og alt mulig sånne ting. Og så er det knytta opp imot hverandre mye av det herre her. Og der er klart, hvis det skal bli tomt for husdyr ifra Uthaug og nesten til Brekstad, så er det klart at det vil gjøre noe med våtmarkssystemene.»

«Nei, så i forhold til forandringer i landskapet og sånn så blir det annerledes, det gjør det. Det blir mer korn, og så for fuglelivet og sånt blir det annerledes. Og for humla og alt. En kornåker er som en asfalt for en humle. I forhold til dyreliv og sånn, sånn som stæren da, den går jo att med dyrene når dem er ute og beiter (...). Så da går det jo veldig mye stær her. Rundt att med dyrene og tar larvene mens at dyrene beiter. Og den og blir det mindre av når det blir slutt på husdyr (...). Og i forhold til insektlivet og alt, så blir det forandringer. Sånn helhetssituasjonen så gjør det det. (...). Ja det inngår i ganske mye ja, det herre her ja.»

En av bøndene oppsummerer endringer og framtidsutsikter på følgende måte:

«Ja, jeg begynner å se virkningene av det [kampflybaseutbyggingen] på lokalsamfunnet. For jeg har sett det har blitt tomme hus rundt omkring, for folk har flytta. Og tomme hus, de ser nå litt sånn småskumle ut når du er ute og går på kveldstid da, for å si det sånn. Det er jo ingenting som er tristere enn et tomt hus. Det finnes ikke artig å se. Derfor synes jeg det er greit at det blir revet. Dem som ikke skal stå, det bør rives alt sammen egentlig. Og så tenker jeg på det da, på sikt, det er noen få som blir boende igjen, men dem blir jo eldre dem og. Og det blir ikke akkurat så mye... sosial omgang kan du si. Det er jo ikke så mye drift, det blir veldig mye korn. Det blir korndrift overalt her. Og så regner jeg med at det blir ganske folketomt etter hvert. Regner jeg med. Og det er jo en generell forgubbing da. Så jeg ser ikke for meg noe sånn storveis (...).»

Også andre er tydelige på hvilke negative framtidsutsikter de ser for seg utfra hvordan de opplever situasjonen i dag:

«(...) Om Forsvarsbygg får holde på slik som dem har gjort fram til nå, der de legger ned gårdsbruk for gårdsbruk (...) kommer det ikke til å være noen gårdsbruk i rød sone i fremtiden. Det vil høyst sannsynlig ikke finnes husdyrproduksjon. Rød sone vil, som det allerede oppleves flere steder, være spøkelsesgrender. Mange unge mennesker som hadde drømmer om å ta over familiearven har mistet den drømmen. Mye svært god matjord vil også være ødelagt om Forsvarsbygg fortsetter som de har gjort. Med ødeleggelser [av] grøfter, kummer og ihjelkjøring av jorda.»

En annen bonde konkluderer med følgende om videre utvikling i det lokale landbruket:

«Men begynner du å se på gjennomsnittsalder da, så er jo den ganske høy. Vi var jo blant de kommunene i landet som for tjue år siden hadde blant den laveste gjennomsnittsalder på gårdbrukere. Så hvis man ser det her i sammenheng, så ser det veldig trist ut for Ørlandet. For at det, tilbudet på annet arbeid er relativt stort. Avstanden til Trondheim er relativt kort. Sånn sett, så må dem nok inn med noen stimulerende tiltak hvis man skal klare å holde antall gårdbrukere i hevd på Ørlandet altså. Nå er det avskala det meste, når det gjelder alder. Men det ser ikke ut som rekruttering er så veldig positiv da. Det er kanskje dem som er 50 år og oppover. Så hva

som kan gjøres nå for å holde melkeproduksjon og kjøttproduksjon på Ørlandet i gang, det er vanskelig å si.»

Andre igjen reflekterer som følgende om framtida for landbruket på Ørlandet:

«Så det blir ikke noe sånn melkekommune lenger hvert fall. Så den landbrukskommunen som har vært nå begynner å forsvinne mer og mer. Bøndene vil jo bli mer en raritet etter hvert, for det begynner å bli så få av dem. Så Forsvaret og stasjonen vil jo bli en dominerende aktør her, de styrer jo alt.»

Siste sitat i bøndenes fortellinger gis til en av bøndenes refleksjoner rundt ivaretagelse av forpliktelsene til gården og hvor grensene for dette går:

«(...) vi ser jo for oss hvordan vi skal få til å drive herre her fremover, få til å ivareta forpliktelsene i forhold til gård og det som er. (...). Så da tenker jeg at det er nå greit nok, skal vi jo klare å tilpasse oss. Det gjør vi jo. Vi. Og så, hvordan det blir med tilpasning, altså om noen år, så vet vi ikke. Men så er det kanskje ikke helt vårt ansvar heller. For det er jo noe som heter samfunnsutvikling og. Kan ikke planlegge for alt.»

5.3 Oppsummering

Gjennom intervjuene med bøndene kom det fram mange ulike, men også i stor grad sammenfallende fortellinger om hvordan kampflybaseutbyggingen påvirker gårdsdrifta og landbruket i rød støysoner som helhet. Flere av bøndene uttrykker at de er slitne etter en årelang forhandlingsprosess preget av mye usikkerhet og endringer, at de har gått med på innløsning fordi de føler at de ikke har hatt et reelt valg og at det framstår som et sjansespill å ikke velge innløsning. Dette gjelder særlig for de av informantene som ikke vet om noen vil ta over gården i framtida. Årene som har gått har også påvirket det sosiale livet i lokalsamfunnet da det er en viss uenighet mellom bøndene om det er mulig å bli boende i støysonen og fortsette gårdsdrifta eller ikke. Flere uttaler at fagmiljøet er borte og at hverdagen som bonde har blitt mer ensom. De aller fleste formidler altså et syn på at kampflybaseutbyggingen er negativ for landbruket, selv om flere også nyanserer dette. Det fremkommer imidlertid av bøndenes fortellinger at det ikke er støyen i seg selv som er hovedproblemet, det er delingen av gårdens funksjoner som er problematisk. Dette er særlig knyttet til melkeproduksjon og dyrevelferd, men det handler også om muligheter for å ivareta andre forpliktelser til gården. Dette handler blant annet om tradisjoner, slektshistorie og gården som bosted. Særlig er det problematisk knyttet til riving av våningshus på gårdene. Likevel mener mange at det er bedre å rive husene enn at de blir stående tomme.

Bøndernes fortellinger om og vurderinger av framtidig utvikling i Ørlandsjordbruket og framtida i rød støysone er preget av et ganske unisont syn på at fraflytting, strukturendring og omlegging til kornproduksjon vil prege framtidig utvikling, og at dette er del av en utvikling mot et 'entreprenørjordbruk' hvor enkeltbønder kjøper opp mye jord mens flertallet av husdyrbøndene legger ned drifta. Disse endringene vil også gjøre seg gjeldende i landskapet, der det blant annet blir fortalt om endring i dyreliv, som er noe flere av bøndene legger stor vekt på å passe på. Flere av bøndene gir også uttrykk for at hva det vil si å drive gård og den jobben de gjør med tanke på å ivareta kulturlandskapet rundt flyplassen, ikke blir tilstrekkelig anerkjent.

Endrede forutsetninger for å drive gård fører videre til en endret tilnærming til nettopp det å drive gård for flere av bøndene. Samtidig vektlegger enkelte at deres 'naturlige' tankegang (landbrukstenkninga) er annerledes enn statens forståelse av hvordan man kan drive landbruk i rød støysone. På et aggregert nivå er landbruket i rød støysone i dag preget av stopp i investeringer og framtidsplanlegging, og mange planlegger for nedtrapping eller avvikling. Bøndernes fortellinger underbygges også av rapporten sekundæremperi, som i korthet kan oppsummeres som å vise at flertallet av de berørte bøndene har en holdning til at kampflybaseutbyggingen medfører «negative konsekvenser for gården og mulighetene i gårdsdrifta» (Rønning 2013, s. 7), at framtidig verdiutvikling på gårdene antageligvis vil være negativ (Pettersen 2017), og at bøndene har levd i usikkerhet i flere år og at det derfor ikke lenger er en investerings- og utviklingstankegang som preger landbruket i rød støysone (jf. Pettersen m.fl. 2015). Det må likevel bemerkes at det her finnes unntak, og at enkelte gårdbrukere både velger å bli boende i rød støysone og investerer i husdyrdrifta. Med dette vil jeg gå over til analysen av bøndernes fortellinger.

6. Bøndernes vurderinger

Som forklart i empirikapittelet var bøndene i rød støysone på veldig forskjellige steder i forhandlingsprosessen med Forsvarsbygg da intervjuene ble gjennomført. Forhandlingene handler i sin enkleste form om at bøndene må ta stilling til om de vil innløse våningshuset på gården og flytte fra rød støysone, eller om de vil få gjennomført støyisoleringstiltak på bygninger med støyfølsomt bruksformål, slik at de kan bli boende på gården. Hva som avgjør bøndernes valg om innløsning eller støyisolering består av en rekke forskjellige faktorer, og hver gårdshusholdning har sine særegne forutsetninger og utfordringer. Det er likevel mulig å trekke fram noen generelle tendenser. Analysen i dette kapitlet baseres på den første av de to problemstillingene beskrevet i innledningen:

Hvilke vurderinger kommer til uttrykk i bøndene i rød støysone sine fortellinger om utbygging av ny kampflybase på Ørland?

Fokuset rettes derfor først mot nettopp hvilke vurderinger som har ført til bøndernes valg om innløsning eller støyisolering. Som sett i bøndernes fortellinger handler dette i stor grad om forespeilet økonomisk utvikling på gårdseiendommen og vurdering av egne muligheter for videre drift eller generasjonsovertagelse. Videre i kapitlet rettes blikket mot andre vurderinger som ligger til grunn for bøndernes fortellinger; herunder sosiale og psykiske konsekvenser av årene med utbygging og forhandlinger, vurderinger av 'rett' og 'gal' måte å drive gård på, vurderinger av hvordan Ørlandsjordbruket kan utvikle seg som følge av kampflybaseutbyggingen og hvordan bøndene tror landskapet i rød støysone vil bli i framtida.

6.1 Bøndernes valg

Flertallet av bøndene jeg intervjuet har valgt innløsning, men vil videreføre drift i en eller annen form, i hvert fall for en stund. Flere velger imidlertid å legge om drifta, gjerne i form av nedtrapping hvor de for eksempel slutter med melkeproduksjon, leier ut melkekvoten og legger om til kornproduksjon, eventuelt med en periode med kjøttproduksjon som et mellomledd på veien. De fleste er usikre på hvordan en ny hverdag vil bli når de ikke lengre bor på gården, og vil derfor se an hvordan dette fungerer i praksis, for å så ta en vurdering på hvor lenge de holder det gående på et senere tidspunkt. For enkelte er det også klart uttalt at de bare fortsetter noen få år fram til pensjonsalder. Det finnes imidlertid unntak, og enkelte bønder er klart innstilt på å bli boende, investere og fortsette med gårdsdrifta tilnærmet som før.

Forhold som veier tungt i bøndernes avgjørelser om videre drift er vurdering av egen alder og kapasitet for å investere, og hvorvidt det finnes utsikter til at barn, slektninger eller andre vil ta over gården i framtida. Dette stemmer i stor grad med Rønning (2013) sin spørreundersøkelse, hvor nedtrapping framfor generasjonsskifte ble trukket fram som en utfordring for landbruksnæringa i Ørland, der kun «40 prosent av de som selv antar de vil slutte som bonde innen fem år vurderer det som sannsynlig at noen kommer til å drive gården videre» (s. 6). Også de vurderinger Pettersen (2017) gjør av framtidig verdiutvikling på gårdsbrukene i rød støysone finner gjenklang i bøndernes fortellinger. Som vist i empiridelen er vurderinger av framtidig økonomisk utvikling på gårdseiendommene viktige for bøndernes beslutningsgrunnlag, der kombinasjonen av relativt høye erstatningssummer og usikre fremtidsutsikter bidrar til at flere velger innløsning. Faktorene trukket fram hittil kan likevel sies å ikke skille seg nevneverdig fra de vurderinger alle bønder må ta ved langsiktig planlegging av gårdsdrifta, uavhengig av om de bor i en støysone eller ikke. På alle familiedrevne gårdsbruk er vurderinger av økonomisk utvikling, muligheter for investeringer, vurdering av hvor lenge man er motivert til å fortsette, samt hvorvidt noen i familien ønsker å ta over gårdsdrifta, viktige spørsmål. Det må likevel poengteres at disse spørsmålene blir veldig fremtredende for bønderne i rød støysone på Ørland, blant annet fordi den forventede økonomiske utviklingen på gården, som vist av Pettersen (2017), er mye dårligere enn 'normalt' på grunn av kampflybaseutbyggingen. Det er derfor nødvendig å løfte blikket fra avveininger om økonomi, alder og neste generasjons motivasjon, og se på de særskilte forholdene i rød støysone.

Konsekvensene av kampflybaseutbyggingen for landbruket i støysonen er i konsekvensutredninger vurdert til å omhandle arealtap, begrensninger i mulighetene for å drive jorda som før, samt økt belastning fra støy og forurensning (Forsvarsbygg 2014a). Selve støyproblemet vektlegges i ulik grad av informantene. Enkelte trekker fram støybelastningen som en avgjørende grunn til at de flytter. Andre er opptatt av at det «alltid» har vært flystøy i området, eller at det uansett er stille store deler av døgnet og at støyen dermed ikke er et stort problem for dem. Det samme gjelder bøndernes erfaringer knyttet til hvordan husdyra opplever støyen. Flere mener at husdyra ikke reagerer nevneverdig, mens andre forteller om situasjoner med skremte dyr som prøver å flykte når flyene kommer lavt over jordene. Hvordan bønderne opplever flystøyen vil selvsagt variere med tanke på støy som subjektiv opplevelse, samt at gårdsbrukene har ulik støybelastning ut fra flymønster, geografisk plassering og eventuelle tidligere gjennomførte støyisoleringsiltak på bygninger. Likevel trer det fram et 'mønster' hvor de som uansett er fast bestemt på å bli boende i større grad bagatelliserer støyen enn de som også av andre grunner har valgt innløsning. Bøndernes

valg har altså mer å gjøre med en helhetsvurdering av egen situasjon og motivasjon for å bli boende og fortsette med gårdsdrifta, og hvordan de vurderer egne muligheter for å ivareta forpliktelsene til gård og yrke når forutsetningene for å drive gård har blitt endret.

De endrede forutsetningene for å drive jordbruk i rød støysone består altså, foruten selve støynivået, av restriksjonene som er lagt på bygninger med støyømfindtlig bruksformål og anmodningene om å innløse våningshus, flytte ut av støysonen, og dermed skille gårdens bofunksjon og næringsfunksjon. Der Forsvarsbygg mener at gårdsdrifta i stor grad vil kunne drives som før (Forsvarsbygg 2019a), blir det tydelig gjennom bøndenes fortellinger at det å flytte ut fra gårdstunet medfører en rekke endringer når det gjelder praktiske forhold, og kanskje særlig når det kommer til moralske vurderinger av hva som er god dyrevelferd, og hvordan gården helst bør drives. Som også Pettersen m.fl. (2015) poengterer:

«Det spiller her ingen rolle om betydningen av nærhet mellom driftsbygning og bolig bygger på vitenskap, rene subjektive erfaringer hos melkeprodusentene eller rene følelser. Det er uansett bonden med sin husholdning som skal beslutte seg for fremtidige arbeids- og livsvilkår og som selv vil foreta de avgjørende vurderingene om og hvordan husholdningens fremtidige engasjement innenfor melkeproduksjon skal utvikles» (s. 27).

Dermed blir nærhet mellom bolig og driftsbygning «i beste fall uten betydning. I verste fall er dette en verdi som tillegges stor vekt i de husholdningene som driver melkeproduksjon i mest støyutsatt sone i dag» (Pettersen m.fl. 2015, s. 27). Nærhet mellom bolig og driftsbygninger er altså en verdi som tillegges stor betydning av husdyrbøndene jeg intervjuet, der flere av informantene anser stor avstand som uakseptabelt og uforenelig med god dyrevelferd. Det er særlig mangelen på kontinuerlig tilsyn med dyra hvis man velger å flytte fra gården som oppleves som problematisk for bøndene, noe som også blir poengtert at er en utfordring i husdyrundersøkelsene som ble foretatt i forbindelse med kampflybaseutbyggingen (se Kalis 2019). Selv om flere av bøndene vil oppholde seg på gårdene sine i støysonen på dagtid, ser flere for seg at det likevel blir vanskeligere å samarbeide da 'alle er opptatt med sitt'. Flere frykter også sikkerhetsmessige utfordringer ved å jobbe alene på gården og at det ikke lenger vil være naboer i nærheten som kan hjelpe til ved behov eller følge med på dyra når bonden ikke selv er til stede. Rent praktisk kan dette løses med økt bruk av teknologiske virkemidler som kameraovervåkning i fjøsene, men som Pettersen (2017) bemerker, og som bøndene selv uttrykker, kan dette bare til en viss grad bøte på ulempen da det uansett er en økt avstand som fører til tregere responstid, større risiko for alvorlige hendelser og færre «ekstra besøk utover vanlige stell» (s. 21).

Den økte støybelastningen forespeiles også av Forsvarsbygg å medføre flytting eller avvikling med «risiko for innløsning av våningshus på aktive landbrukseiendommer, driftsomlegginger og tilhørende redusert sysselsetting» (Forsvarsbygg 2014a, s. 8). Utflyttingen fra rød støysoner som nå er i gang, fører altså til at forutsetninger for å drive jordbruk endres ytterligere, noe som kommer til uttrykk i bøndenes fortellinger om hvordan praksisfellesskapet forandrer seg. Dette vil bli gått nærmere inn på i kapittel 7.

Hos bøndene som driver med, eller planlegger å legge om til, kornproduksjon anses avstanden mellom bolig og næringseiendom som relativt uproblematisk driftsmessig. Utfordringer ligger altså i større grad hos bøndene som driver med husdyrproduksjon, noe som også blir tydelig gjennom bøndenes innstilling til at husdyrholdet i rød støysoner etter hvert vil opphøre. Det å ikke bo på gården har altså konsekvenser for bøndene i form av at de opplever at det blir vanskeligere å ha kontinuerlig oppsyn med både dyr, gård og landskap. Som vist i empirikapitlet legger bøndene stor vekt på å være til stede på gården og i landskapet, og flere ser negativt på hvordan fraflytting og endringer i jordbruksdrifta vil føre til endringer i landskapet. Landskapet på Ørlandet er et resultat av bøndenes praksis, men også av de moralske vurderingene knyttet opp mot disse praksisene (jf. Setten 2004). Å være til stede i landskapet, å gå i åkeren, sjekke tilstanden og følge med fra dag til dag blir altså i intervjuene trukket fram som viktig for å drive gården optimalt. Betydningen av at bøndene bor på gårdene blir også trukket fram når det er snakk om landskapet i støysonen som helhet. Dette kommer til uttrykk når bøndene blant annet forteller om deres rolle i å forvalte landskapet gjennom for eksempel å holde skadedyrbestanden nede og passe på fuglelivet rundt våtmarksområdene, som anses som viktige praksiser det nå er blitt mer utfordrende å opprettholde. Bøndenes praksis knyttes derfor opp mot moralske vurderinger av hva som er den 'rette' og 'naturlige' måten å drive gård på i støysonen, hvor forestillinger om hva som er naturlig og unaturlig, hva som hører hjemme og ikke både skapes og reflekteres i landskapet (jf. Flemsæter 2014; Setten 2020).

Hittil har jeg tatt opp vurderinger bøndene har gjort seg av egen praksis og mulighetene de har for å fortsette gårdsdrifta i rød støysoner etter utbygging av kampflybasen. Hvilke vurderinger som kommer til uttrykk i bøndenes fortellinger om ny kampflybase på Ørlandet, og de konsekvensene det har fått for bøndenes hverdagsliv og landbruket i støysonen, handler også om forhold knyttet til saksgang og forhandlingsprosess. Som nevnt i innledningen kan en slik stor nasjonal utbygging lett føre til at bøndene opplever at de blir urettferdig behandlet. Hvordan bøndene har opplevd forhandlingene med Forsvarsbygg varierer naturlig nok fra person til person, men en 'forsiktig tolkning' er at flere er sterkt kritiske til måten prosessen har blitt gjennomført

på. Et poeng som skal tas opp her er derfor at selve forhandlingsprosessen som har pågått siden kampflybasevedtaket i 2012, og den usikkerheten og psykiske belastningen det har ført med seg over lang tid for bøndene, må anses som en faktor som i seg selv påvirker valget om å bli boende eller ikke. Som sagt er det et flertall av bøndene jeg har intervjuet som velger å flytte fra gården, og dermed skille bofunksjon og næringsfunksjon. Som jeg delvis har vært inne på tidligere må ikke dette forstås som at bøndene mener dette er riktig løsning, eller at det er en «fornuftig» måte å drive gården videre på. Flere av bøndene jeg intervjuet gir uttrykk for at de ikke føler at de har hatt et reelt valg i spørsmålet om innløsning. Gjennom å vektlegge hvordan prosessen har tatt lang tid og vært psykisk belastende, formidler flere av bøndene som velger innløsning at løsningen de går for har mer preg av at de gir etter, at de nå prøver å gjøre det beste ut av situasjonen og tilpasse seg. Sett i et historisk perspektiv kan man dermed også si at valgene bøndene tar om gårdsdrift i støysonen inngår i Ørlandsjordbrukets utvikling helt fra flybasen ble etablert under 2. verdenskrig, det Berger (2001 s. 20) omtaler som «et brudd i utviklingen av jordbrukslandskapet og jordbruket på jordbrukets egne premisser».

Også i Rambølls utredning om konsekvenser for lokalsamfunnet i forkant av kampflybaseutbyggingen blir det poengtert at opplevd plage for den støyberørte befolkningen «vil være en variabel med mange ukjente faktorer, som faktisk støy; opplevelse av tvang; tap eller vinning; kompensasjon; tilrettelegging av alternativ; samt opplevelsen av hvorvidt man er i en dialog med beslutningstaker eller ikke» (Spilsberg m.fl. 2013, s. 68). Som sett gjennom bøndenes fortellinger har prosessen blitt opplevd som 'fryktelig tung' for mange av de berørte. Usikkerheten har også ført til at vedlikehold og investeringer har blitt satt på vent, og kan, sammen med størrelsen på erstatningssummer for innløsning, forstås som å 'dytte' enkeltpersoner over i et tankesett hvor avvikling framstår som mer attraktivt enn videre drift. I tillegg forteller bøndene om hvordan årene med forhandlinger og usikkerhet har ført til at det sosiale livet i grendene har endret seg. Både evnen til, og viljen til, å stå i den situasjonen i mange år, må derfor tas i betraktning hvis man skal forstå bøndenes fortellinger.

6.2 Framtidsutsikter for Ørlandsjordbruket

Bøndenes tanker om sannsynlig utvikling av Ørlandsjordbruket i lys av kampflybaseutbyggingen og den påfølgende utflyttingen fra rød støysonen, samt den enkelte bondes vurderinger av om dette er en utvikling de anser som riktig og ønsket for Ørlandet, utgjør en annen del av bøndenes fortellinger om utbygging av ny kampflybase på Ørland. Selv om enkelte av bøndene i rød støysonen velger å satse videre på gården og mener at det er mulig å tilpasse drifta i støysonen til nye

forutsetninger for å drive jordbruk, blir Ørlandsjordbrukets samlede framtidige utvikling av et flertall av informantene ansett som å ha få lyse utsikter. Flere har en innstilling til at 'landbrukskommunen Ørland' vil forsvinne på bekostning av kampflybasen, og at dette er en utvikling det er vanskelig å gjøre noe med. Alt i 2013 konkluderer også Rønning (2013, s. 7) med at man må «evne å snu oppfatningen om at Ørland hovedflystasjon bare gir negative konsekvenser for landbruket». Til tross for noe uenighet mellom bøndene om hvorvidt det egentlig er mulig å drive videre med husdyrdrift i støysonen, er det likevel enighet blant bøndene jeg har intervjuet om at resultatet uansett blir at driftsomlegging og strukturendring vil prege framtidig utvikling, ved at landbruket i rød støysone vil bestå tilnærmet utelukkende av kornproduksjon og at husdyrdrifta, med enkelte unntak, blir nedlagt. Også Pettersen m.fl. (2015) er inne på hvordan framtidig utvikling kan se ut:

«Over tid, med behov for nye investeringer og ved nyrekruttering av drivere, vil da melkeproduksjonen enten opphøre eller bli flyttet som følge av støybelastningen. De stordriftsfordelene vi har antydnet, kan tilsi at utviklingen vil gå relativt raskt» (s. 27).

Nedgangen i husdyrdrift og overgang til kornproduksjon begrunnes av bøndene jeg intervjuet også først og fremst med delingen av gårdens funksjoner, og altså, som nevnt, at det anses som uakseptabelt å drive med husdyrproduksjon om man ikke selv bor på gården. Videre kan man se denne endringen i måten å drive gård på som å utfordre bøndenes moralske vurderinger og forpliktelser til gårdsdrifta også i en videre betydning. Noe av dette har jeg allerede vært inne på, gjennom diskusjonen av hvordan bøndene anser det som viktig å være til stede på gården også for å forvalte gård og landskap som helhet. Et annet poeng er at delingen av bofunksjon og næringsfunksjon, og riving av våningshus også endrer bøndenes forpliktelser til gården i et generasjonsperspektiv. I flere av intervjuene formidlet bøndene at 'det ikke lenger er noen gård å ta over i den forstand, når våningshuset er borte' og at neste generasjon i familien ikke lenger er interessert i å overta gården. Prinsipper som det å skulle overdra gården i bedre stand enn man overtok den blir i lys av kampflybaseutbyggingen veldig vanskelig for bøndene å etterleve, og er en viktig grunn til frustrasjonen over prosessen, samt en grunn til hvorfor flertallet av bøndene har såpass pessimistiske framtidsutsikter for Ørlandsjordbruket. Pettersen (2017) kommenterer følgende om hvordan nettopp boligstatusen på gårdene er avgjørende for framtidig utvikling av landbruket i rød støysone:

«Boligstatusen kan påvirke strukturen i næringen og føre til et svekket fagmiljø. For det første vil antagelig svekket attraktivitet ved, eller fjerning av, bomulighet på gården, svekke tilknytningen til gården. I så fall blir det mindre viktig for familien å beholde gården, som nå kun er produksjonskapital, i eget eie. Vurderingen av å drive selv, leie ut

jord eller selge produksjonskapitalen, kan bli endret i favør av løsninger hvor driveren slutter med egen drift og det blir svekkede fagmiljøer» (s. 22).

Dette blir i intervjuene jeg gjorde med bøndene trukket fram som en lite ønsket utvikling. Flere ser for seg et framtidig «entreprenørlandbruk» hvor Ørlandet er preget av store kornarealer drevet av et fåtall bønder. Om strukturendring og svekkede fagmiljø skriver Pettersen (2017) videre:

«Normalt har det vært grunn til å anta at redusert antall bønder samtidig medfører endret struktur i form av større enkeltgårdsbruk. Arealene går ikke ut av produksjon selv om antall selvstendige bruk faller. Dermed har det vært grunn til å anta at nettoeffekten for næringen som helhet av at færre velger å drive selvstendig gårdsbruk, har vært positivt for produktivitetsveksten. Dette er imidlertid en effekt på aggregert nivå og for næringen som helhet. For det enkelte gårdsbruk, med gitt driftsform, er det en ulempe at det lokale faglige miljøet svekkes om lokale bønder velger å forlate yrket» (Pettersen 2017, s. 22).

Også vurderinger av utviklingen av landskapet i rød støysone blir en del av bøndenes fortellinger om hvordan kampflybaseutbyggingen påvirker lokalsamfunnet. Landskapets visuelle og materielle form henger tett sammen med hvordan det produseres og gis mening gjennom praksis (jf. landskap som dwelling diskutert i kap. 3.1. Se også f.eks. Wylie 2007), og dermed også landbrukets utvikling. Vurderingene av omlegging til kornproduksjon er i stor grad negative, både når bøndene snakker om tendenser til omlegging i det lokale landbruksmiljøet og når de diskuterer landskapet på Ørlandet. Dette kommer til uttrykk gjennom for eksempel karakteristikk av ensidig monokultur som bryter med landskapet sånn det er i dag, hvor blandingen av beiteområder og kornåkrer blir forstått som viktig for å ivareta fugleliv og biologisk mangfold i tilknytning til våtmarksområdene. Som sett i empiridelen er en utvikling mot et entreprenørlandbruk hvor enkeltaktører kjøper opp mye jord og legger om til kornproduksjon, en utvikling enkelte uttaler at de jobber imot. På individnivå er derimot omlegging til kornproduksjon for enkelte gårdbrukere en fornuftig tilpasningsstrategi som det da ikke i uttalt grad blir knyttet moralske 'nedvurderinger' av. Andre igjen er tydelige på at de 'ikke er noen kornbonde', og knytter både egen identitet og praksis som bonde opp mot gårdsdrifta slik de driver i dag, og altså det de anser som 'det ekte' jordbruket på Ørlandet.

6.3 Oppsummering

Hvilke vurderinger som kommer til uttrykk i bøndenes fortellinger om utbygging av ny kampflybase på Ørland kan litt forenklet sorteres innunder to tema; bøndenes vurderinger av egen gårdsdrift og landbruksvirksomhet, og bøndenes vurderinger av

framtidsmuligheter for Ørlandsjordbruket som helhet. Hvilke konsekvenser kampflybaseutbyggingen får for de ulike gårdsbrukene i rød støysone, og hvilket valg den enkelte gårdbruker lander på i spørsmålet om innløsning og støyisolering, bygger på en helhetsvurdering hos den enkelte bonde av egne muligheter til å ivareta forpliktelser knyttet til gården på best mulig måte. I disse vurderingene av konsekvenser og tilpasningsmuligheter ligger ikke bare de praktiske og materielle endringene utbyggingen medfører, viktig er også vurderinger av prosessen med kampflybaseutbygging i seg selv, herunder hvordan forhandlinger, Forsvarsbyggs rolle, usikkerhet og psykiske belastninger virker inn.

Et gjennomgående tema for denne rapporten er imidlertid at de vurderingene som kommer til uttrykk i bøndenes fortellinger også er moralske vurderinger av både praksis og landskap. Som nevnt er bøndenes vurderinger av egen gårdsdrift og landbruksvirksomhet utslagsgivende for hvorvidt de velger innløsning eller støyisolering. Herunder ligger flere moralske vurderinger som er særegne for problematikken i rød støysone på Ørland, blant annet vurderinger av hvorvidt støyforholdene på den enkelte gård er forenlig med dyrevelferd eller det å bli boende selv, og om det er riktig å skille bofunksjon og næringsfunksjon på gårdsbrukene. Sistnevnte er et spørsmål som igjen reiser en rekke moralske avveininger hos bøndene. Foruten å vurdere hvorvidt det å flytte er forsvarlig med tanke på dyrevelferd, gjør bøndene en rekke vurderinger av mulighetene for å videreføre forpliktelser knyttet til tradisjon og slektshistorie hvis de flytter, samt om det å ha bolighuset utenfor gårdstunet er forenlig med bondens arbeidshverdag og familienes hverdagsliv.

Også gjennom bøndenes vurderinger av framtidsmuligheter og hva som er sannsynlig utvikling av Ørlandsjordbruket som helhet, kommer de moralske dimensjonene tydelig fram. Ser man på bøndenes fortellinger samlet trer det her fram en fortelling hvor den moralsk riktige utviklingen av landskapet er forbundet med et aktivt jordbruk med bosetting på gårdene, der særlig husdyrholdet krever tilstedeværelse i landskapet, og der kombinasjonen av husdyrhold og kornproduksjon skaper det 'ekte' jordbruket på Ørland. Videreføring av det 'ekte' jordbruket er likevel ikke en utvikling bøndene tror på. Flertallet ser altså for seg et framtidig 'entreprenørlandbruk' som i stor grad er bygd opp rundt ensidig kornproduksjon, i et område hvor bare et fåtall bønder blir boende. I bøndenes fortellinger om hvordan kampflybaseutbyggingen påvirker landbruket i rød støysone vektlegges videre hvordan bonden helst bør være del av et fagmiljø, eller et praksisfellesskap, som nå er truet. Dette fører over på analysen for neste kapittel, hvor vurderingene som bøndene står overfor i møte med utbyggingen av kampflybasen diskuteres i lys av perspektivet på bonden som landskapsforvalter i et praksisfellesskap.

7. Bonden som landskapsforvalter i et praksisfellesskap

Et sentralt argument i denne rapporten er, som nevnt i innledningen, at bonden som landskapsforvalter og del av et praksisfellesskap er et perspektiv som i stor grad mangler i utredninger og konsekvensanalyser av kampflybaseutbyggingen. Bøndene opplever at deres kunnskap om og arbeid med å forvalte landskapet rundt kampflybasen ikke blir tillagt nødvendig vekt. Som utgangspunkt for analysen i dette kapitlet er derfor rapportens andre problemstilling:

Hvordan kan et perspektiv på bonden som landskapsforvalter og del av et praksisfellesskap bidra med en forståelse av hvilke vurderinger bøndene i rød støysone står overfor i møte med utbygging av kampflybase på Ørland?

Kapitlet starter med en diskusjon av hvordan ulike tilnærminger til og forståelser av landskapet hos Forsvarsbygg (som tiltakshaver) og kommunal forvaltning skiller seg fra perspektivet på bonden som landskapsforvalter. Videre utdypes dette perspektivet gjennom å se nærmere på bøndenes vurderinger av hvilke utfordringer en ny situasjon med endrede forutsetninger for å drive gård i rød støysone vil få for den landbrukspraksisen bøndene oppfatter som riktig for landskapet og Ørlandet. Til slutt diskuterer jeg bonden som landskapsforvalter i et praksisfellesskap, med fokus på nettopp hvordan praksisfellesskapet gjør seg gjeldende i bøndenes fortellinger.

7.1 Tilnærminger til landskapet

Som beskrevet i kapittel to, blir landskapet som rød støysone er en del av i konsekvensutredningene beskrevet som et særpreget, historisk og regionalt atypisk kulturlandskap. Ørland flystasjon blir omtalt som å være «godt integrert i det omkringliggende landskapet» (Forsvarsbygg 2014b, s. 7) fordi det flate terrenget på Ørlandet sammen med flybasens «spredte bebyggelse og vegetasjon» gjør sitt til at flybasen «til en viss grad oppleves som en del av jordbrukslandskapet» (Forsvarsbygg 2014b, s. 32). Dette er beskrivelser av landskapets visuelle kvaliteter, noe som også poengteres eksplisitt i konsekvensutredningens del om landskap, hvor det fastslås at utredningens fokus «avgrenses til de visuelle kvalitetene i omgivelsene (...), [og de visuelle] sider og verdier ved kulturlandskapet og kulturmiljøet» (Forsvarsbygg 2014b, s. 15). Ser man på hvordan landskapet rundt kampflybasen blir vurdert her kommer det altså til syne en uoverensstemmelse i landskapsforståelse mellom bøndene og Forsvarsbygg, som også sammenfaller med de forskjeller Setten (2002; 2004) finner mellom bønders levde og praksisbaserte forståelse og forvaltningsapparatets mer visuelle og distanserte tilnærming til landskap. Også arbeidet som ble igangsatt av

Ørland kommune for å kartlegge og bevare historiske bygninger og kulturmiljø i rød støysone i forbindelse med utbyggingen av kampflybasen (Taftø Petersen og Johansen, u.å.), kan forstås som å representere en visuell og statisk tilnærming til landskap, hvor landskapet forstås løsrevet fra praksisdimensjonen. Her var altså blant annet kommunen pådriver for å bevare våningshus og andre gårdsbygninger, da de ble ansett å utgjøre en viktig visuell kvalitet ved det lokale kulturmiljøet. Selv om flere bønder støtter opp om denne vernetanken, er det også mange av bøndene jeg intervjuet som gir uttrykk for at det er bedre å rive husene, om de ikke lenger skal brukes. Dette begrunnes, som vist i empirikapitlet, både funksjonelt, med tanke på forfall og vedlikehold, og emosjonelt, hvor det uttrykkes at det er trist å se mørklagte hus rundt omkring i støysonen. Fraflyttede, tomme hus blir altså et veldig tydelig symbol på at området avfolkes og at lokalsamfunnet endres, på samme måte som hundekjeksen blir et symbol på 'bygdas forfall' hos Førde og Magnussen (2013), og er dermed en sentral bestanddel i den forespeilede utviklingen av rød støysone til å bli en 'spøkelsesgrend' (se f.eks. Stranden 2018a).

I Forsvarsbyggs strategiske konsekvensutredning fra 2011, som ligger til grunn for vedtaket om Ørland flystasjon som hovedkampflybase, blir landskapet rundt flybasen videre karakterisert som «et kulturlandskap med svært stor tidsdybde og kontinuitet», og det bemerkes at «[l]andskapet har stor verdi for befolkningens tilhørighet og stedets identitet» (Forsvarsbygg 2011, s. 54). Denne innledende konsekvensutredningen tok imidlertid kun for seg konsekvenser for landskapet «som følge av fysiske inngrep ved nye rullebaner» (Forsvarsbygg 2011, s. 48), og det konkluderes dermed med at

«den forlengede rullebanen [vil] medføre liten negativ konsekvens, [da] [l]esbarheten av kulturlandskapets/landskapets struktur, og også flyplassens utstrekning er i lokal sammenheng stedvis lav pga. de topografiske forholdene, og tiltaket vurderes derfor i liten grad å forringe lesbarhet og opplevelse av landskapet» (s. 54).

Selv om konsekvensene av kampflybaseutbyggingen altså i utgangspunktet er relativt begrensede når det gjelder synlige, fysiske endringer i landskapet, vil likevel begrensingene som er lagt for bosetting og arealbruk i rød støysone på sikt kunne føre til større landskapsendringer. Dette blir også trukket fram i Forsvarsbyggs temautredning om landskap og lokalklima (2014b):

«Omfanget av boliger og våningshus som pga. støybelastning tilbys innløsning, vil kunne påvirke det visuelle landskapsbildet og kulturlandskapet hvis bebyggelse rives eller bygninger forfaller» (s. 19).

«Dersom gårdsbruk legges ned kan også driftsformene endre seg, jord forpaktes bort og grenser i landskapet viskes ut. Endringer i jordbruket vil kunne forandre det særegne landskapet på Ørland som har regional verdi» (s. 8).

Med bakgrunn i denne «forventede endring av jordbrukslandskapet» (Forsvarsbygg 2014b, s. 40) blir det dermed i konsekvensanalysen fra 2014 konkludert med at konsekvensene for jordbrukslandskapet har stort negativt omfang. I intervjuene jeg gjorde med bøndene er også dette framtidsscenarioet tydelig definert som noe de i utgangspunktet ikke ønsker, men som de nå ikke anser det som mulig å gjøre så mye med. En rimelig tolkning av bøndenes fortellinger synes også å være at det er med bakgrunn i denne 'avmaktsfølelsen' holdningen om at det er like greit å rive husene kommer fra. Også Pettersen m.fl. (2015) diskuterer de holdninger til vern og kulturlandskap som kommer til uttrykk i intervjuene de gjorde med bønder på Ørlandet i 2014, og kommenterer at det å ta vare på kulturlandskapet er et argument som ofte blir brukt, men at det blir brukt til inntekt for forskjellige argumenter:

«(...) argumentet om hensynet til kulturlandskapet brukes fra begge hold. Våningshuset bør man ta vare på av hensyn til kulturlandskapet, men hvis man ikke tror det blir vedlikeholdt bør det heller rives av hensyn til kulturlandskapet» (s. 48).

Pettersen m.fl. (2015) bemerker derfor at «[k]ulturlandskapshensynet brukes som et viktig argument, uten at det kan sies å være noe fasitsvar for hvordan kulturlandskapet tenkes ivaretatt» (s. 62). Der noen av bøndene mener det ødelegger kulturlandskapet å fjerne våningshus fordi disse er en viktig og naturlig del av et (visuelt) landbrukslandskap, mener andre det viktigste er at området ser velstelt og driftet ut, og at det er bedre å rive husene enn at de skal bli stående og forfalle. Sistnevnte kan forstås som et uttrykk for en praksisbasert tilnærming til landskapet (jf. Setten 2004; Førde & Magnussen 2012), hvor verdier og tradisjoner videreføres gjennom praksis og bruk av husene og landskapet, mens et visuelt basert vern ikke vil tilføre landskapet noen merverdi.

Et aspekt som gjør enkelte av bøndene skeptiske til å ha vernebestemmelser knyttet opp mot bygninger på gården sin, handler om usikkerhet rundt hva Forsvarsbygg som eier av disse bygningene vil gjøre med dem. Siden forholdene rundt vedlikeholdsansvar og Forsvarsbyggs planer om å bruke, leie tilbake, rive eller eventuelt flytte bygningene med vernebestemmelser ikke var klargjort da jeg gjennomførte mine intervjuer høsten 2019, var flere av bøndene skeptiske til hvordan oppfølging av vernebestemmelsene ville foregå i praksis. Flere var videre opptatt av at de selv ikke ville bli sittende som «museumsbestyrere», som det ble uttrykt i ett intervju. Som nevnt, kan dette forstås som uttrykk for en praksisbasert tilnærming hvor det er gjennom sin aktive drift av

jordbrukslandskapet og gården bøndene viderefører og opprettholder tradisjonene og forpliktelser knyttet til gårdsdrifta, og at et mer visuelt inspirert vern dermed ikke blir ansett som verken nødvendig eller ønsket (jf. Setten 2004; Førde & Magnussen 2012). At husene ikke skal vernes bare for å bli stående som en slags kulisser, synes også å være Forsvarsbyggs holdning i den siste utviklingen i spørsmålet om hvordan bygningene bør forvaltes (se kapittel 2.8 om igangsatt arbeid med å utrede alternativer for verneverdig bebyggelse). Her har man nå altså har begynt å se på muligheter for å flytte bygninger som i utgangspunktet ikke kan flyttes grunnet vernebestemmelsene ut av rød støysone, fordi man anser det som 'bedre' for den videre utviklingen av landskapet og landbruket i rød støysone at det står færrest mulig tomme hus rundt omkring, og at mest mulig jord kan tilbakeføres til dyrka mark (Forsvarsbygg 2019d; Forsvarsbygg 2020). Dette viser dermed at slike motsetninger som en visuell tilnærming til landskap hos myndigheter og forvaltningsapparat satt opp mot en mer praksisbasert forståelse hos bøndene, til en viss grad er en forenkling av virkeligheten. Bøndene i rød støysone, Forsvarsbygg og Ørland kommune har altså gjennom flere år med forhandlinger og arbeid med å finne fram til beste løsning for bygningsmassen i rød støysone, nå samlet seg i en mer praksisbasert tilnærming hvor man anser at «bruk er det beste vern», som Forsvarsbygg skriver på sine nettsider (Forsvarsbygg 2020).

7.2 Bonden som landskapsforvalter

Bonden som landskapsforvalter er, som redegjort for i teorikapitlet, et perspektiv som tydeliggjør en tilnærming til landskapet basert på kroppsliggjort, praksisbasert opplevelse og forståelse som bøndene har tilegnet seg gjennom tilstedeværelse i landskapet gjennom generasjoner (jf. f.eks. Setten 2004). Dette perspektivet tar utgangspunkt i at bøndene i rød støysone utviser en helhetlig forståelse av samspillet mellom landskapet, gården og egen praksis gjennom gårdsdrifta. Bøndenes praksis, og forpliktelsene til å forvalte gård og landskap gjennom denne praksisen, blir mer utfordrende å opprettholde når forutsetningene for å drive gård i rød støysone endres. Som beskrevet i kapittel 2 og 5 har en stor del av uenigheten i forhandlingene mellom bøndene og Forsvarsbygg handlet om hvorvidt innløsning av våningshus på gårdene er riktig og nødvendig løsning. Et sentralt argument i denne rapporten er at denne løsningen etablerer et geografisk skille mellom bofunksjon og næringsfunksjon på gårdsbrukene som bryter med tradisjonell norsk landbrukspraksis. Som Pettersen (2017, s. 10) påpeker består et gårdsbruk tradisjonelt av flere typer ressurser i form av produksjonsressurser (f.eks. areal, driftsbygninger, maskinpark), boligressurser (bolig og bomiljø) og samfunnsressurser (produksjon av fellesgoder). Også Rønning (2013 s.

30) fremhever at et gårdsbruk i tillegg til å være bosted og arbeidsplass også inngår i tradisjoner og familiehistorie.

Med utgangspunkt i disse bemerkningene om gårdsbruks ulike funksjoner og ressurser, kan den geografiske delingen av bofunksjon og næringsfunksjon på de innløste gårdsbrukene videre ses å føre til en oppstyking av ikke bare selve gården, men også av bondens ulike roller og ansvarsområder gjennom landbruksdriften. Bønders ulike forpliktelser og praksiser kan knyttes til deres ulike roller som matprodusenter og forvaltere av landskap, kulturarv og familietradisjon (jf. teoretisering av jordbrukets utvikling og endring av bonderollen, se f.eks. Almås 2002). Særlig ansvaret knyttet opp mot å ivareta kulturlandskap og kulturarv som fellesgoder for samfunnet (Daugstad 2006; Førde & Magnussen 2012), samt forpliktelsene til gård og slekt og ivaretagelse av familietradisjon, blir da ansvarsområder tilknyttet landbruksdriften som ikke får plass i konsekvensutredningene av kampflybasens innvirkning på landbruket i støysonen (se Forsvarsbygg 2011; Forsvarsbygg 2014a). I forhandlingene med Forsvarsbygg blir bøndene først og fremst definert som boligeiere og selvstendig næringsdrivende. Videre blir det antatt at bøndene kan videreføre gårdsdrifta uavhengig av hvor de bor, noe som bryter med bøndenes moralske vurderinger av hva det vil si å drive gård, og hvordan de oppfatter seg selv som bonde og de forpliktelsene det innebærer. Bøndenes tilnærming til og vurderinger av egen praksis, gård og landskap - og sammenhengene mellom disse, kommer dermed til syne på en rekke ulike måter i bøndenes fortellinger, og vil bli utdypet i det følgende.

For de bøndene som velger å flytte fra gården og rødt støysone, men som fortsatt vil videreføre gårdsdrifta, fører den geografiske delingen av bosted og arbeidssted til at de må omstrukturere hverdagen sin, tilpasse arbeidsoppgaver og rutiner, og gjøre en del forskjellige praktiske endringer (f.eks. bygge nytt oppholdsrom i tilknytning til fjøset hvis våningshuset skal rives). Å innløse våningshus fører altså til endret praksis for bøndene, og innebærer at de må forholde seg til gårdsdrifta på en ny måte. Den dagligdagse, kroppsliggjorte praksisen må tilpasses, for eksempel i form av at nye rutiner som å kjøre mellom gård og bolighus må bli en del av bøndenes nye hverdag. Enkelte av bøndene jeg intervjuet var også opptatt av at det å flytte vekk fra gården medfører at de må begynne å planlegge arbeidsdagen i større grad enn før, da de må sørge for at de får gjort alt som må gjøres når de først har tatt turen ut til gården. I motsetning til tidligere rutiner hvor arbeidstid og fritid gikk mer i hverandre, får hverdagen nå et mer strukturert preg hvor de må «dra dit, gjøre en jobb og dra tilbake». Selv om enkelte gir uttrykk for at de tror en ny hverdag med nye rutiner blir 'grei nok', er andre opptatt av at det å bo utenfor gården endrer deres tilnærming til hva det vil si å være bonde, ved at det går fra å være en livsstil til å bli kun et yrke.

På samme måte endres forholdet til gårdseiendommen til at det blir kun en 'næringseiendom'. Som to av bøndene uttaler det:

«Nei, så den drømmen vi hadde da, om å liksom ha den plassen her som hjem og arbeidsplass, den er ikke her lenger. Så nå er det egentlig bare en arbeidsplass.»

«Altså, man må jo bare legge bort alle herre prinsippene og alt som på en måte er knytta til den landbrukstenkninga. Man må tenke det bare som en ren næringseiendom (...).»

Flere av bøndene jeg intervjuet ga videre uttrykk for at om de flytter fra gården, våningshus rives og borett bortfaller, vil også selve gårdens betydning for familien bli mindre viktig for dem. Med det endres også bøndenes tilnærming til framtid og planlegging av gårdsdrifta. Dette er noe også Pettersen (2017) beskriver som en sannsynlig utvikling i rød støyzone, og som vist i kapittel 5 og 6 er flere av bøndene også usikre på om noen vil overta gården etter dem. Dette, kombinert med at årene som har gått siden kampflybastevedtaket i 2012 har vært preget av usikkerhet, fører til at selve tidsperspektivet for flere av bøndene er endret, noe som kommer tydelig fram i følgende uttalelse:

«Det som er litt synd, sånn som før så tenkte jeg jo hele tida ganske langt fram i tid. Ikke sant, du skal investere, tenke på neste generasjon og sånne ting. Nå blir det ikke noen neste generasjon. Det er jo jeg som blir siste som holder på med dette her (...).»

Flere av bøndene formidler altså at de nå har en veldig kortsiktig tilnærming til gårdsdrifta, og at de nærmest bare tar ett år av gangen. Bøndene gjør seg også moralske vurderinger av denne tankegangen. Som sett i sitatet ovenfor gir de uttrykk for at det er synd at de nå tenker sånn, og at det ikke er den tankegangen og tilnærmingen til gårdsdrifta de ønsker å ha. Det er altså et 'unaturlig' tidsperspektiv for bøndene, og det blir tydelig at den 'riktige' måten å tenke på er å ha fokus på investeringer i et generasjonsperspektiv (jf. Setten 2002). Enkelte av bøndene jeg intervjuet knyttet også egen identitet veldig sterkt opp til det å bygge seg opp og investere, selv om det ikke lengre er sånn de driver gården:

«Det [å tenke kortsiktig] er ikke min måte å drive på, for jeg er jo en bonde som bygger opp og blir større og investerer for framtida, men nå er det liksom sånn «bare hold det på status quo».»

Identiteten som bonde er her veldig tydelig basert på et bestemt tankesett, i tråd med Follos (2016) betraktninger om hvordan man som bonde er sosialisert inn i en bestemt kultur. Den 'riktige' tilnærmingen til gårdsdrifta, og med det også forvaltningen av landskapet, er dermed en langsiktig forvaltning. Bøndene skal forvalte et landskap opparbeidet gjennom generasjoner og gi det videre til neste generasjon i bedre stand

enn da de overtok. Dermed bryter både omleggingen av jordbruket som følge av kampflybaseutbyggingen og oppløsningen av bofunksjon på gårdene med deres praksisbaserte landskapsforståelse. Dette blir også tydelig gjennom flere av informantenes sammenlikning av eget tidsperspektiv med det de oppfatter som å være Forsvarets tidsperspektiv. Her trekkes det fram at Forsvaret planlegger for å drive flybasen i et perspektiv på 30-40 år, mens bøndene selv (helst) planlegger for flere generasjoner. Tidsperspektivet er altså en viktig del av bøndenes vurderinger av landskapet, og det formidles implisitt at det er bøndenes langsiktige tidsperspektiv som er det moralsk 'riktige' for Ørlandet.

Bøndene kan altså forstås som landskapsforvaltere gjennom sin kroppsliggjorte praksis og tilstedeværelse i landskapet (Setten 2004; Førde & Magnussen 2012). At bøndene er opptatt av å ta vare på det de oppfatter som det 'naturlige' eller 'riktige' landskapet i rød støysone, og at dette blir mer utfordrende når de ikke lenger bor i landskapet, har jeg vist gjennom empirikapitlet. Bøndenes vurderinger av hvordan landskapet helst bør se ut og hvilke produksjonsformer det helst bør satses på videre, er altså forankret i en forståelse hvor bøndene ser seg selv som en aktør som bør være til stede, både på gården og i landskapet. Denne innstillingen kommer til syne blant annet i fortellingene om hvordan de passer på fuglelivet i området ved å tilpasse praksisene i gårdsdrifta og hvordan de jobber for å holde skadedyrbestanden nede. Videre har jeg gjennom rapporten argumentert for at bøndene opplever at deres kunnskap om og arbeid med å forvalte landskapet rundt kampflybasen ikke blir tilstrekkelig anerkjent. Om landskapet i rød støysone skal forvaltes på det som anses som 'riktig' måte av bøndene, kreves en helhetlig forståelse av samspillet mellom ulike elementer i landskapet, et samspill flere av bøndene gir uttrykk for at ikke blir forstått av beslutningstakerne. Dette uttrykkes karest når bøndene forklarer sitt syn på hvordan Forsvaret egentlig er avhengig av at husdyrbøndene opprettholder sin drift rundt basen, dette for å minske potensielle problemer med fugl i forbindelse med flyøvelser. Det blir altså uttrykt mye frustrasjon over at Forsvaret 'ikke har forstått' at de vil få økte problemer med fugl inne på basen om jordbruksområdene rundt blir preget av korndrift, og at omlegging til nettopp korndrift vil skje om ikke husdyrbøndene kan bo på gårdene sine og ha det oppsynet med husdyra som de selv ønsker. Husdyrbøndene har altså et syn på sin egen praksis som viktig også for Forsvaret. Landskapet slik det fremstår i dag blir med dette et resultat av samspillet mellom bestanddelene husdyrbonde, gressproduksjon, korn, husdyr, fugl og fly. Om kampflybasen også i framtida skal være en integrert del av dette landskapet, avhenger av at også husdyrbøndene og husdyra er til stede for å holde landskapet i balanse. På den måten inngår bøndene som aktører i landskapet i form av at de forvalter det gjennom sin praksis.

Potensiell nedgang i husdyrdrifta og omlegging til kornproduksjon er altså utviklingstrekk bøndene ser mange utfordringer med, og som dermed blir vurdert som en uønsket utvikling. Bøndene har klare formeninger av hvordan landskapet helst bør være, og av hva som er 'riktig' og 'god' utvikling av landskapet. Dette kan da ses på som uttrykk for en helhetlig landskapsforståelse, der bøndene ikke bare er opptatt av landskapets visuelle preg, men også av at endringer i landskapet vil påvirke samspillet i landskapet. I hva som er det 'ekte' jordbruket i rød støysone, det vil si bøndenes vurderinger av hvordan Ørlandsjordbruket bør være, inngår altså vurderinger av blant annet hvilke dyr (i form av husdyr, fugl og skadedyr), gjenstander (mest fremtredende er diskusjonene om våningshus) og praksiser (knyttet til korndrift og husdyrdrift) som er passende og upassende, altså hva som hører hjemme i landskapet og ikke (jf. Setten 2020). Hvorfor bøndene lander på disse oppfattelsene av hvordan rød støysone bør være henger sammen med at de har en kroppsliggjort, praksisbasert landskapsforståelse hvor de oppfatter seg selv og praksisfellesskapet av bønder som en aktør som hører hjemme i rød støysone, og som *bør* være til stede i landskapet. Dette fordi de gjennom sin landbrukspraksis inngår i forvaltningen av landskapet sånn det *bør* være, altså det landskapet bøndene oppfatter som det riktige landskapet, fordi det er sånn landskapet har vært fram til nå.

Den spesielle situasjonen bøndene i rød støysone står overfor i møte med utbygging av ny kampflybase på Ørlandet kan forstås som å tydeliggjøre verdigrunnlaget bøndenes praksis bygger på. Dette ved at valgene de støyberørte bøndene må ta, innebærer at de må reflektere over aspekt ved både yrkesliv og hverdagsliv som i en normalsituasjon blir tatt mer for gitt. Ikke minst trer sammenhengene mellom gård, praksis og praksisfellesskap tydeligere fram i bøndenes vurderinger. I bøndenes vurderinger av framtidig landbruksdrift i støysonen, ligger det også, som sett, innbakt mye følelser rundt landskapsendringene. Dette er knyttet at driftsformer og praksis endres, og dermed bøndenes identitet slik den manifesterer seg i landskapet (Førde & Magnussen 2012). Det at det blir ansett som en trist, uønsket utvikling at landskapet forandrer seg og spesielt at husdyr forsvinner når landbruket endres, finner man også i Førde og Magnussens (2012) utforsking av landskapet på Herøy, hvor det eksemplifisert gjennom en informant fortelles at «det ser trist ut med gardar som ligg brakk, og han saknar å sjå dyr på beite. Han fortel om korleis det var då han vaks opp her, då alle hadde husdyr» (s. 100). Dette er holdninger mange av bøndene jeg intervjuet også ga uttrykk for, for eksempel gjennom fortellinger om hvordan samholdet i grendene var før, da 'alle tok over gårdene samtidig og holdt på med melkeproduksjon'. Også i uttalelser bøndene jeg intervjuet kom med som «[h]jertet mitt ville at det skulle være noen flere [aktive gårdsbruk] igjen», kommer det tydelig

frem at holdningene til framtidig utvikling av landbruksmiljøet på Ørlandet bygger på informantenes forståelse av hvordan fellesskapet er viktig for å opprettholde både landbruket og landskapet.

Som diskutert gjennom dette delkapitlet bygger perspektivet på bonden som landskapsforvalter på teoretisering om de moralske vurderingene bøndene gjør og de forpliktelsene bøndene har til gård og landskap, og som gjennom praksis gjør seg gjeldende i landskapet. Behovet for å investere i drift og utvikle gården bunner i en moralsk forpliktelse til generasjonene som drev gården før, og til de som (eventuelt) kommer etterpå, om å ikke forringe gårdens ressurser og overdra gården i bedre stand enn man overtok den. Disse forpliktelsene har det altså blitt vanskeligere for bøndene å opprettholde i dagens situasjon, selv om det også finnes unntak; det er enkelte av bøndene jeg intervjuet som både velger å bli boende på gården, og som investerer for videre drift og generasjonsovertakelse. Likevel medfører utflyttingen fra rød støysone som er i gang, endringer i tilnærmingen til gårdsdrifta også for de bøndene som velger å bli boende, i form av at praksisfellesskapet endres. Selv om de ikke får dette skillet mellom bofunksjon og næringsfunksjon, fører bortfallet av naboer til at også de må tilpasse hverdagen og gårdsdrifta da de får et annerledes nærmiljø som medfører endret tilhørighet til landskapet for den enkelte. Dette utdypes videre i neste delkapittel.

7.3 Bonden som del av et praksisfellesskap

Et sentralt argument i denne rapporten er, som beskrevet i teorikapitlet, et behov for å tydeliggjøre et perspektiv på landskap som lokalsamfunnsbegrep (jf. diskusjon om landskapsbegrepet i nordisk landskapsgeografi med utgangspunkt i Wylie 2007; Olwig & Jones 2008; Widgren 2015; Rose 2017), eller i denne sammenhengen også et praksisfellesskap. For å forstå sammenhengen mellom bøndenes praksis, de endrede forutsetningene for å drive med jordbruk i rød støysone og de moralske vurderingene bøndene gjør av landskapet, er det nyttig å være bevisst hvordan bøndenes praksis, moralske vurderinger og forpliktelser er kollektivt skapt og opprettholdt gjennom bøndenes deltagelse i et lokalt praksisfellesskap (jf. Setten 2002). Som Follo (2016) beskriver, opprettholdes dette praksisfellesskapet i stor grad av at bøndene er sosialisert inn i en kultur og med det et tankesett som skaper samhold, og at de gjennom sin kroppsliggjorte praksis viderefører kunnskap bygd opp gjennom generasjoner om hvordan landskapet helst bør forvaltes (jf. Setten 2001; 2002). Koblingen mellom bonden som landskapsforvalter og bonden som del av et praksisfellesskap handler dermed om at det å forvalte landskapet, eller opprettholde det bøndene anser som det 'riktige' landskapet, oppnås ved at også andre bønder i rød

støysone forvalter landskapet gjennom *sin* praksis. Å forvalte landskapet er dermed ikke et individuelt prosjekt. Bøndene er avhengige av et praksisfellesskap av andre bønder også fordi det er måten selve fellesskapet manifesterer seg i landskapet på, som skaper det 'riktige' landskapet. Individet og fellesskapet, altså den enkelte bonde og praksisfellesskapet av bønder, konstituerer hverandre (Setten 2002), og gjennom individenes praksis i landskapet manifesteres også fellesskapet i landskapet. For bøndene i rød støysone kommer dette til uttrykk gjennom en kombinasjon av husdyr på beite, kornåkrer og bebodde gårdsbruk.

Flere av bøndene jeg intervjuet ser negativt på det å drive videre med egen gård fordi så mange andre bønder i rød støysone velger å flytte og legge ned eller legge om drifta. Når både naboer og praksisfellesskapet delvis forsvinner, påvirker det altså flere av bøndene sin motivasjon til å fortsette selv, og uttalelser som «[d]et blir et vanskelig prosjekt å holde på med», «ingen å spørre om hjelp» og «alle vil være opptatt med sitt», var typiske i disse intervjuene. Praksisfellesskapet har altså betydning for den enkelte bondes landbruksvirksomhet. Dette handler blant annet om betydningen av å utveksle kunnskap, få hjelp fra naboen og låne utstyr av hverandre. Dette er, som vist gjennom bøndenes fortellinger, praksiser som har betydning for bøndenes arbeidshverdag og som videre er med på å skape samhold gjennom gjensidige relasjoner og samarbeid (Follo 2016). Gjennom bøndenes praksis skapes altså et praksisfellesskap, som tidligere også ble opprettholdt gjennom sosiale sammenkomster som for eksempel grilling i fjæra eller at naboen kommer innom på en kaffekopp. Alt dette er en del av bøndenes 'levde' og erfarte perspektiv på landskapet, og derfor også sentralt for å forstå deres vurderinger av hva utbyggingen av ny kampflybase i nærområdet har å si for deres videre hverdag og liv som bønder på Ørlandet.

At praksisfellesskapet er viktig for bøndene synliggjøres også i måten henvisninger til *hva andre bønder gjør og mener*, blir brukt for å legitimere egne valg på. I forlengelsen av Follo (2016) diskusjon om hvorvidt bønders praksisfellesskap utspiller seg lokalt mellom nabobønder eller på et nivå uavhengig av geografisk lokalisering, kan det bemerkes at flere av bøndene gjennom intervjuene argumenterer for egne vurderinger av for eksempel hva som er akseptabel dyrevelferd, med henvisning til at dette er noe 'alle' bønder er enige om, eller at 'alle' bønder deler samme tankegang rundt betydningen av å videreføre gården i bedre stand til neste generasjon. Det blir i disse uttalelsene tydelig at bøndene støtter seg på et utstrakt praksisfellesskap som inkluderer 'alle' bønder, også de utenfor det lokale landbruksmiljøet i rød støysone, med henvisning til felles kultur og tankegang, eller det Follo (2016) betegner som en 'samforstått referanseramme', for å legitimere egne valg og moralske vurderinger.

Flere av bøndene som blir boende i rød støysone var i intervjuene også bevisste at de nå blir boende i et tilnærmet folketomt område, og at de dermed må orientere seg mot nye yrkeskollegaer og nye fagmiljø, for eksempel i nabobygda. Som en av bøndene uttalte det; de må «finne noen de kan snakke med» fordi det «er noe med det å ha noen med framtidstro rundt seg (...)». Praksisfellesskapet har altså betydning for egen gårdsdrift, hverdagen som bonde og motivasjon for å drive videre, og innehar således viktige kvaliteter som bøndene søker. Men som Follo (2016) argumenterer for, dette praksisfellesskapet trenger ikke nødvendigvis å utspille seg mellom nabobønder lenger.

I størst grad lener bøndene jeg intervjuet seg likevel på hva *andre bønder mener og gjør*, med referanse til de andre støyberørte bøndene på Ørlandet, altså de som står i samme situasjon som dem selv i valget mellom innløsning til Forsvarsbygg eller støyisolering av våningshus. Blant flere av de bøndene som selv flytter og legger om (evt. legger ned) husdyrproduksjonen, blir det at også andre i rød støysone har kommet til samme beslutning brukt som argument for at de selv har tatt det mest fornuftige valget. Det blir i stor grad argumentert med at man *må* legge ned husdyrdrifta på sikt, fordi det ikke går an å være den eneste i det lokale landbruksmiljøet som holder på med husdyr. Dermed får også nedleggingstrenden i rød støysone en slags selvforsterkende kraft. Det må likevel igjen påpekes at det altså ikke er alle bøndene i rød støysone som støtter opp om denne holdningen, derimot opplever enkelte at det har vært vanskelig å komme til orde med alternative synspunkter. Samlet sett synes dermed den kollektive mentaliteten, som også Rønning (2013) skriver, å være at utbyggingen av ny kampflybase bare har negative konsekvenser for landbruket.

I delkapittel 7.1 beskrev jeg hvordan Forsvarsbygg som tiltakshaver og offentlig forvaltning i hovedsak lener seg på en visuell tilnærming til landskapet i støysonen, og satte dette opp mot bøndenes forståelse av landskapet. Det kan imidlertid innvendes at også bøndene er opptatt av de visuelle kvalitetene ved landskapet, i form av at de snakker om at det er trist å se på tomme hus og stygt å se på gjengrodde områder. Men dette blir da visuelle manifestasjoner av hvordan endrede forutsetninger for å drive jordbruk endrer både bygd og landskap i rød støysone. Endring i praksis og praksisfellesskap gir synlige endringer i landskapet som bøndene gjør moralske vurderinger av. De vernede husene blir dermed symboler på at landskapet er blitt en kulisser, at lokalsamfunnet og praksisfellesskapet oppløses og at tradisjoner ikke lenger føres videre til neste generasjon, på samme måte som hundekjeksen blir et symbol på negative landskapsendringer grunnet endret praksis hos Førde og Magnussen (2012). Bøndenes vurderinger av landskapet er altså, som diskutert i forrige delkapittel, basert på at de selv bør være til stede i landskapet. De ser seg selv som en aktør som inngår i

forvaltningen av landskapet gjennom sin daglige praksis. I dette bildet av bonden som landskapsforvalter inngår også praksisfellesskapets betydning for bøndenes muligheter til å forvalte landskapet i rød støysone. I kapittel 6 poengterte jeg for eksempel at bøndene er opptatt av å forvalte landskapet i form av å holde skadedyrbestanden nede. Dette for å opprettholde det dyrelivet bøndene anser for å være naturlig hjemmehørende på Ørlandet. I enkelte intervju ble dette trukket fram som en praksis det har blitt mer utfordrende å opprettholde nettopp fordi det er blitt for få bønder i rød støysone. Praksisfellesskapet har altså betydning for forvaltningen av landskapet og landskapsopplevelsen til de som blir boende. Dette både i form av at de nå er for få bønder til å videreføre praksisen i seg selv, men også fordi fraflyttede hus blir hjem for rev og rotter, noe som dermed igjen blir et symbol på hvordan bøndenes tilstedeværelse i landskapet blir mindre framtreddende ettersom flere flytter, og at bøndenes rolle som landskapsforvaltere dermed blir utfordret.

Som diskutert blir også omlegging til ensidig kornproduksjon i området sett på som en trussel mot det 'riktige' dyrelivet og biologiske mangfoldet på Ørlandet. Her er altså bøndene opptatt av å opprettholde kulturlandskapet sånn det er i dag, da det er dette som blir ansett som det 'riktige' og 'naturlige' landskapet. Videre er praksisfellesskapet viktig for opprettholdelsen av det 'riktige' landskapet, eller med andre ord det 'ekte' jordbruket på Ørlandet, fordi det, som nevnt, er nettopp måten praksisfellesskapet skaper og manifesterer seg i landskapet på, som er det som ligger til grunn for bøndenes vurderinger av om landskapet er riktig eller ikke, naturlig eller unaturlig. Forstått på denne måten kan aldri et jordbrukslandskap i rød støysone driftet av 'entreprenørbønder' som ikke lenger bor på gården anses som 'ekte' eller 'riktig', fordi det ikke er sånn det burde være, i bøndenes øyne. Her kan det igjen være verdt å bemerke at en god del av motstanden mot dette 'entreprenørjordbruket' skyldes at bøndene opplever utviklingen som påtvunget grunnet kampflybaseutbyggingen. Det er altså ikke en utvikling på jordbruket og jordbrukslandskapets egne premisser (jf. Berger 2001), men en tilpasning til eksterne forhold som legger føringer for hvordan landbruket i rød støysone kan drives. Moralske vurderinger av hvordan landskapet i rød støysone bør være, kommer dermed til uttrykk i bøndenes fortellinger blant annet i uttalelser som:

«Det [kornproduksjon] gir jo ikke noe arbeidsplasser, det er jo ikke noe miljø. Så jeg sier, vi må jo prøve å tenke i de banene som er med å bygge opp det ekte jordbruket på Ørland da.»

Et viktig aspekt ved dette utsagnet er at husdyrdrift blir ansett som 'bedre' eller 'riktigere' enn korndrift fordi det gir flere arbeidsplasser og dermed større fagmiljø. Det er altså viktig at bøndenes praksis og landbruksdrift er med på å skape et sosialt

praksisfellesskap, og at det videre skaper grunnlag for vekst og utvikling i landbruksnæringen lokalt. Ser man dette i sammenheng med at bøndene legger stor vekt på at både det sosiale livet i grendene og fagmiljøet forandrer seg og delvis forsvinner på grunn av årene med kampflybaseutbygging og forhandlinger, trer det igjen fram en fortelling hvor praksisfellesskapet er viktig for videre drift og framtidig utvikling av Ørlandsjordbruket.

Det er imidlertid viktig å bemerke at det ikke kun er kampflybaseutbyggingen alene som påvirker utviklingen i landbruket på Ørlandet. Avviklingstrender og problemer med rekruttering til landbruket har gjort seg gjeldende i Ørlandsjordbruket i lang tid, som i landet for øvrig. Som beskrevet i kapittel 2.3 har også utviklingen av norsk landbruk og bonderollen ført til en mer ensom arbeidshverdag for bøndene. I tillegg har de gode produksjonsforholdene på Ørlandet lagt til rette for at gårdsbrukene allerede er preget av «moderne stordrift» (Forsvarsbygg 2014b), med flere gårdsbruk i størrelsesorden 250-500 dekar enn landsgjennomsnittet (Rønning 2013). Dagens kampflybaseutbygging kan likevel anses som en forsterkende faktor på samme måte som ved de første utbyggingene av flyplassen i etterkrigstida, det som Ophaug (1993, s. 238) beskriver som at flyplassen «grep inn i en prosess som alt var i gang og påskyndet denne». Strukturendring i Ørlandsjordbruket skyldes altså også andre forhold, og ville antageligvis foregått i et visst omfang uavhengig av utbyggingen av kampflybasen. Dette blir også formidlet av flere av bøndene:

«Ja, så det er en sånn generell trend innafor landbruket som på en måte ... ikke vi slipper unna på Ørlandet heller. Og så tror jeg at denne herre prosessen her bare forsterker det. Så det går enda fortare.»

Bøndene i rød støysone sin praksis og videre gårdsdrift påvirkes altså av en rekke ulike forhold, og med det påvirkes også utviklingen av landskapet i rød støysone. Praksisfellesskapet blir derfor viktig for bøndene fordi det har betydning for både landbruket og landskapets utvikling. Det er praksisen bøndene samlet utfører i landskapet som skaper og opprettholder det 'riktige' landskapet. Som argumentert for i teorikapitlet deler bøndene også en felles historie og identitet som bønder på Ørlandet, og med det deler de også moralske vurderinger av blant annet rett og galt, naturlig og unaturlig (jf. Setten 2004; 2020). For bøndene i rød støysone blir det dermed en felles forståelse av Ørlandsbondens identitet og forpliktelser til gård og landskap som ligger til grunn for mange av de moralske vurderingene de støyberørte bøndene må gjøre når de skal ta valg av betydning for både egen framtid og for framtida til landbruket i støysonen generelt.

7.4 Oppsummering

De moralske vurderingene bøndene gjør i møte med utbygging av ny kampflybase på Ørland sentrerer altså rundt forpliktelsene de har knyttet til å forvalte gård, tradisjon og landskap. Hovedformål for dette kapitlet har vært å besvare rapportens andre problemstilling, og med det utdype hvordan perspektivet på bonden som landskapsforvalter og del av et praksisfellesskap kan bidra med en forståelse av bøndenes vurderinger. Et sentralt argument gjennom rapporten er at den geografiske delingen av gårdens funksjoner tydeliggjør de moralske forpliktelsene bøndene har til gården, yrket og landskapet. Flertallet av bøndene i intervjumaterialet ser negativt på mulighetene for å ivareta disse forpliktelsene og videreføre gårdsdrifta på den moralsk 'riktige' måten. De føringer som er lagt for bosetting og landbruksvirksomhet i rød støysone innebærer altså ikke bare en praktisk omstrukturering av bøndenes hverdagsliv og arbeidsliv, det utgjør også en endring i hva det vil si å drive gård og hva det vil si å være bonde i rød støysone.

Årene som har gått med til kampflybaseutbygging og innløsningsforhandlinger, sammen med de nye premissene for å drive gård i rød støysone, kan forstås som å ha framtunget et 'nytt' tidsperspektiv hos bøndene, og de har med det måttet reforhandle sitt forhold til gården, yrket og landskapet. Tilnærmingen til framtidig gårdsdrift, generasjonsovertakelse og langsiktig planlegging er noe av det bøndene klarest gir uttrykk for at har endret seg i tilnærmingen de har til gårdsdrifta, der investerings- og generasjonsperspektivet har blitt erstattet med en kortsiktig tankegang hvor bøndene tar et år av gangen. Flere av bøndene jeg intervjuet var videre opptatt av å formidle sammenhenger mellom landskapet, dyrelivet, driftsform og (manglende) bosetting og tilstedeværelse i landskapet. De har en oppfatning av egen rolle som en aktør som bør være til stede i landskapet om landskapet skal forvaltes på 'riktig' måte.

Perspektivet på bonden som del av et praksisfellesskap handler om at uttalelsene til bøndene også viser at praksisfellesskapet er viktig for å opprettholde 'det ekte jordbruket'. Koblingen mellom landskap og praksisfellesskap tydeliggjør at det å forvalte landskapet er en praksis som avhenger av et praksisfellesskap av bønder, fordi landskapet slik det fremstår for bøndene er et uttrykk for nettopp dette fellesskapet. Det er derfor framtidsutsiktene om ensidig monokultur og entreprenørlandbruk blir omtalt såpass negativt av bøndene; det skaper et annerledes landskap, et landskap hvor bøndenes praksisfellesskap ikke lenger er med på å forme landskapet. Særlig bøndenes refleksjoner rundt det å se tomme hus og fortellingen som har dannet seg om at rød støysone i framtida vil bli en 'spøkelsesgrend' uttrykker hvordan

lokalsamfunnet og praksisfellesskapet er viktig for bøndernes identitet. Dette får dermed utslag i hvilke moralske vurderinger bønderne gjør seg om framtida for landbruket i rød støysoner og sin egen rolle som landskapsforvaltere og del av et praksisfellesskap.

8. Konklusjon

Utbyggingen av ny kampflybase på Ørland er nå i slutfasen etter mange år med forhandlinger om tilpasningsmuligheter og avbøtende tiltak for bosetting og landbruksdrift i området rundt flystasjonen. Fokus i denne rapporten har vært å undersøke hvilke vurderinger de støyberørte bøndene gjør når forutsetningene for å drive gård i rød støysone har blitt endret. Hovedutfordringen for bøndene ligger her ikke nødvendigvis i at støynivået fra de nye kampflyene øker, men heller i bestemmelsen om at alle bosatte i rød støysone skal tilbys innløsning av bolighus, samtidig som landbruket skal videreføres. Dette medfører en geografisk deling av bofunksjon og næringsfunksjon på gårdsbrukene som ikke er vanlig i norsk landbruk. Et sentralt argument i rapporten er dermed at denne endringen fra tradisjonelt gårdsbruk til geografisk deling av bofunksjon og næringsfunksjon medfører en rekke ulike moralske vurderinger for bøndene, som må forholde seg til og løse de forpliktelser de har til gården, yrket og landskapet på en ny måte. Gjennom et landskapsgeografisk perspektiv på moralske landskap har jeg derfor utviklet et teoretisk rammeverk der jeg forstår bonden som landskapsforvalter i et praksisfellesskap. Dette for å kunne gå inn i bøndenes fortellinger og forstå hvilke vurderinger bøndene står overfor i møte med utbygging av ny kampflybase på Ørland.

Rapporten besto altså av to problemstillinger, hvor første problemstilling lød:

Hvilke vurderinger kommer til uttrykk i bøndene i rød støysone sine fortellinger om utbygging av ny kampflybase på Ørland?

De vurderinger som kommer til uttrykk i bøndenes fortellinger om utbygging av ny kampflybase på Ørland kan litt forenklet sorteres i to; bøndenes vurderinger av egen gårdsdrift og landbruksvirksomhet, og bøndenes vurderinger av framtidsmuligheter for Ørlandsjordbruket som helhet. Når det gjelder førstnevnte er det sentrale at de aller fleste av bøndene i rød støysone velger å innløse våningshus og dermed flytte fra gården. Samtidig vil de fleste videreføre gårdsdrifta for en stund, men for mange er dette et ledd i en nedtrappingsstrategi. Et fåtall bønder velger derimot å bli boende og investere i gårdsdrifta. For de aller fleste som fortsetter med jordbruk i støysonen blir kornproduksjon ansett som mest egnet produksjonsform. Til grunn for disse valgene ligger en helhetsvurdering hos den enkelte bonde av egne muligheter til å ivareta forpliktelser knyttet til gården og gårdsdrifta på best mulig måte. I tillegg kan hele prosessen som har pågått med forhandlinger og uvisshet siden kampflybasevedtaket ble fattet i 2012 anses som en faktor som i seg selv har bidratt til at flere velger å flytte fra gården.

Når det kommer til bøndenes vurderinger av framtidsmuligheter for Ørlandsjordbruket som helhet, blir sannsynlig utvikling av landbruket i rød støysone ansett å være preget av strukturutvikling og omlegging til kornproduksjon. Flertallet ser altså for seg et framtidig 'entreprenørlandbruk' som i stor grad er bygd opp rundt ensidig kornproduksjon, i et område hvor bare et fåtall bønder vil bli boende. Dette er imidlertid en utvikling flere av bøndene anser som uønsket. Gjennom bøndenes fortellinger blir det tydelig at den moralsk riktige utviklingen av landbruket og landskapet i rød støysone er en utvikling preget av et aktivt jordbruk med bosetting på gårdene, der særlig husdyrholdet krever tilstedeværelse i landskapet, og der kombinasjonen av husdyrhold og kornproduksjon skaper det 'ekte' jordbruket på Ørland.

Rapportens andre problemstilling var som følger:

Hvordan kan et perspektiv på bonden som landskapsforvalter og del av et praksisfellesskap bidra med en forståelse av hvilke vurderinger bøndene i rød støysone står overfor i møte med utbygging av kampflybase på Ørland?

Perspektivet på bonden som landskapsforvalter tydeliggjør de moralske vurderingene bøndene har knyttet opp mot Ørlandsjordbruket. Mitt argument har vært at bøndene utviser en helhetlig forståelse av samspillet mellom gården, landskapet og den jobben de selv utfører til daglig. For bøndene forstås blant annet sammenhengene mellom driftsform, dyreliv, bosetting og tilstedeværelse i landskapet som viktige for å opprettholde det 'riktige' landskapet i rød støysone. Særlig husdyrbøndene gir uttrykk for at de selv er en aktør som bør være til stede i landskapet, nettopp fordi deres praksis er viktig for å forvalte og opprettholde landskapet sånn det er i dag. Også tidsperspektivet i bøndenes tilnærming til gårdsdrifta er endret, og for flere har et investerings- og generasjonsperspektiv blitt erstattet med en kortsiktig tankegang. Perspektivet på bonden som del av et praksisfellesskap tydeliggjør videre hvordan det å være bonde i rød støysone er sterkt knyttet opp mot fagmiljøet. I vurderingene bøndene gjør av framtidig utvikling av landbruk og landskap i rød støysone er praksisfellesskapet sentralt. Særlig kommer dette til syne i bøndenes vurderinger av om bygningsmassen i rød støysone bør rives eller vernes, der tomme hus blir stående som symbol på at praksisfellesskapet forsvinner. Praksisfellesskapet har også betydning for bøndenes motivasjon til å drive videre med jordbruk, og det er måten selve praksisfellesskapet manifesterer seg i landskapet på, som skaper det moralsk riktige landskapet i rød støysone.

Med utgangspunkt i dette praksisfellesskapets betydning for å forvalte et landskap, bidrar rapporten dermed til landskapsgeografien ved å framheve et

lokalsamfunnsbegrep som ligger implisitt i landskapsbegrepet slik det har blitt utviklet innen nordisk landskapsgeografi. Selv om de spesifikke forholdene rundt Ørlandsjordbruket og måten bøndene i rød støysone har måtte tilpasse seg kampflybaseutbyggingen på er unike, framkommer det videre gjennom bøndenes fortellinger at vurderingene de gjør av landskapet, landbrukets utvikling og mulighetene for å ivareta forpliktelser knyttet opp mot egen gårdsdrift, også er del av mer generelle diskusjoner om blant annet strukturendring i landbruket, utarming av fagmiljø og gjengroing av landskap. Rapporten bidrar dermed i en større sammenheng med å løfte fram et helhetsperspektiv som er viktig i bøndenes hverdag og i deres tilnærming til landskap og landbruksutvikling. Perspektivet på bonden som landskapsforvalter i et praksisfellesskap retter fokus mot bøndenes hverdagspraksis, betydningen av sosialt samhold i praksisfellesskap og lokalsamfunn og forvaltning av familietradisjon, kulturarv, dyreliv og landskap – og sammenhengene mellom disse elementene. Bøndenes fortellinger gir dermed innblikk i hvordan et stort, nasjonalt viktig utbyggingsprosjekt kan påvirke enkeltpersoners liv på ulike måter – fra de kroppssliggjorte, hverdagslige praksisene som er viktige både for å forvalte et landskap og for å skape tilhørighet i et praksisfellesskap, til den innvirkning de endrede forutsetningene for å drive gård har på bøndenes framtidsutsikter, tidsperspektiv og muligheter til å ivareta moralske forpliktelser knyttet til gård, yrke og landskap. Dette er perspektiv som normalt ikke får plass i konsekvensutredninger og planprosesser, men som er viktige deler av bøndenes fortellinger om hva det vil si å være bonde i rød støysone på Ørlandet.

Referanser

- Aase, T.H. & Fossaskåret, E. (2007). *Skapte virkeligheter. Om produksjon og tolkning av kvalitative data*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Almås, R. (2002). *Norges landbrukshistorie IV 1920-2000. Frå bondesamfunn til bioindustri*. Oslo: Det norske samlaget.
- Anderson, J. (2004). Talking whilst walking: a geographical archaeology of knowledge. *Area*, 36(3), 254-261.
- Berger, O.G. (2001). *Ørland. En kyst og garnisonskommune. Om utviklingen av jordeiendomsforhold og kulturlandskap fra middelalderen og fram til år 2000*. (Hovedfagsoppgave). Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Brigham, A.M. & Thanem, A. (2015). *Evaluering av Utviklingsprosjektet i Ørland og Bjugn* (Rapport 6/2015). Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Bringslid, M.B. (2012). Bygdeutvikling når alternativet er avvikling. I M.B. Bringslid (Red.), *Bygdeutviklingas paradoks* (s. 7-37). Oslo: Spartacus.
- Clark, G. (2005). Secondary data. I R. Flowerdew & D. Martin (Red.), *Methods in Human Geography. A guide for students doing a research project* (2. utg., s. 57-73). New York: Routledge.
- Cope, M. (2016). Organizing and Analyzing Qualitative Data. I I. Hay (Red.), *Qualitative Research Methods in Human Geography*. (4. utg., s. 373-393). Ontario: Oxford University Press.
- Daugstad, K. (Red.). (2006). *Jordbrukets rolle som kulturbærer* (Rapport 8/2006). Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Dowling, R. (2016). Power, Subjectivity, and Ethics in Qualitative Research. I I. Hay (Red.), *Qualitative Research Methods in Human Geography*. (4. utg., s. 29-44). Ontario: Oxford University Press.
- Dunn, K. (2016). Interviewing. I I. Hay (Red.), *Qualitative Research Methods in Human Geography* (4. utg., s. 149-188). Ontario: Oxford University Press.
- Ellingsen, J. (2018, 16.11). Støysaken enkelt forklart. *Fosna-folket*, s. 10-11.

- Ellingsen, J. (2019, 14.09). Derfor har det vært flere jagerfly i lufta i det siste. *Fosna-folket*. Hentet fra <https://www.fosna-folket.no/pluss/2019/09/14/Derfor-har-det-v%C3%A6rt-flere-jagerfly-i-lufta-i-det-siste-19936706.ece>
- Ellingsen, J. (2020, 03.02). Staten har oppgradert privatboliger for opp mot tre millioner hver. *Fosna-folket*. Hentet fra <https://www.fosna-folket.no/pluss/2020/02/03/Staten-har-oppgradert-privatboliger-for-opp-mot-tre-millioner-hver-20989455.ece?>
- Flemsæter, F. (2014). Moralske landskap i utmarka. *Utmark*, 2014 (1,2 & 3).
- Flemsæter, F., Setten, G. & Brown, K.M. (2015). Morality, mobility and citizenship: Legitimizing mobile subjectivities in a contested outdoors. *Geoforum*, 64, 342-350.
- Follo, G. (2016). Kan bønders praksisfellesskap være lokalsamfunn? – en refleksjon. I M. Villa & M.S. Haugen (Red.). *Lokalsamfunn* (s. 115-131). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Forsvaret. (2018, 18.01). Ørland. Hentet fra <https://forsvaret.no/fakta/tjenestesteder/orland>
- Forsvarsbygg. (2011). Strategisk konsekvensutredning. Delutredning støy, landskap, naturmiljø, kulturminner og kulturmiljøer samt reindrift (støy). Oslo: Forsvarsbygg.
- Forsvarsbygg. (2014a, 10.01). Reguleringsplan og konsekvensutredning for Ørland hovedflystasjon. *Temautredning landbruk*. Oslo: Forsvarsbygg.
- Forsvarsbygg. (2014b, 10.01). Reguleringsplan og konsekvensutredning for Ørland hovedflystasjon. *Temautredning landskap og lokalklima*. Oslo: Forsvarsbygg.
- Forsvarsbygg. (2014c, 17.01). Reguleringsplan for Ørland hovedflystasjon. *Planbeskrivelse med konsekvensutredning*. Oslo: Forsvarsbygg.
- Forsvarsbygg. (2014d, 21.01). Reguleringsplan og konsekvensutredning for Ørland hovedflystasjon. *Temautredning støy*. Oslo: Forsvarsbygg.
- Forsvarsbygg. (2017, 04.05). Om prosjektet. Hentet 04.12.19 fra <https://www.forsvarsbygg.no/no/vi-bygger-og-drifter/byggeprosjekter/kampflybase/om-prosjektet/>

- Forsvarsbygg. (2018a). Siste nytt om kampflybasen på Ørland [Informasjonsmateriell]. Oslo: Forsvarsbygg.
- Forsvarsbygg. (2018b, 11.01). Ørland hovedflystasjon. Hentet 11.09.19 fra <https://www.forsvarsbygg.no/no/verneplaner/landsverneplan-for-forsvaret/trondelag/orland-hovedflystasjon/>
- Forsvarsbygg. (2018c). Faktaark. Eiendommen etter innløsning. [Informasjonsmateriell]. Hentet fra <https://www.forsvarsbygg.no/globalassets/vi-bygger-og-drifter/kampflybase/dokumenter/180305---faktaark---avhending-av-boliger.pdf>
- Forsvarsbygg. (2019a). Faktaark landbruk. [Informasjonsmateriell]. Hentet fra <https://www.forsvarsbygg.no/globalassets/vi-bygger-og-drifter/kampflybase/dokumenter/191015---faktaark---landbruk.pdf>
- Forsvarsbygg. (2019b, 21.01.). Eiendom – innløsning og støytiltak. Hentet 10.12.19 fra <https://www.forsvarsbygg.no/kampflybase/eiendom/>
- Forsvarsbygg. (2019c, 30.08.19). Ørland: Forsvarsbygg har fått to år forlenget frist for enkelte avbøtende støytiltak. Hentet 11.12.19 fra <https://www.forsvarsbygg.no/no/nyheter/nyhetsarkiv-kampflybase/orland-forsvarsbygg-har-fatt-to-ar-forlenget-frist-for-enkelte-avbotende-stoytiltak/>
- Forsvarsbygg. (2019d, 27.06). Ørland kommune tilføres opp mot 9 fotballbaner med dyrka mark etter avhending av boliger i rød støysone. Hentet 11.09.19 fra <https://www.forsvarsbygg.no/no/nyheter/nyhetsarkiv-kampflybase/orland-kommune-tilfores-opp-mot-9-fotballbaner-med-dyrka-mark-etter-avhending-av-boliger-i-rod-stoysone/>
- Forsvarsbygg. (2019e, 30.04). Alternativer for vernede våningshus. Hentet 17.12.19 fra <https://www.forsvarsbygg.no/no/nyheter/nyhetsarkiv-kampflybase/alternativer-for-vernede-vaningshus/>
- Forsvarsbygg. (2019f, 30.01). Godkjenner fradeling av verna våningshus. Hentet 12.12.19 fra <https://www.forsvarsbygg.no/no/nyheter/nyhetsarkiv-kampflybase/fradeling-vert-godkjent/>
- Forsvarsbygg. (2019g, 17.09). Ørland: husdyrhald i raud støysone kan førast vidare. Hentet 19.09.19 fra <https://www.forsvarsbygg.no/no/nyheter/nyhetsarkiv-kampflybase/orland-husdyrhald-i-raud-stoysone-kan-forast-vidare/>

- Forsvarsbygg. (2020, 19.03). Moglegheitsstudie for verna bustader i raud støysone på Ørland. Hentet 13.04.20 fra <https://forsvarsbygg.no/no/nyheter/nyhetsarkiv-kampflybase/moglegheitsstudie-for-verna-bustader-i-raud-stoysone-pa-orland/>
- Forsvarsdepartementet. (2012). *Et forsvar for vår tid*. (Prop. 73 S (2011-2012)). Oslo: Forsvarsdepartementet.
- Frøseth, K. (2016). *Samfunnsutviklingsprosjektet Ørland Bjugn. Delprosjekt landbruk*. [Rapport Ørland kommune og Bjugn kommune]. Brekstad: Samfunnsutviklingsprosjektet Ørland Bjugn.
- Førde, A. & Magnussen, T. (2012). Når hundekjeksen tar over – opplevingar av stad gjennom landskap. I M.B. Bringslid (Red.), *Bygdeutviklingas paradoks* (s. 91-116). Oslo: Spartacus.
- Hovd, R. (Red.) (2004). *Ørland hovedflystasjon. Okkupasjon – Kald krig – Ny tid – Lokalsamfunn*. Brekstad: Ørland hovedflystasjon.
- Jones, M. & Rønningen, K. (2007). Jordskifte og kulturlandskap. I Ø. Ravna (Red.), *Areal og eiendomsrett* (s. 371-390). Oslo: Universitetsforlaget.
- Jones, M. (2003) The concept of “cultural landscape”: discourse and narratives. I Palang, H. & G. Fry (Red.) *Landscape Interfaces. Cultural heritage in changing landscape* (s. 21-51). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Kalis, N. (2019). *Husdyrundersøkelser av storfe i områder med høye maksimale lydnivåer rund Ørland hovedflystasjon i forbindelse med daglig flyvning med F-35. Resultater fra uke 23 (3.06.19-7.06.19)* (Rapport institutt for husdyr- og akvakulturvitenskap). Ås: Norges miljø- og biovitenskaplige universitet.
- Kommunal- og moderniseringsdepartementet. (2015). *Reguleringsplan for Ørland hovedflystasjon – avgjørelse i innsigelsessak* [brev til Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, 10.08.15]. Hentet fra <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/reguleringsplan-for-orland-hovedflystasjon---avgjorelse-i-innsigelsessak/id2429146/>
- Mansvelt, J. & Berg, L.D. (2016). Writing Qualitative Geographies, Constructing Meaningful Geographical Knowledges. I I. Hay (Red.), *Qualitative Research Methods in Human Geography*. (4. utg., s. 394-421). Ontario: Oxford University Press.

- Nykvist, K. (2019, 13.01). Jagerfly og bondekamp. *Nationen*. Hentet fra <https://www.nationen.no/reportasje/jagerfly-og-bondekamp-2/>
- Olwig, K. R. & Jones, M. (2008). Introduction: Thinking Landscape and Regional Belonging on the Northern Edge of Europe. I M. Jones & K. R. Olwig (Red.). *Nordic Landscapes. Region and Belonging on the Northern Edge of Europe* (s. ix-xxix.) Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Ophaug, T. E. (1993). *Flyplass og lokalsamfunn. Økonomiske og sosiale endringer på Ørlandet 1930-1960* (Hovedfagsoppgave). Universitetet i Trondheim, Trondheim.
- Pettersen, I. (2017). *Støy, bolig og næring. Verdi- og næringsulemper i støyutsatt jordbruk på Ørland* (NIBIO rapport 3/111). Ås: Norsk institutt for bioøkonomi.
- Pettersen, I., Stræte, E. P. & Walland, F. (2015). *Revitalisere støyutsatt jordbruk. Jordbruket på Ørland i lys av etableringen av hovedkampflybasen* (NILF rapport 1/2015). Oslo: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.
- Rose, M. (2017). Landscape. I D. Richardson, N. Castree, M. F. Goodchild, A. Kobayashi, W. Liu & R. A. Marston (Red.). *The international Encyclopedia of Geography* (s. 1-10). Hoboken: John Wiley & Sons.
- Rønning, L. (2013). *Landbruket i Ørland – status og veien videre* (Rapport 6/2013). Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Rønningen, K. & Frisvoll, S. (2012). *Ramsarområdene i Frøya, Hitra og Ørland – rammebetingelser og muligheter for bruk og vern* (Rapport 6/2012). Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Setten, G. (2001). Farmers, Planners and the Moral Message of Landscape and Nature. *Ethics, Place & Environment*, 4(3), 220-225.
- Setten, G. (2002). *Bonden og landskapet. Historier om natursyn, praksis og moral i det jærsk landskapet* (Doktorgradsavhandling). Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim.
- Setten, G. (2004). The habitus, the rule and the moral landscape. *Cultural geographies*, 11(4), 389-415.
- Setten, G. (2006). Fusion or exclusion? Reflections on conceptual practices of landscape and place in human geography. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 60(1), 32-45.

- Setten, G. (2013). Til fots – et metodeblikk på landskap og praksis. I A. Førde, B., Kramvig, N.G. Berg & B, Dale (Red.), *Å finne sted* (s. 93-105). Trondheim: Akademika.
- Setten, G. (2020). Moral landscapes. I A. Kobayashi (Red.), *International Encyclopedia of Human Geography* (2. utg, s. 193-198). Amsterdam: Elsevier.
- Spilsberg, B., Hiorth, G., Sand, R., Nielsen, S. K., Villa, M. & Syrstad, L. (2013). *Demografi og behov som følge av ny kampflybase*. Trondheim: Rambøll.
- Stranden, I.L. (2018a, 22.02). Kjemper for å unngå spøkelsesgrend ved kampflybasen. NRK. Hentet fra <https://www.nrk.no/trondelag/kjemper-mot-staten-for-a-unnga-spokelsesgrend-1.13928388>
- Stranden, I.L. (2018b, 30.11). Ordfører om kampflyoppgjør: - Det minner om utpressing. NRK. Hentet fra https://www.nrk.no/trondelag/ordforer-om-kampflyoppgjor_-_det-minner-om-utpressing-1.14239558
- Stræte, E.P., Hårstad, R.M.B., Ystad, E., Kvam, G., Mørch, A. Klev, R. & Haugum, M. (2018). *Kompetanse og rådgivning i jordbruket: Kunnskapsoversikt, aktuelle problemstillinger og analytiske perspektiver for studier av bønders kompetanse som samspill mellom bønder, rådgivning og forskning* (Rapport 2/2018). Trondheim: Ruralis.
- Støygruppa Ørland (2019, 22.03). Bøndene i rød støysone kjemper for å få til delt bofunksjon. Hentet fra <http://www.orlandstoy.no/2019/03/22/bondene-i-rod-sone-kjemper-for-a-fa-til-delt-bofunksjon/>
- Støygruppa Ørland (2020, 11.03). Erstatning etter naboloven – økt støy etter kampflybasen. Hentet fra <https://www.orlandstoy.no/2020/03/11/erstatning-etter-naboloven-okt-stoy-etter-kampflybasen/#more-1469>
- Taftø Petersen, S. & Johansen, D. (u.å.). Forslag til forvaltning av prioritert bevaringsverdig bebyggelse og kulturlandskap i rød støysone på Ørland. Brekstad: Ørland kommune.
- Thagaard, T. (2013). *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode* (4. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Valentine, G. (2005). Tell me about...: using interviews as a research methodology. I R. Flowerdew & D. Martin (Red.), *Methods in Human Geography. A guide for students doing a research project* (2. utg., s. 110-128). New York: Routledge.

- Vik, J. (2016). *Fôrproduksjon, strukturutvikling og landbrukspolitik*. (Rapport 4/2016). Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Widgren, M. (2015). Linking Nordic landscape geography and political ecology. *Norsk Geografisk Tidsskrift–Norwegian Journal of Geography*, 69(4), 197–206.
- Woods, M. (2011). *Rural*. New York: Routledge
- Wylie, J. (2007). *Landscape*. London: Routledge.
- Wylie, J. (2011). Landscape. I J.A Angew & D.N. Livingstone (Red.). *The SAGE Handbook of Geographical Knowledge* (s. 300-315). London: SAGE Publications.
- Ystgaard, I., Gran, M.M. & Fransson, U. (2019). Environment and settlement at Vik, Ørland: A phase framework. I I. Ystgaard (Red.). *Environment and settlement: Ørland 600 BC – AD 1250. Archaeological excavations at Vik, Ørland Main Air Base* (s. 23-50). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Ørland kommune. (2014a). *Planbeskrivelse og planbestemmelser. Strategisk utvikling av Ørland kommune. Kommuneplanens arealdel 2014-2026*. Revidert etter stadfesting hos kommunal og moderniseringsdepartementet 07.02.2018. Brekstad: Ørland kommune.
- Ørland kommune. (2014b). Reguleringsplan for Ørland Hovedstasjon. Hentet fra https://www.forsvarsbygg.no/contentassets/15a7ba587541415ba2a1d003b61099b4/reguleringsbestemmelser_oehf_-_vedtatt_av__kmd_10-08-15.pdf
- Ørland kommune. (u.å.-a). Befolkningsstatistikk. Hentet 28.04.20 fra <https://orland.kommune.no/om-orland/befolkningsstatistikk/>
- Ørland kommune. (u.å.-b). Fakta om Ørland kommune. Hentet 28.04.20 fra <https://orland.kommune.no/om-orland/fakta-om-orland/>

Vedlegg

Vedlegg 1: Intervjuguide 2018

Åpen intervjuguide (mal)

Punkter vi ønsker å diskutere:

- Innløsning av landbrukseiendom
- Snakke med noen som har måttet flytte fra rød-sone, deres tanker, opplevelser og utfordringer knyttet til dette.
- I gul-sone: hva tenker de som driver gård om å fortsette å bo der, om hvordan kulturlandskapet endrer seg som en konsekvens.
- Hva skjer angående riving og vern av gårdsbruk i rød-sone.

Status på gården ift. innløsningsprosess, innløsningstilbud pr. nå?

Om gården, driftsform, tilknytning til Ørlandet

Hva tenker du om prosessen med etablering av kampflybasen?

Erfaringer med støy, husdyr?

Om alternativt forslag: delt bofunksjon

Om lokalsamfunn, samhold

Om støygruppas rolle

Tanker om kulturlandskap, forandringer?

Tanker om vern av gårdsbruk?

Tanker om framtid, planer osv?

Vedlegg 2: Intervjuguider 2019 (3)

Intervjuguide a) Selge gården og flytte

- *Status på gården: innløsning/støyisolering, verna hus/ hus som skal rives*
- *Eiendommens plassering ift. flymønster + støy*
- *Erfaringer med støy + ny flytype*
- *Hvordan gården drives i dag*
- *Hvem bor på gården, evt. har flytta*

Innledning

- Kan du fortelle litt om denne gården og bakgrunn for at du ønsket å drive den?
- *Type drift, prod.størrelse, antall år drevet, hvor mange jobber på gården...*
- Om gårdens utvikling fra tidligere generasjoner og fram til vedtak om kampflybase 2012?
- *Har gården vært berørt av tidligere utbygginger og tvangsflyttinger?*

Midtdele

- Hva er din opplevelse av prosessen med ny kampflybase?
- Hvilket tilbud fra forsvarsbygg har dere gått for?
- *Hvilke faktorer var avgjørende i valget?*
- *Når/hvordan kom du fram til beslutning?*
- *Forsvarsbygg mener man kan videreføre drift med noen tilpasninger, hva tenker du om deres forslag? hvorfor har du ikke gått for dette?*
- Hvordan har en så langvarig prosess påvirket deg/din familie?
- Hvordan har prosessen endret hverdagen din som bonde? / hva blir ny hverdag uten gårdsdrift/
- Tanker om å slutte som bonde?
- Tanker om å flytte fra gården? / at gården ikke drives videre?
- *Hva tenker du om at huset rives/vernes? (hva vil du savne?)*
- Hvor langt flytter du? Tanker om å flytte til et nytt sted?
- Har du noen tanker om hvordan kampflybasen har påvirket lokalsamfunnet?
- *(forhold mellom naboer, tanker om at nye yrkesgrupper kommer inn, hva er positivt/negativt? Folks tanker om fremtiden?)*

Framtid

- (hvordan) har kampflybasen endret framtidsplanene dine?
- *Evt. hva skjer med melkekvoter/dyrka areal osv.*
- *(hvordan tror du kampflybasen vil endre Ørlandet og bygda fremover? Rød støyzone? Annet du tenker er viktig?)*
- Hvordan tror du hverdagen blir for de bøndene som velger å bli boende i rød sone?
- Avsluttende spørsmål: Hvilke håp og ønsker har du for dette stedet og Ørland kommune fremover?
- Annet du har lyst til å si noe om?

Intervjuguide b) bli boende – fortsette å drive gården

- *Status på gården: innløsning/støyisolering, verna hus/ hus som skal rives*
- *Eiendommens plassering ift. flymønster + støy*
- *Erfaringer med støy + ny flytype*
- *Hvordan gården drives i dag*
- *Hvem bor på gården*

Innledning

- *Kan du fortelle litt om denne gården og bakgrunn for at du ønsket å drive den?*
- *Type drift, prod.størrelse, antall år drevet, hvor mange jobber på gården...*
- *Om gårdens utvikling fra tidligere generasjoner og fram til vedtak om kampflybase 2012?*
- *Har gården vært berørt av tidligere utbygginger og tvangsflyttinger?*

Midtdele

- *Hva er din opplevelse av prosessen med ny kampflybase?*
- *Avgjørelse om å si nei til innløsning og bli boende på gården:*
- *Hvilke faktorer var avgjørende i valget?*
- *Når/hvordan kom du fram til beslutning? (hva var vanskelig å ta stilling til?)*
- *Hvordan har en så langvarig prosess påvirket deg/din familie?*
- *Hvordan har prosessen påvirket drifta og hverdagen din som bonde?*
- *Forsvarsbygg mener man kan videreføre drift med noen tilpasninger, hva tenker du om deres forslag?*
- *Investeringer, vedlikehold, dagligerutiner, spesielle utfordringer?*
- *Div. forslag om å tilpasse drift, pendle osv. – Hvilke endringer må du gjøre? Hvilke avgjørelser har vært vanskelige/ ikke aktuelle tiltak? Hvorfor?*
- *Har du noen tanker om hvordan kampflybasen har påvirket lokalsamfunnet?*
- *(forhold mellom naboer, tanker om at nye yrkesgrupper kommer inn, hva er positivt/negativt? Folks tanker om fremtiden?)*

Framtid

- *Hvordan ser du for deg at hverdagen som bonde i rød sone blir etter hvert som naboer flytter, prosess med å rive hus blir ferdig...*
- *Skaper det nye utfordringer ift. daglig drift av gården?*
- *Påvirker sosialt miljø/ fagmiljø? Forholdet ditt til gården?*
- *Hva er planene for gården framover nå?*
- *Mulig med investeringer? Hvor lenge ser du for deg å drive videre? Vil noen overta gården?*
- *(hvordan tror du kampflybasen vil endre Ørlandet og bygda fremover? Rød støysone? Annet du tenker er viktig?)*
- *Avsluttende spørsmål: Hvilke håp og ønsker har du for dette stedet og Ørland kommune fremover?*
- *Annet du har lyst til å si noe om?*

Intervjuguide c) Flytte, men fortsette å drive gården

- *Status på gården: innløsning/støyisolering, verna hus/ hus som skal rives*
- *Eiendommens plassering ift. flymønster + støy*
- *Erfaringer med støy + ny flytype*
- *Hvordan gården drives i dag*
- *Hvem bor på gården/ evt. har flytta*

Innledning

- *Kan du fortelle litt om denne gården og bakgrunn for at du ønsket å drive den?*
- *Type drift, prod.størrelse, antall år drevet, hvor mange jobber på gården...*
- *Om gårdens utvikling fra tidligere generasjoner og fram til vedtak om kampflybase 2012?*
- *Har gården vært berørt av tidligere utbygginger og tvangsflyttinger?*

Midtdel

- *Hva er din opplevelse av prosessen med ny kampflybase?*
- *Forsvarsbygg mener man kan videreføre drift med noen tilpasninger, hva tenker du om deres forslag?*
Valgt innløsning og videre drift av gård...:
- *Hvilke faktorer var avgjørende for dette valget?*
- *Når/hvordan kom du fram til beslutning? (hva var vanskelig å ta stilling til?)*
- *Div. forslag om å tilpasse drift, pendle osv. – Hvilke endringer må du gjøre? Hvilke avgjørelser har vært vanskelige/ ikke aktuelle tiltak?*
- *Hvordan har en så langvarig prosess påvirket deg/din familie?*
- *Hvordan har prosessen påvirket drifta og hverdagen som bonde?*
- *Investeringer, vedlikehold, dagligerutiner, spesielle utfordringer?*
- *Som bonde bor man jo som regel på gården, hva er dine tanker om å pendle?*
- *Tanker om å flytte fra gården? hvordan vil dette påvirke hverdagen din som bonde og forholdet du og familien din har til gården?*
- *Hva tenker du om at huset rives/vernes? (hva vil du savne?)*
- *Hvor langt flytter du? Tanker om å flytte til et nytt sted?*
- *Har du noen tanker om hvordan kampflybasen har påvirket lokalsamfunnet?*
- *(forhold mellom naboer, tanker om at nye yrkesgrupper kommer inn, hva er positivt/negativt? Folks tanker om fremtiden?)*

Framtid

- *Hva er planene for gården framover nå?*
- *Mulig med investeringer? Hvor lenge ser du for deg å drive videre? Vil noen overta gården?*
- *Skaper det nye utfordringer ift. daglig drift av gården?*
- *(hvordan tror du kampflybasen vil endre Ørlandet og bygda fremover? Rød støysone? Annet du tenker er viktig?)*
- *Hvordan tror du hverdagen blir for de bøndene som velger å bli boende i rød sone?*
- *Påvirker sosialt miljø/ fagmiljø?*
- *Avsluttende spørsmål: Hvilke håp og ønsker har du for dette stedet og Ørland kommune fremover?*
- *Annet du har lyst til å si noe om?*

Vil du delta i forskningsprosjektet

“Interessemotsetninger ved utbygging av kampflybase på Ørland – bøndernes perspektiv”?

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et forskningsprosjekt hvor formålet er å belyse hvilke erfaringer bønder i rød støysone har hatt i forbindelse med utbygging av kampflybase på Ørland, og hvilke løsninger som blir valgt for å tilpasse seg endrede muligheter for gårdsdrift i rød støysone. I dette skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Formål

Formålet med prosjektet er å belyse hvilke erfaringer bønder i rød støysone har gjort seg i forbindelse med utbygging av kampflybase på Ørland. Konkret vil prosjektet se på

- (i) Hvilke faktorer påvirker bøndernes valg om innløsning eller støyisolering?
- (ii) Hva er utfordringer og «løsninger» for å tilpasse dagliglivet til nye forutsetninger for å drive gård i rød støysone?
- (iii) Hva er bøndernes tanker om hvilket sted rød støysone blir i framtida?

Prosjektet er en masteroppgave i geografi ved Institutt for Geografi, NTNU. Data som samles inn skal kun brukes i masteroppgaven.

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Ansvarlig institusjon er Institutt for Geografi ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU).

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Du har fått spørsmål om å delta som eier, næringsdrivende og/eller bosatt på landbrukseiendom i rød støysone i Ørland kommune.

Hva innebærer det for deg å delta?

- Hvis du velger å delta i prosjektet, innebærer det at du deltar på et intervju med varighet på 1-1,5 time. Det er ønskelig å gjennomføre intervjuet på gården, i kombinasjon med en liten omvisning utendørs på eiendommen. Praktisk gjennomføring vil imidlertid tilpasses den enkeltes behov og muligheter, og avtales nærmere.
- Intervjuet vil ta for seg spørsmål knyttet til erfaringer med forhandlingsprosessen, hvordan saken har påvirket dagligliv og gårdsdrift, valg av løsninger og framtidige planer for gårdsdrift eller nedleggelse, og tanker om hvilket sted rød støysone blir i framtida.
- Opplysningene registreres ved notater og/eller lydopptak ved samtykke for dette.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke samtykket tilbake uten å oppgi noen grunn. Alle opplysninger om deg vil da bli slettet. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

- Kun masterstudent vil ha tilgang til intervjuopptak/notater. Opplysningene om deg vil kun bli brukt til formålene vi har fortalt om i dette skrivet.
- Opplysningene du gir vil bli behandlet konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket. Informantene vil bli anonymisert og det vil ikke være mulig å identifisere vedkommende ut fra informasjonen som publiseres i masteroppgaven.
- Dersom sitat benyttes i masteroppgaven, vil du bli kontaktet for sitatsjekk. Du kan også be om at sitater ikke vil bli brukt.

Hva skjer med opplysningene dine når vi avslutter forskningsprosjektet?

Prosjektet skal etter planen avsluttes innen 31. mai 2020. Ved prosjektets slutt vil personopplysninger og eventuelle lydopptak slettes.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

- innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg,
- å få rettet personopplysninger om deg,
- få slettet personopplysninger om deg,
- få utlevert en kopi av dine personopplysninger (dataportabilitet), og
- å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra NTNU har NSD – Norsk senter for forskningsdata AS vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Hvor kan jeg finne ut mer?

Hvis du har spørsmål til studien, ønsker å delta eller ønsker å benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

- Tonje Aarre Sommarset (masterstudent)
epost: tonjeaso@stud.ntnu.no
tlf: 91649033
- Institutt for geografi, NTNU ved prosjektansvarlig Hilde Nymoen Rørtveit
epost: hilde.nymoen.rortveit@ntnu.no
tlf: 73595019
- Personvernombud ved NTNU: Thomas Helgesen
epost: postvernombud@ntnu.no
- NSD – Norsk senter for forskningsdata AS, på epost (personverntjenester@nsd.no) eller telefon: 55 58 21 17.

Med vennlig hilsen

Hilde Nymoen Rørtveit

Prosjektansvarlig
(Forsker/veileder)

Tonje Aarre Sommarset

Masterstudent

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet «Interesse motsetninger ved utbygging av kampflybase på Ørland – bøndernes perspektiv», og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

☐ å delta på intervju

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet i mai 2020.

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

FORMÅL

RURALIS - Institutt for rural- og regionalforskning skal gjennom fremragende samfunnsvitenskapelig forskning og forskningsbasert utviklingsarbeid gi kunnskap og idéer for allmenheten, privat næringsliv, offentlig virksomhet og FoU-sektoren, og gjennom det bidra til å skape sosiokulturell, økonomisk og økologisk bærekraftig utvikling i og mellom bygd og by.

RURALIS skal være et nasjonalt senter for å utvikle og ta vare på en teoretisk og metodisk grunnleggende forskningskompetanse i flerfaglige bygdestudier, og fungere som et godt synlig knutepunkt for internasjonal ruralsosiologi.

Trondheim (hovedkontor):
Universitetssenteret Dragvoll
N-7491 Trondheim
73 82 01 60

Oslo:
Paleet, Karl Johans gate 41 A (5 etg.)
N-0162 Oslo
913 32 277

post@ruralis.no
ruralis.no